



T.C.
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Medya ve Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı

“FRANKFURT EKOLÜ VE İNGİLİZ KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR
OKULUNUN KARŞILAŞTIRILMALI BİR OKUNMASI”

YÜKSEK LİSANS

Sevdiye TEKER

155120123

Danışman: Prof. Dr. Nilgün TUTAL CHEVİRON

İstanbul, 2018



T.C.

İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Medya ve Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı

**“FRANKFURT EKOLÜ VE İNGİLİZ KÜLTÜREL
ÇALIŞMALAR OKULUNUN KARŞILAŞTIRILMALI
BİR OKUNMASI”**

YÜKSEK LİSANS

Tezi hazırlayan: **Sevdiye TEKER**

KABUL VE ONAY

Sevdiye TEKER tarafından hazırlanan “Frankfurt Ekolü ve İngiliz Kültürel Çalışmalar Okulunun Karşılaştırılmalı Bir Okunması” başlıklı bu çalışma, Savunma Sınavı tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tezin/Raporun Türü olarak kabul edilmiştir.

Başkan : [Unvanı, Adı ve SOYADI]

(Danışman)

Üye : [Unvanı, Adı ve SOYADI]

Üye : [Unvanı, Adı ve SOYADI]

Üye : [Unvanı, Adı ve SOYADI]

Üye : [Unvanı, Adı ve SOYADI]

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve SOYADI]

Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge ve şekillerin kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Frankfurt Ekolü ve İngiliz Kültürel Çalışmalar Okulunun Karşılaştırılmalı Bir Okunması” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

25.06.2018



Sevdiye TEKER

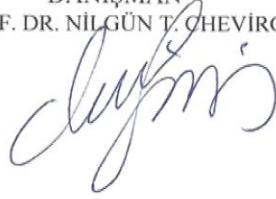
T.C.
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

25/06/2018

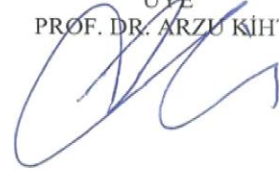
Enstitümüz *Medya ve Kültürel Çalışmalar* Anabilim dalı yüksek lisans öğrencilerinden **155120123** numaralı **Sevdiye TEKER** "İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**Frankfurt Ekolü ve İngiliz Kültürel Çalışmalar Okulunun Karşılaştırılmalı Bir Okunması**" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 04/06/2018 tarih ve 2018/6 sayılı toplantısında seçilen ve Sefaköy Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin 39. maddesi gereğince (25.) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile **Kabul/Red veya Düzeltme** kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 1 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
PROF. DR. NİLGÜN T. CHEVIRON



ÜYE
PROF. DR. ARZU KIHTIR



ÜYE
DOÇ. DR. MURAT MENGÜ



ONAY

Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece İstanbul Arel yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum.

Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

25.06.2018



Sevdiye TEKER

ÖZET

FRANKFURT EKOLÜ VE İNGİLİZ KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR OKULUNUN KARŞILAŞTIRILMALI BİR OKUNMASI

Sevdiye TEKER

Yüksek Lisans Tezi, Medya ve Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı

Haziran,2018

Frankfurt Okulu ve Kültürel Çalışmalar, iletişim bilimlerini derinden etkilemiş iki düşünce ekolüdür. İletişim bilimlerinin ortaya çıktığı dönemde yaygın olan teknik yorumlar, bu iki okulun felsefe, ekonomi politik, göstergebilim gibi alanları iletişime katmasıyla birlikte yaygınlığını yitirmiştir. Ancak bu iki okul arasında da, güçlü birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Frankfurt Okulu, Kültür Endüstrisi kavramıyla kültürel üretimin endüstriyel bir şekilde gerçekleştirildiğini ve izleyicilerin bu ürünler karşısında edilgen konumda olduğunu söylemektedir. Buna karşılık Kültürel Çalışmalar kültürü bir mücadele alanı olarak tanımlayarak, izleyiciye direnme şansı tanımaktadır. Bu çalışmada, Frankfurt Okulu ve Kültürel Çalışmalar' ın kültür ve medya tezleri arasındaki farklar araştırılacaktır. İki okulun medya ve iletişim alanındaki düşüncelerinin bugünkü güncellikleri tartışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Kitle kültürü, kültür endüstrisi, kültürel çalışmalar, eleştirel teori, Frankfurt Okulu, popüler kültür, ideoloji, hegemonya, şeyleşme, medya

ABSTRACT

A COMPARISON OF FRANKFURT ECOLOGY AND ENGLISH CULTURAL STUDY SCHOOLS A COMPARATIVE READ

Sevdiye TEKER

Postgraduate Thesis, Media and Cultural Studies Department

Advisor: Prof.Dr. Nilgün TURAL CHEVIRON

HAZİRAN 2018

Both Frankfurt School and Cultural Studies are schools of thought that deeply influence communication studies. The technical interpretations that are prevalent in the emergence of the communication sciences discredited after attempts of these two schools to add fields such as philosophy, political economy, semiology to communication. However, there are also strong differences between these two schools. Frankfurt school, by its concept culture Industry, claims that cultural production is carried out industrially and audiences are passive in the face of these products. In contrast, Cultural Studies, gives audiences to chance to resist by describing culture as a field of struggle. In this study, differences between culture and media thesis of Frankfurt School and Cultural Studies will be investigated. Currentness of these two schools' thoughts in the fields of media and communication will be discussed.

Keywords: Mass culture ,cultur eindustry, cultural studies, critical theory, Frankfurt School,popular culture, ideology, hegemony, reification, media

ÖNSÖZ

Bu Tez çalışmasında Frankfurt Okulu ve İngiliz Kültürel Çalışmalar Okulunun tarihçelerinden başlanarak, iletişim ve kültür alanı başta olmak üzere tüketicileri ele alış biçimleri irdelenmiştir. İki okulunda çalışma alanları disiplinler arası olduğu için okulların öncü isimlerinin iletişim ve kültür alanına katkıları ve tüketiciyi konumlandırma biçimleri sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Özellikle tüketicinin konumlandırılması sorunsalı üzerinde durulurken bu sorunsalın nedenleri ve iki okulun konuya bakış açıları irdelenmiştir. Medya karşısında izleyicinin etken konumda mı yoksa edilgen mi olduğu savı derinlemesine incelenirken okulların açıldığı ve çalışmaların yapıldığı dönem koşulları da göz önünde bulundurularak günümüzde kuramların geçerliliği kitle, kültür, kitle kültürü bağlamlarında analiz edilmeye çalışıldı.

Tez süreci boyunca bilgi birikimi ve tecrübelerini benimle paylaşan bitmek bilmeyen sorularına sabırla cevap verip beni aydınlatan, çalışmamın her evresinde desteğini esirgemeyen değerli Danışman hocam **Prof. Dr. Nilgün TUTAL CHEVİRON** başta olmak üzere lisans eğitimimde Frankfurt Okuluyla tanışmamı sağlayan her daim öğrettiklerinin ışığında yürüdüğüm öğrencisi olmaktan onur ve gurur duyduğum kıymetli hocam Prof. Dr. **Nurdoğan RİGEL**'e ve entelektüel zekası, bitmeyen pozitif enerjisiyle her zaman destek olan hocam **Prof. Dr. Arzu Kihitir**'e bana yaptıkları katkılardan dolayı sonsuz teşekkürler.

Sevdiye TEKER
İSTANBUL 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv

1.BÖLÜM

GİRİŞ

1.1.Araştırmanın Konusu.....	1
1.2.Araştırmanın Metodolojisi.....	2
1.3.Tezin Planı	3

2.BÖLÜM

FRANKFURT OKULU VE KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR

2.1. Frankfurt Okulu.....	4
2.1.1. Frankfurt Okulu'nun Oluşumu	4
2.1.2. Frankfurt Okulu'nun Araştırma Alanları.....	7
2.1.3. Frankfurt Okulu'nun Öncü İsimleri ve Düşünceleri.....	13
2.1.3.1. Max Horkheimer	13
2.1.3.2. Theodor W. Adorno	15
2.1.3.3. Herbert Marcuse	21
2.2. Kültürel Çalışmalar	23
2.2.1. Kültürel Çalışmaların Oluşumu	23
2.2.2. Kültürel Çalışmaların Araştırma Alanları	29
2.2.3. Frankfurt Okulu'nun Öncü İsimleri ve Düşünceleri.....	39
2.2.3.1. Raymond Williams	39
2.2.3.2. Stuart Hall.....	41

3. BÖLÜM

FRANKFURT OKULU VE KÜLTÜREL ÇALIŞMALARDA KÜLTÜR VE İLETİŞİM

3.1. Frankfurt Okulu'nda Kültür ve İletişim	44
3.1.1. Kültür	44
3.1.2. İdeoloji	48
3.1.3. Medya	50
3.2. Kültürel Çalışmalarda Kültür ve İletişim	54
3.2.1. Kültür	54
3.2.2. İdeoloji	56
3.2.3. Medya	58

4.BÖLÜM

SONUÇ

4.1. Özet	61
4.2. Çalışmanın Literatüre Katkısı	65
4.3. Araştırma Kısıtları	68
KAYNAKÇA	69
ÖZGEÇMİŞ.....	73

1.BÖLÜM

GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu

Frankfurt Okulu ve Kültürel Çalışmalar, 20. yüzyılda ortaya çıkan iletişim bilimlerini en fazla etkileyen iki okuldur. İkisi de iletişim bilimlerinin başlangıcında bir paradigma oluşturan çizgisel iletişim teorilerinin tersine, iletişime kültürel ve politik bir içerik kazandırmış, iletişimi salt teknik bir çalışma alanı olmaktan çıkartmıştır. Bu nitelikleri dikkate alınarak, bu çalışmanın konusu iletişim alanına her iki okulun katkısını ve farklılaştığı yönelimleri çağımızın iletişim sorunlarını anlamak açısından betimleyici bir şekilde ele almak olacaktır.

Çalışmanın bu iki ekole yönelmesinin temel nedeni, her iki okulun da sadece iletişim ve kültür alanıyla sınırlı kalmayan geniş bir araştırma alanına sahip olmasıdır. Frankfurt Okulu düşünürleri, felsefi metinleriyle öne çıkarken, Kültürel çalışmalar üyeleri edebiyat ve tarih çalışmalarıyla tanınmışlardır. Disiplinler arası bir alan olan iletişim için bu oldukça yararlı bir olgudur. İki okulun bu farklı çalışma alanları, onları yöntem noktasında da ayrı yerlere götürmüştür. Frankfurt üyeleri özellikle ilk dönemlerinde, ekonomi politik eleştiriye ve felsefi yöntemi tercih etmişken, işçi sınıfı kökeninden gelen üyelere sahip Kültürel çalışmalar, etnografi ve izler kitle yöntemlerini geliştirmiştir. İletişim alanında yapılan çalışmalara bu özellikleri sayesinde iki ekol hem araştırma sorunsalları hem de metodolojileri açısından çok zengin bir literatür sunmaktadır. Bu tez çalışmasının iki ekolü birlikte ele almaya yönelmesinin nedenlerinden biri de budur.

Frankfurt Okulu iletişimi politika ve ekonomiyle buluşturmuştur. Kültür endüstrisi kavramı, geç kapitalizm koşullarında, kültürel üretimin yapısını ve işlevini analiz etmiştir. Modernleşme ve kentleşmeyle birlikte otantik kültürlerin ortadan kalktığı, kültürün bir üretime bağlı olduğu bir ortamda, kültürel üretim ne işe yarar sorusunu sormuştur. Kültür endüstrisi kavramı, gazetelerden sinemaya, tiyatrodan radyoya kadar birçok alanı ve aracı kapsamaktadır. Bu nedenle, haber medyası ve onun ideolojik işlevi de bu açıdan değerlendirilmektedir.

Kültürel çalışmalar iletişimle kültürü ve göstergebilimi buluşturmuştur. Kitle iletişim araçları tarafından üretilen içeriklerin, izleyici/okur tarafından olduğu gibi, kendisine sunulduğu gibi alınmadığını, burada kültürel etkilerin çok önemli olduğunu söyleyen Kültürel Çalışmalar, izleyici/okurun aynı zamanda kültür alanını şekillendiren bir aktör olduğunu da ileri sürmüştür. Kültürel çalışmalar, her kültürel ürünü bir metin olarak ele almaktadır. Göstergebilim tarafından geliştirilen anlamın oluşumuyla ilgili tezler bu okul tarafından etkili bir şekilde kullanılmıştır. Anlamın oluşmasında, metnin yazarı kadar okuruna da ihtiyaç duyulduğunu söyleyen ve okuru anlam oluşturan bir aktör olarak ön plana çıkartan göstergebilim, Kültürel çalışmaların kodlama/kodaçım gibi tezlerini büyük oranda etkilemiştir.

1.2. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmada iki ekolün düşünsel ve felsefesi geri planını oluşturan tarihsel ve kavramsal uğraklar ekollerin iletişim alanında yadsınamayacak temsilcilerinin düşünceleri esas alınarak karşılıklı betimleyici bir okumaya tabi tutulmuştur. Bu yöntem Bakhtin'in diyalojik okuma biçimi diye açıklayabileceğimiz bir okuma yöntemine dayanmaktadır (Tododrov, 1981). Diyalojik okuma belli yer ve zamanlarda benzer düşünce ve sorun alanlarında eser vermiş olan ekollerin temsilcilerin düşüncelerini ve kavramlarını, bunlarla işaret ettikleri sorunları ve varsa soruna yönelik çözümlerinin onları kendi aralarında konuşmaya davet ederek uygulanan bir okuma yöntemidir. Betimleyici olduğu kadar da karşılaştırmayı esas alır.

Bu betimleyici ve karşılaştırmalı diyalojik okuma için Frankfurt Okulu ve kültürel çalışmalara dahil isimlerin sayısı onlarca olduğundan, sadece ekollerin genel fikriyatına etki etmiş, iletişim alanındaki çalışmalara hala referans olmaya devam eden öncü isimler araştırma konusu edilmiştir.

Bu çalışmada diyalojik okuma ilkesine dayanılarak Frankfurt Okulu ve kültürel çalışmalarla ilgili şu sorulara cevap aranacaktır:

1) İki okul arasında, gelişim ve araştırma alanları noktasında ne gibi farklılıklar mevcuttur?

2) İki okulun medya, ideoloji ve kültür kavramlarına bakışları, bu kavramlar üzerine ürettikleri tezleri ne gibi farklılıklar taşımaktadır?

3) Her iki okulun ürettiği çalışmalar ve geliştirdiği yöntemler arasında, yeni medya çağı olarak adlandırılan günümüzde, işlevsel bir şekilde kullanılabilir olanlar hangileridir?

1.3.Tezin Planı

Bu sorular çerçevesinde, birinci bölümde, her iki okulun gelişim evreleri ve okulu temsil edebilecek düzeydeki üyelerinin düşünceleri araştırılacaktır. İkinci bölümde ise, her iki okulun medya, ideoloji ve kültür kavramları üzerine olan düşünceleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Sonuç bölümünde iki okulun çağımız iletişim alanı ve sorunlarıyla ilgili olarak medya ve iletişim araştırmalarına açabileceği araştırma ve düşünce perspektifleri üzerinde durulmuştur.

2.BÖLÜM

FRANKFURT OKULU VE KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR

2.1.Frankfurt Okulu

2.1.1.Frankfurt Okulu'nun Oluşumu

Frankfurt Okulu, Felix Weil adlı solcu bir doktora öğrencisinin, Arjantin'de tahıl ticaretinden servet yapmış babasının servetini, Marksist araştırmalar için kullanmak istemesiyle başlamıştır. Weil Marksist bilim insanlarının ortak çalışmalar yapması amacıyla 1922'de "Birinci Marksist Çalışma Haftası" düzenler. Bu seminer dizisine György Lukacs, Karl Korsch gibi isimlerin yanı sıra, ileride okulun idari müdürlüğünü yapacak olan Friedrich Pollock da katılır. Felix Weil'in girişimleri bir sene sonra karşılık bulur ve 1923'te Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü (Frankfurt Okulu) kurulur.*

Viyana Üniversitesi'nden hukuk ve iktisat hocası Carl Grünberg Enstitü'nün müdürlüğüne getirilir. Kısa süre içerisinde yeni bilim insanlarıyla kadrosunu genişleten okul, yıllardır yayımlanmakta olan *Grünberg Arşivleri* dergisini de bünyesine katar ve resmi yayının ismi *Arşiv* (Zeitschrift) olarak değiştirilir (Koçak, 2008: 8). *Arşiv*'de yer alan makaleler, yayımlanmadan önce Enstitü üyeleri tarafından etraflıca değerlendirilip, eleştirildiğinden bireysel çalışmalar yerine kolektif eserler olarak görülmektedir. Bu nedenle *Arşiv*, bir forum olmaktan ziyade, okulun genel yönelimlerini ve düşüncelerini açıklamak için bir platform işlevi görmüştür (Jay, 2014:71). Buna rağmen, örgütlü bir yapıda, homojen bir düşünsel ortamdan bahsedilmesi doğru olmayacaktır. Martin Jay'ın ifade ettiği gibi, "birlikte iş yapabilmeleri sayesinde elde ettikleri teorik başarılarının başlıca nedenlerinden biri, bazı dezavantajlarına rağmen, Frankfurt Okulu olarak adlandırılan sosyal araştırmalar Enstitüsü'nü oluşturan kişilerin göreceli özerkliğidir" (Jay, 2004: 41).

*Mart 1923'te binanın inşaat çalışmalarına, üniversite civarında, Bockenheimer Landstrasse'ye yakın Viktoria-Allee 17'de başlanır. Weil'in seçtiği mimar Franz Röckle, boş, küp şeklinde ve beş katlı bir binayı Neue Sachlichkeit (Yeni nesnellik) tarzında tasarlar (Jay, 2014: 49).

Grünberg Enstitü'nün açılış konuşmasında bilimsel bir yöntem olarak Marksizmle olan kişisel bağlılığını açıkça ifade eder. Nasıl ki liberalizm, devlet sosyalizmi, tarihselci okul başka yerlerde kurumsal mekanlara sahipse, aynı şekilde Marksizm de Enstitü'de kendi yerine sahip olacaktır (Jay, 2014: 51). Ayrıca Grünberg zamanın genel gidişatı içinde üniversitelerin düşünce üreten kurumlar olmaktan çıkıp, eğitim ve öğretim veren kurumlar haline geldiğini, resmi olan ve olmayan kurumlarda istihdam edilebilecek kişiler yetiştirme işlevini üstlendiğini ve bu nedenle kitle eğitim fabrikalarına dönüştüğünü belirtmiştir. Bu yüzden Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün bu eğilime karşı durabilecek ve düşünsel üretimi ön planda tutacak araştırma enstitüsü niteliğinde olacağını vurgulamıştır (Kejanlıoğlu, 2005: 29).

Frankfurt Okulu'nun tarihi dört döneme ayrılmaktadır. Bottomore bu dönemleştirmeyi yaparken her dönem için düşünsel yönelimleri dikkate alarak, her döneme neyin özelliğini verdiğini açıklar: Birinci dönem 1923 ile 1933 arasında kapsamaktadır. Frankfurt Okulu'na bu dönemde rengini verecek herhangi baskın bir yönelimden bahsetmek güçtür. 1933 ile 1950 arasındaki ikinci dönemde, yeni-Hegelci bir felsefi yönelişe Marx öncesi filozofların düşüncelerine odaklanılır. Bu dönemde pozitivizme karşı eleştirel bir felsefi duruş geliştirilir. Aynı zamanda bu dönem Okul düşünürlerinin umutsuzluğa kapıldığı, ülkelerini terk etmek zorunda kaldıkları ve faşizmi bizzat yaşadıkları bir dönemdir.

1950 ile 1970 arası üçüncü dönemde ise, Nazi iktidarının yıkılışının ardından geç kapitalizm tarafından şekillendirilen çağdaş toplumların yapısı incelenir. Burada eleştirilerin hedefi sadece kapitalist toplumlar değil, aynı zamanda da devlet kapitalizmi olarak adlandırılan reel sosyalist ülkelerdir. Batı Marksizm'i ile sıkı bir ilişki içerisinde Marksizm'in resmi olmayan formları üzerinde çalışmalar yapılır. Daha sonra göreceğimiz gibi, dünyanın çeşitli bölgelerinde isyanların patlak verdiği 1968 olaylarında, okul düşünürleri, özellikle Marcuse oldukça etkili olacaktır.

1970 sonrası ifade eden dördüncü dönem ise, artık bir okul olarak varlığını sürdürmeyen Eleştirel Teori'nin tek tek yazarların çalışmalarında var olduğu bir dönemdir.

Jürgen Habermas, Oskar Negt, Alexander Kluge, Douglas Kellner gibi isimler, farklı

çalışma alanlarında, farklı bakış açılarıyla eserlerini üretse de hepsi bir noktada Frankfurt ekolünü devam ettirmişlerdir (Bottomore, 2016: 15)

Thomas Krogh'a göre ise Frankfurt Okulu'nun tarihi üç dönemde incelenebilir. 1930 yılından 1936 yılına kadar olan birinci dönem, Enstitü'nün direktörü olan Horkheimer'in başlattığı araştırma programının egemenliğinin temel olduğu dönemdir. Ampirik araştırmalar yoluyla, eleştirel bir toplum teorisinin yaratılması bu dönemin temel amacıdır. 1936 yılında yayımlanan ve kolektif bir eser olan *Otorite ve Aile* bu sürecin önemli çıktısıdır. 1936 ile 1939 arasındaki yılları kapsayan ikinci dönem ise Horkheimer'in 1937 tarihli "Geleneksel Teori ve Eleştirel Teori" isimli makalesinin damgasını taşır. Bu yazı gerek Horkheimer'in gerekse okulun düşünsel faaliyetinin ampirik alandan felsefi alana doğru kaymasının bir işareti olarak da okunabilmektedir. Bunun yanı sıra, bu makaleden itibaren Frankfurt Okulu düşüncesi eleştirel teori olarak anılmaya başlanacaktır (Kejanlıoğlu, 2005: 82). 1939 yılıyla İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar süren dönem ise Nazizm'in iktidara gelmesi ve faşizmin toplumsal bir somutluğa dönüşmesi üzerine başlayan tartışmalarla bağlantılı bir şekilde otoriteryan kişiliğin çözümlenmesi ve reel sosyalizmin eleştirilmesi ile anılmaktadır (Krogh, 2005: 234).

1929'da Grünberg'in emekli olmasının ardından, Okul'un en kıdemli üyesi Horkheimer bu görevi üstlenir, idari müdürlüğe Pollock getirilir. Bu tarihten itibaren Horkheimer'in düşünsel yönelimiyle Okul'un çalışmaları arasında sıkı bir paralellik oluşur. Ancak Susan Buck-Morss bu tarihyazımını eleştirmektedir: "Jay'in yaklaşımı, Max Horkheimer'in entelektüel gelişimi ile Enstitü'nünkini bir tuttuğu ve üyelerinin konumlarındaki benzeşmezlikler bazen ortak varsayımları kadar önemli olmasına karşın, yekpare bir Frankfurt Okulu'ndan söz ettiği anlarda problemlidir" (Kejanlıoğlu, 2005: 79). Horkheimer tek başına bütün Enstitü düşüncesini temsil etmese bile, göreve geldiğinde Adorno ve Marcuse gibi isimleri ön plana çıkartmasıyla Okul'un düşünsel eğilimleri üzerinde ciddi bir etkiye sahip olmuştur.

Nazilerin oldukça güçlü bir tehdit haline gelmesiyle Okul'un 1932'de Paris, 1933'te ise Cenevre şubeleri açılır, malvarlığı ise Hollanda'ya aktarılır. 1933'te Hitler, "devlete düşman eğilimler beslediği" gerekçesiyle Okul'u kapatır ve üyeleri hakkında yakalama kararı çıkartır. Ancak bu süreçte Horkheimer ve arkadaşları

Paris'e geçmişlerdir. Fransa'nın da güvenlik açısından uygun olmadığı 1935'te ise Okul üyeleri ABD'ye göç ederler.

Horkheimer, Adorno ve meslektaşları Amerika'da kendilerini yalıtılmış hissetseler de oradaki bilim insanlarıyla, özellikle de eleştirel, Marksist bir toplum teorisini savunanlarla herhangi bir bağ kurmaktan çekinmişlerdir (Behrens, 2011: 23) Ancak buna rağmen, ABD günleri onlar için oldukça verimli bir dönemdir. Okul'un en bilinen çalışmaları *Akıl Tutulması* (Horkheimer) ve *Aydınlanmanın Diyalektiği* (Adorno-Horkheimer) bu dönemde yayımlanmıştır. Horkheimer, Adorno ve Pollock 1950'lerin başında, Batı Alman hükümetinin çağrısıyla Almanya'ya geri döner ve 1953'te Enstitü'yü tekrar açarlar. 1960'ların ortalarında başlayan öğrenci radikalizmi, Frankfurt Okulu'nun düşüncelerini yeniden gün yüzüne çıkarır. Okul üyelerinin kitapları, radikal siyasetin teorik arka planını oluşturmasına ve öğrencileri heyecanlandırmasına rağmen Adorno ve Horkheimer bu harekete ciddi bir mesafeye yaklaşmıştır. Şiddeti ve sokak protestolarına temkinli yaklaşan bu düşünürler, bizzat kendi öğrencileri tarafından protesto edilir. Bu dönemin ön plana çıkan ve öğrenciler tarafından sahiplenilen ismi Marcuse olacaktır.

2.1.2. Frankfurt Okulu'nun Araştırma Alanları

Frankfurt Okulu ilk kurulduğunda altı temel çalışma alanı saptamıştır: Tarihsel materyalizm ve Marksizm'in felsefi temeli, teorik ekonomi politik, planlı ekonominin sorunları, proletaryanın konumu, sosyoloji ve son olarak toplumsal öğretilerin ve partilerin tarihi (Slater, 1998: 21). Okul düşünürleri Marx'ın yolundan giderek, gündelik hayatın politik biçimlenmesini, kapitalizmin dinamiklerini ve bunun toplumu nasıl şekillendirdiğini araştırmışlardır.

Ancak Marx'tan ayrılan yönleri, ekonomik üretimi işaret eden altyapı yerine, kültür, din, dil, ulus vb. toplumsal değerleri işaret eden üstyapı üzerine eğilmeleri olmuştur.

Aslında, Marx'ın altyapıyı güçlü bir belirleyen olarak öne sürdüğü, bu noktada toplumun her alanını ekonomik ilişkilerin yönlendirdiği, üstyapının tamamen edilgen olarak bırakıldığı sıkça dile getirilen bir eleştiridir. Altyapının üstyapıyı katı bir şekilde belirlemesi durumunda, belli bir ekonomik gelişim seviyesine ulaşan her toplumun, genel ortalama benzer bir kültüre ve toplumsal yapıya sahip olacağı yönlü savların gerçeklik kazanmamış olması eleştirmenler tarafından dile getirilir (Berger, 2014: 52).

Ancak Frankfurt Okulu ve Batı Marksizm'inin altyapıyı tamamen terk etmek yerine, altyapı ile üstyapı arasında diyalektik bir ilişki çizdiği, üstyapıya daha fazla hareket alanı ve belirleyicilik verdiği söylenebilmektedir (Koçak, 2008: 11). Her ne kadar sadece üstyapıyı önemsedikleri söylenerek Frankfurt Okulu düşünürlerinin Marksizm ile bağı hep tartışma konusu edilmişse de bu düşünürlerin düşüncelerinin 1960'larda Marksizm'in yenilenmesindeki katkısı göz ardı edilemez.

Özellikle Horkheimer'in yönetimi döneminde Okul, Marksizm'in felsefi temeli üzerindeki düşünsel faaliyetini yoğunlaştırmıştır. Bu dönemde belirgin olan kötümser hava, Marksist toplum kuramındansa, ideolojinin felsefi ve yeni-Hegelci eleştirisini ön plana çıkartmıştır (Bottomore, 2016:8) Orhan Koçak, bunun ardındaki dinamiği şöyle açıklamaktadır:

“Toplumsal felsefe, bir proje olarak Kant'la başlamıştır. Kant, devlet, ekonomi ve din gibi toplumsal varlık biçimlerini bireysel özne üzerinde temellendirmeye çalışmıştır. (...) Hegel tikel ile genel ya da parça ile bütün arasında bir dolayım kurmaya çalışmış ama o da sonunda parçayı bütün içinde, maddeyi tin içinde eritmekten kaçınmamıştır. Bununla birlikte, geriye miras olarak, bu diyalektik dolayım düşüncesini bırakmıştır: bu, parça ile bütünün, birbirlerinin yerine geçmeden, birbirleriyle barışma, uzlaşma umududur.

Ama Hegelci uzlaşma umudu, tarihsel gelişim ile birlikte çökmüştür. (...) ve bireyle toplum arasındaki çelişkinin aşılmamış olduğunun görülmesiyle, toplumsal felsefe ihtiyacı yeniden gündeme gelmiştir”(2008: 9-10).*

**Negatif Diyalektik* başlıklı yapıtında Adorno diyalektiği kapsamlı bir şekilde şöyle niteler:

“Aslında diyalektik ne salt yöntemdir ne de naif anlamıyla gerçek bir şey. Diyalektik yöntem değildir: çünkü düşüncenin vekâlet ettiği özdeşliği barındırmayan uzlaştırılmamış konu bir çelişki barındırır ve ahenkli bir biçimde yorumlama yolundaki bütün girişimlere direnir. Diyalektiğin sebebi düşüncenin düzenlemeci itkisi değil, işte bu uzlaştırılmamış konudur. Diyalektik gerçek bir şey değildir: çünkü çelişiklik bir düşünüm kategorisi, kavram ve şeyin düşüncede karşı karşıya gelmesidir. Bir yordam olarak diyalektik, şeyde deneyimlenen çelişki uğruna ve ona karşı çelişki içinde düşünmek demektir. Gerçeklikteki çelişki olan diyalektik gerçeklikle bir çelişki teşkil eder. Ancak böyle bir diyalektik artık Hegel'le bağdaştırılmaz. Bu diyalektik nesnenin kavramından farkındaki özdeşliğe doğru hareket etmez; daha çok, özdeşliğe şüphayle yaklaşır. Onunki bir çözülme mantığıdır; kavrayan öznenin ilk başta doğrudan karşısında bulunduğu

Therborn da II. Dünya Savaşı sonrasında Okul'un genel yöneliminin, genç Lukacs ve Korsch'un felsefesinin devamından ibaret olan, Genç Marx'ın felsefi antropolojiyle işaretlenen, pre-bilimsel ve Marksist hümanizm olarak adlandırılan eğiliminin zenginleştirilmesi çabasına karşılık geldiğini belirtmektedir (Kejanlıoğlu, 2005: 83).

Eleştirel teorinin olgunluk evresinde birbiriyle bağlantılı üç düşünsel yönelim ön plana çıkar: Bunlardan birincisi toplum bilimlerinde pozitivist, yani katı bilimciliğin metodolojik eleştirisi, ikincisi insan üzerindeki tahakkümün yeni biçimi olarak teknokrat tahakkümde bilim ve teknolojinin rolü konusunda eleştirel bir tutum, üçüncüsü ise kültür endüstrisi ve daha genel olarak tahakkümün kültürel boyutları üzerine düşünmedir (Bottomore, 2016: 68-69).

Frankfurt Okulu'nun kullandığı anlamda pozitivist bir akıl temel olarak şu kabullere sahiptir: (a) doğa bilimlerinin ampirist bir betimlemesi uygundur, (b) tüm bilgi özünde doğa bilimleriyle aynı bilgisel yapıya sahip olmalıdır. Okul düşünürlerine göre pozitivism, doğa bilimlerinin gelişmesinde herhangi bir engel oluşturmamakta, hatta gelişim için faydalı olabilmektedir.

Ancak bu savlar toplum bilimlerine uygulandığında insanın özgürleşmesi ve eleştirel akıl için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. "Frankfurt Okulu'nun temel amacı pozitivist eleştirisi ve geçerli bir bilgi kategorisi olarak 'dönüşlü olma'nın geri getirilmesidir (Geuss, 2013: 15).

Adorno'nun *Negatif Diyalektik* kitabında vurguladığı Marx'ın metafiziksel materyalizme karşı tarihsel materyalizme yönelmiş olması ve Marx'ın tarihsel materyalizm anlayışına yaptığı katkı, Okul'un pozitivism eleştirisini anlamak açısından açıklayıcıdır:

"Marx bayağı metafiziksel materyalizme karşı tarihsel materyalizmi öne çıkarmıştır. Böylelikle, bayağı materyalizm dogmatik yaklaşımıyla felsefenin dışında debelenip dururken, tarihsel materyalizm doğrudan felsefi sorunsalın içine çekilmiştir.

kavramların hazır ve nesnel hale getirilmiş şekillerini çözer. Bu kavramların özneye özdeşliği hakikatsizdir" (Adorno, 2009:139).

Materyalizm o andan itibaren kendisinde karar kılınacak bir karşı pozisyon olmaktan çıkmış, idealizme ve idealizmin çarpıttığı haliyle tercih ettiği gerçekliğe yönelik eleştirinin somut örneği olmuştur. Horkheimer “eleştirel teori” formülünü, materyalizmi kabul edilebilir kılmaktan çok, heveskâr dünya açıklamalarından olduğu kadar bilimin “geleneksel teorisi”nden de farklılaşmasına yarayacak teorik öz-bilinci ona sağlamak için türetmiştir. Diyalektik teori —örneğin Marksist teori— gerçekten diyalektik olabilmek için içkin olmak zorundadır — bu, içinde hareket ettiği alanı bütünüyle olumsuzlamak anlamına gelecek olsa da. Bu içkinlik diyalektik teoriyi, dışarıdan dayatılan ve —felsefenin farkına varmakta hiç gecikmediği üzere— felsefeye kıyasla iktidarsız olan bilgi sosyolojisiyle karşıtlık içinde konumlandırır. Bilgi sosyolojisi, felsefenin hakikat içeriğini onun toplumsal işlevi ve koşullara bağımlılığıyla ikame eder ama bir yandan da bu hakikat içeriğinin eleştirisine dahil olmayıp kayıtsız kalır — bu bakımdan felsefe açısından kısır. Kıvamsız çorbasına kattığı ideoloji kavramı açısından da kısır. Çünkü ideoloji kavramı sadece işaret ettiği şeyin hakikati veya hakikatsizliğiyle ilişkisi içinde anlam kazanır; toplumsal açıdan gerekli olan zevahir üzerine ancak bir zevahir olmayan ama elbette bu zevahirde kayıtlı olan şey de göz önüne alınarak bir şey söylenebilir. İdeoloji eleştirisi, özne ile nesnenin payı ve ikisi arasındaki dinamik hakkında bir hükme varmalıdır” (Adorno,2009:183-184).

Buradan da anlaşılacağı üzere pozitivistimin toplumsal olguları açıklayıcı ilke olarak benimsediği bilimcilik aslında hakikati söyleme iddiasında olan ideolojik bir bilme biçimidir. Tarihsel materyalizmin kendisine dair bilinçlenmesine katkıda bulunacak şekilde eleştirel teori Marksizm’i aşkınlıktan kurtulup içkinliğe davet etmiştir. Marksist diyalektiğin ve tarihsel materyalizmin geleneksel teoriden farklı olarak ancak bu şekilde bilimciliğin içine düştüğü ideolojik yanlış tutumdan kurtulabileceği söylenmiştir.

Bu eleştiriye uygun bir şekilde, Adorno, Columbia Okulu’nun yönetselci araştırma geleneğine karşılık eleştirel bir araştırma geleneğinin temsilcisi olarak öne çıkmıştır. Frankfurt Okulu iletişim çalışmalarının erken dönemine damgasını vuran Amerikan ampirik araştırmalar geleneğini bilimcilik iddiasındaki pozitivistimi açısından eleştirirken, Columbia’cılar Frankfurt ekolünü spekülasyon olarak eleştirir (Kejanlıoğlu, 2005: 21). Okul düşünürlerine göre toplumsal araştırmanın nesnesi, özne tarafından dışarıdan araştırılabilecek, ölçülebilecek bir sabitlikte ve değerinde değildir. Burada özne ile nesne arasındaki diyalektik öne çıkmaktadır. Doğru teori, “belirli tarihsel koşullar altında yaşayan ve kendi varoluşunu özgül araçların

yardımıyla sağlayan gerçek insanın incelemesinden ortaya çıkmaktadır. (...) yasalar, tarihin dinamik yapısının bir yansıması olarak, kendisi de tarihsel praksise katılan bir düşünce tarafından üretilmektedir” (Slater, 1998: 97).

Bottomore’un dediği gibi:

“Eleştirel kuram, nesnel olguların kavramsal sistemlerin yardımıyla tamamen dışarıdan bir bakış açısıyla belirlenmesi yöntemini reddeder ve olgular toplumun işleyişinden ortaya çıktıkları için (...) günümüzde bireyin amaçlılığı, kendiliğindenliği ve ussallığı ile toplumun üzerinde inşa edildiği işleyiş süreci ilişkileri arasındaki gerilimi gerçekten aşmak ve karşıtlığı ortadan kaldırmak çabasının güdülediği eleştirel düşünceye (...) bilgiye olduğu denli dışsal olmadıklarını iddia eder” (2016: 19).

İnsanın doğa üzerindeki tahakkümü anlamına gelen uygarlık, aydınlanma ile birlikte insan üzerindeki tahakkümü de getirmiştir. Rasyonel bir dünyanın kurucusu ilan edilen insan aklı, gelinen noktada basit bir istatistiğe dönüşürken, rasyonel olan irrasyonel hale gelmiştir. Bilimin, tekniğin, teknolojinin bu düzeyde gelişimi insan bağımsızlığını güçlendiren bir olgu değil, insanı tabi kılan, onun özerkliğini yok eden bir etki yaratmıştır. Horkheimer ve Adorno, bu bağlamda, *Aydınlanmanın Diyalektiği*’ni yazmalarının gerekçesini şöyle açıklamaktadır: “Aslında amacımız, insanlığın gerçekten insani bir duruma ulaşmak yerine neden yeni bir tür barbarlığa battığını anlamaktan fazlası değildi” (2010: 10).

Adorno’nun *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi Kitabı*’nın İngilizce çevirisinde 1991 baskılı *Culture Industry* başlıklı yapıtta yazdığı yazısı “Sunuş” başlığı adı altında alınan J. M. Bernstein bu yazısında düşünürün şu sözlerinin altını çizer: “Vahşetten insancılığa götüren bir evrensel tarih yoktur, ama sapandan bombaya götüren bir evrensel tarih vardır. Bu tarih örgütlenmiş insanların karşısına çıktığı topyekûn tehditte, süreksizliğin özünde son bulur” (aktaran Bernstein, 2011:12-13).

Bernstein şöyle devam eder:

“Adorno’ya göre Batı rasyonalizminin gerçekleşmesini sosyalizm değil faşizm temsil eder, çünkü aklın bütünleştirme ve birleştirme yoluyla tahakküm kurmasını devam ettirir. Bu görüş, faşizme dair tamamen ikna edici bir analiz sunamaz; ama Adorno bu sayede, liberal kapitalizmin yerini araçsal aklın hükümlerliği altında daha şeyleşmiş bir toplumsal düzene bırakacağını görmüştür” (Bernstein, 2011:13).

Bu kitapta ele alındığı şekliyle aydınlanmanın kalıcı işareti, Habermas tarafından şöyle vurgulanır: “Baskılanmış içsel bir doğa ve nesneleşmiş dışsal bir doğa üzerindeki tahakkümdür” (aktaran Kejanlıoğlu, 2005: 57).

Frankfurt Okulu yola çıktığında hedeflediği çalışma alanlarının hepsine aynı ilgiyi göstermemekle, bazı alanları ön plana çıkartırken, aslında bu alanları da güçlendirecek diğerlerini ihmal etmekle eleştirilmiştir. İhmal edildiği söylenen alanların başında ekonomi gelmektedir. Bottomore’un ifade ettiği gibi, “Frankfurt Okulu düşünürleri tarihi ihmal edip dışladıkları gibi, iktisadi çözümlemeyi de büyük ölçüde gözardı” etmişlerdir (2016: 96).

Bunun yanı sıra, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku’nda var olan reel sosyalist sistemin ekonomik yapısı da ciddi olarak analiz konusu edilmemiştir. Okul’u yaşamsal düzeyde etkileyen faşizmin iktisadi sacayaklarının araştırılması da Pollock’un dar bir hedefi olan 1929’daki çalışmasıyla sınırlı kalmıştır.

Slater bunun nedenini şöyle açıklamaktadır:

“Frankfurt Okulu’nun etkinliğinin bütün itkisi praxis sorununu merkezileştirmesi olmasına karşın, nihai olarak akademik nitelikteydi, praxis teorik bir kategori olarak düşünülmüş, somut devrimci mücadelenin bir ögesi olarak ele alınmamıştı” (Slater, 1998: 114).

Yine Bottomore’a göre Frankfurt Okulu’nun geç kapitalizm altındaki bireyin bağımsızlığının kaybolması üzerine düşünceleri (özellikle Adorno ve Horkheimer’in metinleri), Max Weber’in metinlerinde karşılaşılan türde belirli bir katmanın, özellikle eğitilmiş üst orta sınıfın çöküş duygusunu ve geleneksel Alman **Kultur**’una

duyulan nostaljiyi ifade etmektedir (Bottomore, 2016: 59). Bu eleştiriyile birlikte, Adorno ve (hiçbir zaman tamamen Okul üyesi olmasa da her zaman Okul'dan etkilenmiş ve onu etkilemiş) Benjamin'in 19. yüzyıl Alman romantik hareketiyle olan duygusal, edebi ve düşünsel bağı akılda tutulmuş olur.

2.1.3.Frankfurt Okulu'nun Öncü İsimleri ve Düşünceleri

2.1.3.1.Max Horkheimer

Max Horkheimer, 1895 yılında Almanya'da, varlıklı bir Yahudi ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Üniversitede felsefe öğrenimi görmüş, ardından Kant felsefesi üzerine yazdığı teziyle doktora derecesi almıştır. Okul'u felsefi bir yörengeye sokmasında bu eğitiminin etkisinin olduğu sıkça dillendirilen bir olgudur. Horkheimer, "Hegel'in devlet adına bireyi kurban etmesi ve Schopenhauer'un ifade ettiği nesnel bütünlükte inancın sonradan gelen kırılması üzerinden, Alman idealizminin izini sürmüştür (Jay, 2004: 70).

Horkheimer diğer Okul üyeleri gibi genç yaşta Marksizm'le ilgilenmeye başlamıştır. Ancak bu dönem, Lenin'in Bolşevik Partisi'nin Rusya'da iktidarı ele almasıyla birlikte Marksizm içerisinde yeni tartışmaların ele alındığı bir dönemdir. Felsefenin uzun bir dönemdir üzerine kafa yorduğu özne-nesne ilişkisi, bu tartışmaların arka planını oluştururken, pozitivistimin Marksizm içerisinde güçlü bir etki yaratması Horkheimer başta olmak üzere birçok Marksistin tepkisine neden olmuştur. Lenin'in *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* isimli kitabı kaba bir materyalizmden malul olmakla eleştirilmiştir. Merleau-Ponty'nin dediği gibi bu bakış açısı toplumu "bir doğal gerçeklik olarak görünce, onu doğayı yönetir gibi yönetmek" istemiş, "toplumun, sadece mühendisler arasında tartışılabilen ve iş bitirme mantığını esas alan bir teknikle yönetilebileceğini" düşünmüştür (aktaran Koçak, 2008: 23-24).

Siyaseti ve devrimciliği bir toplum mühendisliği düzeyinde ele almakla eleştirilen bu akıma karşı, 1920'lerin başında, Lukacs, Gramsci, Korsch ve Pannokoek gibi isimler Konseycilik olarak anılan akımı öne sürmüştür. 1919 yılında kurulan kısa süreli Macar Sovyet Cumhuriyeti'nin Kültür Bakanlığı görevini yürüten Lukacs, Torino İşçi Konseyleri'nin baş teorisyeni olarak ün kazanan Gramsci ve

1923'te Almanya'nın Thuringia eyaletinde kurulan hükümete Komünist Parti üyesi olarak giren Korsch, Marksizmi sadece ekonomik bir kurtuluş hareketi olarak görmeye yetinmemiş, aynı zamanda kültürel bir kurtuluş hareketi olarak sahiplenmiştir (Koçak, 2008: 18). Konseyciler, özne-nesne diyalektiği konusunda, partiyi özne toplumu/sınıfı ise nesne olarak gören anlayışa karşı çıkmışlar, işçilerin hem özne hem de nesne olduğu diyalektik bir bağlamı savunmuşlardır. Bunun yolu, işçilerin konseylerde örgütlenerek, bütün olarak yönetime katılmaları, kendilerini kendileri yönetmeleridir (Lunn, 2011: 158).

Konseyci akımdan ve Rosa Luxemburg'tan etkilenen Horkheimer, Lenin'in klasik düşüncesi olan, partinin işçi sınıfına dışarıdan bilinç taşımasına karşı, eleştirel düşüncenin üretilmesi ve yaygınlaştırılması görevinin, eleştirel ve bağımsız düşünürün sorumluluğunda olması gerektiğini savunmuştur. İşçi sınıfını geleceğe taşıyacak olan, bir partide birleşmiş komünistlerin üstün zekâları ya da kusursuz planları değil, kendilerinin tarih sahnesindeki mücadeleleridir. Horkheimer bu konuda şunları söylemektedir:

“Yeni toplumun yaklaşımları, ilk olarak onun dönüşümü sırasında bulunacaktır. Yeni toplum mücadelesi veren öncülere yol göstermesi gereken teorik anlayış, konsey sistemi, praksisten doğar. Bu durum 1871'e, 1905'e ve diğer olaylara kadar geri gider. Devrim teorisinin devam ettirmekle yükümlü olduğu bir geleneğe sahiptir” (aktaran Jay, 2004: 257).

Horkheimer'in bu bakışı bilim felsefesinde de kendisini göstermektedir. Toplumu ve yaşamı nesneleştirip, onu elindeki araçlarla analiz etmeye çalışan özneler başarısızlığa mahkumdur. Bu yaklaşımın cisimleştiği pozitivism, yaşamın doğru bir kavramsallaştırılmasına ve kavrayışına ulaşma konusunda muktedir değildir, hatta yanıltıcı sonuçlar üretmeye mahkumdur. Bunun yanı sıra, pozitivism sadece var olan şeyle ilgilenerken, yanıltıcı betimlemeler sunmanın yanında, toplumun bu şeyleri onaylamasına da hizmet etmektedir.

Bu herhangi bir karşı çıkışı, isyanı ve devrimi önleyen, dinginci bir zihin üretmektedir. Bunun sonucu olarak karşımıza çıkan şey, teknokratik tahakkümü üreten ve sürdüren bir yapıdır (Bottomore, 2016: 34-35).

Horkheimer, pozitivist bilimsel anlayışı şu sözlerle eleştirmektedir:

“Kuramsal bir yöntem (eleştirel kuram) mevcut en basit ve en farklılaşmış kavram sistemlerinin yardımıyla nesnel olguları belirleme biçimini almazsa, amaçsız düşünsel oyundan, kısmen kavramsal şiirden, kısmen zihin durumunun yetersiz ifadesinden başka ne olabilir?” (Bottomore, 2016: 37).

Fransız felsefeci Jean-Marc Duran-Gasselin 2012 yılında çıkan *Naissance de la Théorie Critique* başlıklı kitabında Frankfurt Okulu'nun eleştirel teori kavrayışının oluşumunda Horkheimer'in yerini vurgular. Duran-Gasselin'e göre (2012: 97) 1944 yılında yazılan Adorno ve Horkheimer'in imzasını taşıyan *Diyalektik Akıl* ile 1981 yılında çıkan Habermas'ın *İletişimsel Eylem* kitabına ve oradan günümüze daha yakın bir tarih olan 2004 yılında yayımlanan *Küçümseme Toplumu* (La société du mépris) kitabı da dahil olmak üzere eleştirel kuram denilecek bir ekol olarak Frankfurt Ekolü'nden söz edilebiliyorsa, bunu Horkheimer'in eleştirel düşünsel uğraşın niteliğini egemen pozitivist bilimciliğe dayalı gelenekten kesin sınırlarla ayırmış olmasına borçluyuz. Horkheimer bu tipte bir teoriyi daha 1930'ların başında belirgin bir şekilde ortaya koymuştur. Eleştirel teori modern toplumda bireylerin özgürleşmesini engelleyen tüm güçlerin çok-disiplinli ve düşünömsel post-metafizik bir eleştirisi olarak biçimlenir. Tarih, antropoloji, ekonomi, sosyoloji ve psikanaliz da dahil olmak üzere tüm düşünce alanlarına Horkheimer'in ilk teorik girişimlerdeki düşünsel önderliği sayesinde olağanüstü bir düşünsel esneklik ve iş birliği çağrısı olarak biçimlenir.

2.1.3.2.Theodor W. Adorno

Adorno, 1903 yılında, varlıklı bir ailede doğmuş, oldukça korunaklı bir çocukluk geçirmiştir. Frankfurt Üniversitesi'nde felsefe, müzikoloji, sosyoloji ve psikoloji eğitimi aldıktan sonra, çocukluğunu ve ilk gençliğini adadığı müzikten kopmuş, teoriye yönelmiştir. 1938 senesinde resmi olarak Frankfurt Okulu'na dahil olmuştur.

Jay, Adorno'nun düşünsel konumunu kavramamıza yardımcı olacak beş yıldızdan ya da enerjiden bahsetmektedir. Bu yıldız kümelemesinin en parlak yıldızı, her şeyin başlangıcı durumundaki yıldız sayabileceğimiz Marksizm ya da daha doğru bir ifadeyle Lukacs ve Krosch'un başlattıkları heteredoks Batı Marksizmi'dir. İkinci yıldız estetik modernizmidir. Adorno aynı zamanda tutkulu bir müzisyen ve kompozitördür. Ancak estetik ve sanat üzerine çalışmaları müziği aşan bir kapsama ulaşmış, geç kapitalizm koşullarında sanatın en çok konuşulan eleştirmenlerinden olmuştur. Üçüncü yıldız, kültürel konulardaki mandaren muhafazakârlığıdır. Bürokratik tahakküme, araçsallaşmış akla ve kitleselleşen kültüre karşı romantik eleştirinin yanında saf tutmuş, Benjamin ile birlikte anti-kapitalist romantizmin öncülerinden olmuştur. Dördüncü yıldız Yahudi duyarlılığıdır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'ya döndüğünde, Nazi iktidarı altında yaşanan soykırımla yeteri kadar hesaplaşamadığını düşünerek, Yahudi kültürüne daha fazla eğilmiştir.* Beşinci yıldız ise, Adorno'nun hayatı tikellerin birbirine benzemezliği ve farklılıklarını koruyabilmeleriyle özdeşleştirmesidir (Jay, 2001: 16). Adorno erken

*Adorno'nun Yahudi kültürüne ilgisinin ötesinde antisemitizm konusundaki Horkheimer ile yaptıkları analizler bir dini ve etnik kültüre duyulan kişisel ilginin ötesine geçer. Modernliğin en yıkıcı sonuçlarının ne olacağına en iyi anlaşılacağı durum, Yahudi Soykırımı'dır. Adorno'nun Horkheimer ile birlikte Nazizmi çözümlendiği metinlerde kitle toplumu olgusunu anlamak için çok önemli ipuçları bulunmaktadır. Şöyle ki: "Bir halk hareketi olarak antisemitizmin elebaşlarının sosyal-demokratları yapmakla suçlamayı sevdiği şey aslında antisemitizmin özüdür: Herkesi aynı yapmak. Emir verme gücünden yoksun olanların durumu halkınki kadar kötü olmalıdır. Alman devlet memurlarından Harlem'deki zencilere kadar antisemitizmin açgözlü takipçileri, eninde sonunda başkalarının da kendilerinin olduğundan daha iyi durumda olmadıklarına sevinmekten başka bir şey kazanmayacaklarını içten içe biliyorlardı. Zaten Yahudi mülkiyetinin Arileştirilmesi çoğunlukla yukarıdakilere yaradı; bunun Üçüncü Reich'da yaşayan kitlelere getirdiği kazanç, Kazakların Yahudi mahallesini yağmalayarak kazandıkları değersiz ganimetlerden fazla değildi. Antisemitizmin elle tutulur tek faydası yarım yamalak anlaşılabilir bir ideolojiden ibaretti. Bu ırkçı devletin ekonomik bakımdan sergilediği boşunluğun onun çekim gücünü azaltacağına artırıyor olması, antisemitizmin gerçek doğasını açığa çıkarır: antisemitizm insanlara değil, yalnızca insanların içindeki yok etme itkisine yarar. Halk topluluğu üyesinin [Volksgenossen] hesaplayabildiği tek kazanç, öfkesinin kolektif tarafından onaylanmasıdır. Yapılanlar ne kadar boşuna çıkarsa, daha kapsamlı bilgiye karşın harekete bağlı kalmakta o kadar diretilir. Antisemitizm verimlilik açısından yetersiz kaldığına ilişkin suçlamalara karşı bağışiktir. O halk için bir lükstür" (Horkheimer ve Adorno, 2014: 225-226).

döneminde “parçalara ayırma/bütünleştirmeme mantığı” olarak adlandırdığı felsefi yöntemine, son yıllarında negatif diyalektik adını verecektir (Kejanlıoğlu, 2005: 162).

Marksizm Adorno'nun düşünsel hayatında en parlak yıldız olarak anılsa da Bottomore, Adorno'nun felsefesinin kuşkuculuğa eğilimli olduğunu ve yalnızca Marksizmle değil, aynı zamanda herhangi bir türden sistemli toplum kuramıyla, bütünsel bir toplumsal ve felsefi akımla da bağdaşmaz olduğunu söylemektedir (Bottomore, 2016: 41). Bu kuşkuculuk Adorno'nun kavramlarla ilişkisinde de görülebilmektedir. Kavramların katı bir biçimde tanımlanmasına karşı çıkan Adorno “terimlerde, sözcüklerde pıhtılaşmış bu yaşamı canlandırmak” ve “somut felsefeye kesin olarak ulaşmak için soyutlamanın buz gölünden geçmek” gerektiğini ileri sürmüştür (Behrens, 2011: 12).

Adorno'nun dili de anlaşılmasının zorluğu ile ünlenmiştir. Oldukça karmaşık bir cümle yapısı ve alışılmadık terimlerle yazan Adorno'nun dilini Behrens şu sözlerle özetlemektedir:

“Sonu gelmeyen, birdenbire ve hiçbir önbilgi olmadan “ki” ile başlayan şerit gibi cümleler, araya eklemeler, herhangi bir yere yerleştirilen dönüşlü zamirler, olmak ya da başka bir fiilin eksikliği ve benzeri durumlar. Sonra yine, içerikleri bir kristal halinde sıkıştırılmış görünen ve elmas gibi parıldayan çok kısa cümleler” (Behrens, 2011: 10).

Adorno'nun en ünlü eseri, Horkheimer'la birlikte kaleme aldıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği*'dir. Yazarlar bu kitabı yazma gerekçelerini daha önce belirttiğimiz gibi şu şekilde açıklamışlardır: “Aslında amacımız, insanlığın gerçekten insani bir duruma ulaşmak yerine neden yeni bir tür barbarlığa battığını anlamaktan fazlası değildi” (Adorno ve Horkheimer, 2014: 10). Yazarlara göre, aydınlanma ve rasyonalite insanı mistik düşünceden kurtarmayı amaç edinirken, kendi kendisinin tutsağı olmuştur. *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde aydınlanmanın eleştirdiği mitosun durumuna nasıl düştüğü aşağıdaki gibi açıklanır:

“Aydınlanmanın söylencesel imgelem gücüne karşı savunduğu, olup biteni birer yineleme olarak açıklayan içkinlik ilkesi aslında tam da mitosun ilkesidir. Anlamsız oyunun tüm hamleleri gerçekleştirildiği,

tüm büyük düşünceler düşünüldüğü, olası tüm keşifler önceden tasarlanabildiği ve insanlar hayatta kalmayı uyum sağlayarak başardıklarını kesin olarak belirledikleri için; yavan bilgelik güneşin altında yeni bir şeyin olamayacağını söyler. Ancak bu yavan bilgelik bir kenara attığı fantastik olanı yeniden üretir; bu, var olanı misilleme yoluyla durmaksızın tekrar var eden yazgının kabulüdür. Farklı olanlar aynı kılınır. Eleştiriye dayanarak olası deneyimlerin sınırlarını çizen hüküm budur işte. Her şeyin her şeyle özdeş olmasının bedeli hiçbir şeyin kendiyle özdeş olamamasıyla ödenir” (Horkheimer ve Adorno, 2014:32).

Bunun başlıca nedeni, araçsal aklın ve her şeyin birbirleriyle değiştirilebildiği, değişim değerinin egemenliği altında evrensel alışverişin genel geçer ilke olduğu geç kapitalizmdir. Bu sürecin en büyük kurbanı, burjuvazinin yükseliş döneminde ortaya çıkan biricik birey ya da bireyin biricikliğidir. Bunun kayboluşu, tıpkı insan dışı dünya üzerinde kurulan tahakküm gibi, insan üzerinde de tahakkümün tesis edilmesidir (Jay, 2001: 40).

Mevcut koşullarda mutlu bir yaşam için gereken şey, bireyin, kendi otonomisine sahip olabileceği toplumsal koşulların yaratılması için mücadele etmek ve insani ve sosyal olanaklarını sonuna kadar gerçekleştirmek için zorlamasıdır. Bu noktada öz eğitim ve kendini geliştirme, toplumsal tahakküm içerisinde bireyin kendi özgünlüğünü bulabilmesi ve ortaya çıkartabilmesi açısından oldukça önemlidir (Kulak, 2017: 9).

Adorno, meslektaşısı Horkheimer gibi, bilim felsefesi alanında da bu görüşlerini savunmakta, özellikle özne-nesne ilişkisi sorunsallaştırılmaktadır. Jay’in aktardığı gibi:

“Bir kez radikal bir biçimde nesneden kopup ayrıldığında’, diye yazıyor Adorno, ‘özne, onu, kendi ölçülerine göre düşünüp indirgemekte; özne, nesnenin kendi başına ne olduğunu unutup, onu yutmaktadır’. Adorno’nun ve Horkheimer’in *Aydınlanma’nın Diyalektiği*’nde ileri sürdükleri gibi, insanın en başlangıçtaki Doğa içine konumlanmışlığı bir kez aşıp unutulunca, Doğanın da tahakküm altına alınması başlamış olmaktadır” (Jay, 2001: 78).

Doğanın tahakküm altına alınması ile öznenin nesneden kopartılması arasında kurulan bu koşutluğun daha belirgin ve keskin bir eleştirisine Adorno’nun “Spengler Haklı mı Çıkacak?” sorusuyla Spengler’in doğallığı içinde insan ve kültür anlayışına

yöneltiği eleştiri öğretici olacaktır. Adorno bu Spengler'in Batı'nın çöktüğü yollu savına karşı çıkar ve şöyle bir değerlendirme yapar:

“Felsefeyle uğraşan biri bu soruyu cevaplamak istiyorsa, züppeliğin ve çitkırıldımliğin ağına düşmüş demektir: Çünkü kültürleri, kendi içinden kendileri içindeki o canlı ruh (Seela) denen şeyden gelişip açılarak çiçeklenen ve solan bir şey gibi tasarlamakta olan Spengler, yıkılmış kentler, yabancılaşmış mekanlar gibi soykırım ve şaşkınlık içinde dolanan göçmenler gibi öyle kaba saba, şu görünürdeki dünyaya has öyle sıradan şeyleri aklına getirmemiştir ve ünlü kitabın yayınından birkaç on yıl sonra insanlığın kendi kökünü kazıyabilecek teknik araçlara sahip olma olanağını hele hiç düşünmemiştir. Ona kalsa, o aslında daha çok kültür dediği şeyin uygarlık diye sövüp saydığı şeye geçiş veya dönüşmesini, biçimi yaratan kuvvetlerin iğdiş edilmesini düşünüyormuş. Böyle bir geçiş onun için aslında çöküşün ta kendisi olur imiş. Spengler'in kavramlarını sulandırıp böyle salt insan ruhuna ya da estetiğe özgü bir kıvama getirecek olursak, sanırım işin kolayına gitmiş oluruz. Kitabın kamuoyunda yarattığı etkiyi kitabın adından, yani << Batı Dünyasının Çöküşü >>den ayrı tutmak imkansız. Sanatlarda sessiz sedasız çalışıp yaratmakta olan kuvvetin söndürülmesinden daha başka şeyler ileri sürülmeye kalkışılmamış olsaydı, kimsenin o denli heyecana kapılacağı yoktu. Spengler'in düşüncesindeki << gözüne kan bürümüşlük >>öğesinin, işi reçete gibi kısaca formüllendirme yeteneği açısından bakılırsa, üretken olduğu söylenebilir. Meselenin bu yanını bir kenara bırakırsa ki hemen Spengler'in asılsızlık ve ölümlülüğünü ihbar ettiği okumuşların dünyasına dönüyor insan. En başta insanın işin en basit yanını söyleyesi geliyor, yani Batı'nın henüz çöküp batmamış olduğunu(Adorno 1990:61-62).

Adorno ironiktir. Yıkım aslında kapitalizmin geldiği aşamayı pekiştiren teknolojilerin ve buluşlarının Batı'nın ilerlemesi retoriğinin çok ötesinde bir yandan bu retorik Batı'yı hala dünyanın merkezi kılmaya başkalarının ve Batılıların gözünde sürdürürken, diğer yandan Batı'nın teknolojik “üstünlüğü” iddiası dünyayı, insanı ve doğayı tahakküm altına almak için kendi yıkımını göze almışçasına devam ettirmesini meşrulaştıracaktır.

Horkheimer eleştirel teori üzerine ilk çalışmalarda bariz bir etkiye sahiptir. Adorno negatif diyalektik anlayışıyla eleştirel teorinin daha ileriki gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Eleştirel teoriyi radikal bir negatif tutumla bir tutmuştur.

Nazi dönemine özgü şiddet ve acıya boyun eğmeyi reddederek düşüncenin bu bağlamlarda çok daha fazla çaba gerektirdiği fikrinden hiç kopmamıştır. Adorno dünyanın yeni bir yorumunun zorunlu olduğunu düşünür, çünkü dünya değişirken düşünce bu değişimin gerisinde kalmıştır. Adorno 1966 yılında yazdığı ve kendisinin temel eseri olan *Negatif Diyalektik*'de diyalektiğin bir özdeşleşme ya da kimliklenme mantığına göre işlemlerini katı bir şekilde eleştirir. Çünkü soru kertesinde biçimsel kimlik/özdeşlik mantığı aslında bir tahakkümden başka bir şey değildir.

Öznel ve tikel bu kimlik, özdeşlik ve temsil mantığının karşısına çıkararak, günümüzde çok daha etraflı olarak tartışılmaya başlayan özdeş-olmayan, kimliksel-olmayanın logosun tahakkümünden kurtarılacak olarak düşünülmesinin yolunu açmıştır. Özellikle sanat alanında yaratıcı fikirlere sahip olan Adorno, sanatı “mutlak negatifliği” içinden parçalamaya muktedir göçebe bir direniş pratiği olarak tanımlamıştır. Sanat gerçekliğiyle olasının olasılığına tanıklık eder. Adorno'nun sanata atfettiği bu göçebe direniş misyonuna dayanarak kültür endüstrisine yönelttiği eleştirilerin bağlamını derinleştirmek mümkündür.

Ahmet Oktay Türkiye'de Popüler Kültür başlıklı yapıtında Adorno'nun sanatın misyonu bağlamında söylediklerini popüler kültür ürünlerinin kitle kültürü tarafından içerilmesi açısından şöyle ele alır:

“Bu noktada Adorno'nun şu sözleri sorunu kavramamız açısından yol gösterici olabilir: ‘Başarılı bir sanat çalışması, içkin eleştiri anlayışına göre, nesnel çelişkileri düzmece bir uyumun içinde çözümlenmeyen değil; fakat, kendi içsel yapısında bu içsel çelişkileri göstermek için bunları barındıran; bu işi uzlaşmacılığa yanaşmadan arık bir biçimde ifade edebilir’. Popüler kültür, üst kültür ürünlerinde bile korunması kolay olmayan çelişki ve protesto ögesini yapısındaki gevşeklik dolayısıyla zaafa düşürür” (Oktay, 1993: 21).

Kitle kültürünün günümüzde yaygınlaşan biçimleri içsel uyumsuzlukları hiç var olmamış uyumsuzluklara dönüştürüp, dünyadan çelişkisini çekip alarak kültürel alanın dünyaya bakışı sorunlaştırılabilir kılma imkanını yok etmektedir. Walter Benjamin'in yanı sıra bu sorunu görmemizi en iyi sağlayan Frankfurt Okulu düşünürlerinden biri de kuşkusuz Adorno olmuştur.

2.1.3.3. Herbert Marcuse

Herbert Marcuse 1898'de Berlin'de varlıklı bir Yahudi ailede dünyaya gelmiştir. 1919 yılında Sosyal Demokrat Parti'nin sol kanadında yer alan Marcuse, 1923'te politik faaliyetten vazgeçerek Freiburg'ta felsefe okumaya karar vermiş ve doktora derecesini burada almıştır. Uzun bir süre yayıncılıkla uğraştıktan sonra 1932 yılında Frankfurt Okulu'na dahil olmuş, teorik çalışmalarına ağırlık vermiştir. Zaman içerisinde, Okul'un bireyin yitişi ve teknolojik tahakküm üzerine görüşlerini geliştiren Marcuse, 1968 olaylarında, gençlerin ve radikallerin en çok etkilendiği düşünürlerden birisi olarak ün kazanacaktır. Başka bir ifadeyle, eleştirel toplum teorisinin somutlaşması ve köktencileşmesi dolaysız ifadesini Marcuse'de bulmuştur (Slater, 1998: 176).

Marcuse teknolojinin oluşturduğu ve doğrudan uysal bir verimliliğe dayalı rasyonaliteyi “teknolojik rasyonalite” olarak tanımlar. Teknolojinin güdümünde olan rasyonalite eleştirel gücünü kaybeder itaatkâr ve uyumlu bir yapıya dönüşmek zorunda kalır. Teknoloji insan hayatının her noktasına erişebilecek bir kudrette ve farklılıkları ortadan kaldıran bir sistem yaratmıştır. Bu sistemde kişiler artık kendi hayatlarını kontrol edebilme yetilerine sahip değildir. İnsanların hayatları akılsallık olarak karşımıza çıkan genel yapı tarafından belirlenmekte, bu da teknolojik rasyonalite tarafından her saniye denetlenmektedir:

“Standartlara uymayan kişi toplumsalın mevcut sınırlarının dışına itilerek toplumdan uzaklaştırılır. Çünkü aklın otonomisi teknolojinin gündelik hayatı kuşatmasıyla anlamını çoktan yitirmiştir. Teknolojinin körce ilerlemesiyle birlikte eleştirme gücü elinden alınmış modern özne silinmiştir. İnsanların tüm istekleri, arzuları ve karar verme mekanizmaları teknik aklın ilkeleri bağlamında şekillenmektedir” (Gülenç ve Arıtürk, 2014: 121).

Bu koşullar altında toplumların yönetim biçiminin otoriter olup olmaması, insanların ihtiyaçların karşılandığı sürece ve sistemin gündelik hayatı sorunsuz şekilde yönetebildiği sürece önemli değildir. Marcuse'ye göre “hayat standardını yükselten koşullar altında, sistemin kendisi ile uyumsuzluğa girmek, toplum açısından yararsız görünmektedir” (Marcuse, 1968: 28). Bir ülke görünüşte demokrasiyle yönetilir olsa dahi, insanlara verilen seçme özgürlüğü, gerçek anlamda bir seçme

edimini sağlamaz. Burada gerçekleşen, bireylere sunulan seçenekler arasında bir yeğleme yapma ve sistem tarafından benimsetilen gereksinimlerin yeniden onaylanması hakkıdır. Marcuse, bu anlamda, özgürlüğün de bir tahakküm aracı olarak devreye sokulduğunu ileri sürmektedir. Kitle iletişim araçlarının ise bu süreçte çok büyük bir payı vardır (Kejanlıoğlu, 2005: 251).

Marcuse'ye göre, teknik akıl insanları araçsallaştırır. İnsan teknolojik deney sahası için sadece birer deney alanı haline gelir. Özne olarak insan ortadan kaybolurken, nesneleşen insan hareket kabiliyetini yitirir. Kültür ve sanat ürünleri teknolojik rasyonalite altında eleştirel yönlerini kaybederek salt bir tüketim nesnesi haline gelirler (Gülenç ve Arıtürk, 2014: 119). Ancak, teknolojik ilerleme sınırsız da değildir. Sadece toplumun egemen kurumlarının izin verdiği ölçüde ve çizdiği sınırlar içerisinde gelişebilmektedir: "Endüstriyel en ileri düzeydeki bölgelerinde şu iki özellik vardır: teknolojik varlığı en mükemmele ulaştırma eğilimi ve bu eğilimi yerleşmiş kurumlar çerçevesi içinde sınırlama çabaları. Bu uygarlığın iç çelişkisi işte buradan doğmaktadır, yani mantığı içindeki mantık dışı unsurdan" (Marcuse, 1968: 47).

Marcuse kapitalist toplumlarda, işçi sınıfı ve burjuvazinin, temel sınıflar olarak varlıklarını sürdürdüğünü kabul etse de teknolojik rasyonalitenin bu sınıfları, eski işlevlerini yerine getiremeyecek derecede değiştirdiğini söyler. 18 ve 19. yüzyıldaki devrimlerle dünyayı şekillendiren burjuvazi de kapitalizm altında yeni bir dünyayı örgütleyebilecek proletarya da artık dönüştürücü özneler olmaktan çok uzaktır. Marcus'e göre sınıflar artık tarihsel dönüşümün araçları olarak görülmez. Sınıflı toplum kitle toplumu tarafından gizemleştirildiği için ezilenler kendilerini bir sınıf olarak deneyimlememektedir. Bu nedenle proletarya toplumsal olarak iktidarını yitirmiştir. İşçi sınıfı bilinci yok olmuştur. Tüm bunların kökeninde teknolojik aklın egemenliğin meşruluğunu kaldırmaktan çok koruması yatar. Hem doğanın hem insanın denetim altına alınmasının önemli belirleyeni olan teknolojik akıl yönetenleri artık kişisel olmayan güçleri sayesinde kısaç altına alır. Teknolojik akıl toplumun üyelerinden, bunlar ister işçiler ister burjuvalar olsun bağımsızlaşmıştır Teknolojik rasyonalite toplumun bütün unsurlarını kendi içerisinde eriten bir egemen güç haline gelmiştir. Artan kitlesel tüketim ile birlikte ussallaşmış üretim süreci işçi sınıfını muhalif bir toplumsal sınıf konumundan çıkarmıştır (Bottomore, 2016: 46, 52).

Marcuse'un düşüncesinde, teknolojik ussallık ya da ussallaşma, toplumu insan denetiminin dışında biçimlendiren soyut güçler olarak betimlenmiştir. Bottomore bu düşünceyi, kaba bir teknolojik determinizm olmakla eleştirmektedir:

“Bilimin ve ussal yönetimin yarattığı sistemin içsel mantığı, bir biçimde bireylerin ya da tikel toplumsal grupların haberi olmaksızın kendi başına işler ve bu, toplumun görünüşteki biçimi ne olursa olsun (sözgelimi ister kapitalist ister sosyalist, ister totaliter ya da demokratik olsun) geçerlidir. Bu anlamda kapitalist toplum kavramının yerini alan sanayi toplumu kavramı, Macintyre'ın işaret ettiği gibi hayli kaba bir teknolojik belirlemciliğe dayanır” (Bottomore, 2016: 49).

Her ne kadar Frankfurt Okulu teknolojiye yaklaşımları açısından determinist olmakla eleştirilse de aslında teknolojinin içerdiği toplumsal oluşumları daha özgür kılma potansiyeli tarihsel olarak bakıldığında hep egemen güçlerin (bunlar ister devletler ister ekonomik aktörler olsun) çıkarlarının ön planda yer almasıyla sonuçlandığı için, bu yaklaşımların değerini yadsımak doğru olmayacaktır.

2.2. Kültürel Çalışmalar

2.2.1. Kültürel Çalışmaların Oluşumu

Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi, 1964 yılında Birmingham Üniversitesi bünyesinde kurulmuştur (Mengü ve Mengü, 2009: 332). Kültürel Çalışmaların kuruluş metni olarak Richard Hoggart'ın *The Uses of Literacy* başlıklı kitabı kabul edilmektedir. Kendi yaşamından birçok deneyime yer veren bu kitapta Hoggart,

İngiliz işçi sınıfı ve köylülerinin yaşam şeklinin bir portresini sunmaktadır. İşçi ve köylülerin kitle iletişim araçlarının ürettiği içerikleri nasıl tükettiği ve nasıl alımladığı üzerinde durmaktadır. Yazar, bu kitabında Frankfurt Okulu'nun tam tersi bir fikir geliştirerek, insanların kültürel ürünlere direnebildiğini göstermektedir (Bourse ve Yücel, 2017: 22).

Hoggart kitabında 1950'li yıllar İngiltere'sinde bir işçi mahallesinde işçilerin evlerini dekore edişlerinden aralarındaki toplumsal ilişkilere kadar giden çok farklı

yelpazeleri içerecek şekilde işçi sınıfının modernleşmeye dahil oluş örgülerini açıklamaya çalışmıştır.* Evlerin dekorasyonunda örneğin geleneksel kodları temsil eden dantellerin radyo ya da televizyon gibi yeni sahip olunan modern iletişim araçlarının ev içine dahil edilmesinde üstlendiği işleve dikkati çekmiştir. Evlerin mimari yapısına odaklanırken daha çok odalı evler ile daha az odalı evler arasında bir hiyerarşinin işçi sınıfının içinde de toplumsal hiyerarşinin oluşumunun işaretlerini okumuştur. Aynı hiyerarşiyi evinde kitabı olanlar ile olmayanlar arasında oluşan toplumsal farklılaşmada da gözlemlemiştir.

Hoggart kendi doğup büyüdüğü işçi mahallesinde yakından tanıdığı işçilerin kendilerini biz kategorisinde homojen bir grup gibi tarif edişini özellikle dikkat göstermiştir. İşçi sınıfı gelecek tahayyülü olmayan sadece günü, haftayı ya da ayı nasıl geçireceğini düşünen bir sınıftır. Gelecek tahayyülünün şimdi ile kısıtlanmış olması doğal olarak bu sınıfın kazanç düzeyiyle ve maddi yaşam koşullarıyla doğrudan bağlantılıdır.

Hoggart bu yönlü gözlemlerine dayanarak, geleceğini kurgulamayı bile hayal edemeyen işçi sınıfının öncelikle politikacıları ve devletin temsilcisi olarak gördükleri tüm devlet için çalışanları ötekiler olarak düşündüklerine işaret etmiştir. Bu ötekiler olarak düşünme eğilimi, popüler kültür ya da kitle kültürünün en önemli tüketici kısmını oluşturan alt sınıfların politik olana duyarsızlıklarının da açıklanabileceği bir dayanak sağlamıştır. Geleceğin mümkün ve değişimin olası olacağına dair umut işçi sınıfının pek de güncel yaşamında yer almayan bir umuttur. “Onlar bilir, onlar yapar” deyişiyile özetlenebilecek bir politik kayıtsızlık, alt sınıf insan figürünün belirleyici bir karakteristiği olarak karşımıza çıkar. Popüler kültür ürünlerinin politik tınıdan yoksun olmasının bir nedeni de (bu bir yandan kültür endüstrisinin çıkarına gelen bir bilgi olsa da) alt sınıfın modern kent yaşamına kıyısından ve çekinceli bir şekilde dahil olma eğilimiyle bağlantılıdır. İlginç bir şekilde devlet kurumlarında ya da özel şirketlerde sekreter olarak çalışanlar da işçi sınıfının ötekiler kategorisine dahil ettiği kesimlere kolayca dönüşebilmektedir.

* Buradan itibaren yapılan açıklamalar Prof. Dr. Nilgün Tatal Cheviron'un Galatasaray Üniversitesi Stratejik İletişim Tezli Yüksek Lisans Programı'nda 2017-2018 Güz döneminde verdiği Medya Kuramları ve İletişim Modelleri konulu yüksek lisans dersinde yaptığı açıklamalardan alınan notlara dayanmaktadır.

Her ne kadar yaygın yönelim, Frankfurt Okulu'nun toplumsal ve kültürel bireyi yok edici yanına odaklanmış olması açısından Kültürel Çalışmalar ekolünden düşünürlerin toplumsal ve kültürel olana yaklaşımlarıyla yukarıda değindiğimiz gibi taban tabana zıtmış gibi görünse de Hoggart'ın araştırmasının önemli bir unsuru, bizi bu karşılaştırma konusunda tedbirli olmaya davet eder. Çünkü Hoggart altsınıfın modern toplumsal yaşam ve tüketim pratiklerine nasıl geleneksel değerlerinden dayanak olarak uyum sürecine girdiğini ele alsa da medyanın içerik üretimi açısından daha o zamandan aldığı yönelimi neredeyse Frankfurt ekolünün kitle kültürü eleştirisi çizgisinde değerlendirir. Öncelikle çözümlemesini gazetelerin içerik üretiminin temel ilkelerine odaklar. Kendi döneminde öyle bir şey olmaktadır ki, kültürel üretim mantığı artık alt ve üst kültür arasında yapılan bir ayrıma göre anlaşılacak bir biçime bürünmektedir. Alt kültürün temel bileşenleri, yani hızlı üretilip hızlı tüketilmesi ilkesi artık sınıfsal ayrım olmaksızın toplumsal katmanların hepsini içerecek şekilde üretilmektedir. Dolayısıyla günümüzde artık çok daha somut hale gelmiş olan gösterisel ve sansasyonel olanın medya içerik üretiminin temel ve tek mantığı haline gelmesi söz konusudur.

“Richard Hoggart'ın 50 li'yılların sonunda yaptığı araştırmasında popüler basın ve okurları hakkında yaptığı ve bugünün egemen kitle iletişim aracı televizyonda baskın unsurlar haline gelen birkaç saptamayı bu açıdan ele alabiliriz. Hoggart'a göre kitle iletişim araçlarının kişiselleştirilmiş popülerleştirilmiş ve sansasyonelleştirilmiş içeriklerinin ayrıca hedef kitlesini oluşturan nüfusun alt kesimleri haberlere düşük bir ilgi gösterir. Kitle iletişim araçları bu kesimlere dünyanın geneli hakkında 1950'lerden önce görülmemiş bir şekilde haber veriyor olsa bile, bu kesimler kendilerini anlatmak açısından yeterince donanımlı olmadıkları bir dünyanın karşısında bulurlar. Bu dış dünyayı anlamak için bildikleri ve aşına oldukları kendi evrenlerinin ölçülerini kullanırlar (Hoggard 1970 s.251-252'den aktaran Tatal Cheviron, s.207).

“Kitle iletişim araçlarının içeriklerinin bu türde tüketilmesinden daha ciddi bir başka sorun söz konusu içeriklerin üretildiği kültür endüstrisinin iletişim içeriklerinin hedef kitlesini tanımlama tarzının, okuryazarlık oranının görece arttığı dönemlerde yeni tip bir okuma-yazma bilmeme biçimi yaratmasıdır. Kitle iletişim araçlarının içerikleri alt kesimlerin kültür düzeyini yükseltmek şöyle dursun, okur yazarlık oranının arttığı dönemde var olan kültür düzeyini bile aşağılara çekmektedir (Hoggart 1970 s.394'ten akt., Tatal Cheviron, 2007: 207).

Modern iletişim araçları maddi olarak yaşamalarını sağlayacak gelir düzeyine ancak sınıfsal farklılıkların sınırlarını yok eden bir içerik üretimiyle ulaşabilmektedirler.

İletişim araçları böylece sokaktaki adama, ortalama yurttaşa seslenme gibi bir çözüm yolu icat ederek, en geniş hedef kitleyi oluşturduğunu varsaydığı halk kesimine ulaşmak için halkın dilini ve konuşma biçimini taklit etmektedir. Üstelik bu farklı toplumsal sınıflara seslenen tüm kitle iletişim araçlarının izlediği bir yol olarak biçimlenmektedir. Hem üst kesimlere hem de alt kesimlere hitap eden kitle iletişim araçları arasındaki fark içerik ve haber açısından farklılıklardan daha çok, sunum ve biçim farklılığı olarak karşımıza çıkmaktadır” (Tutal Cheviron, 2007:207).

Hoggart'ın kitabının ardından Raymond Williams'ın 1958 senesinde yayımladığı *Kültür ve Toplum* ile Edward Polmer Thompson'ın 1963 senesinde yayımladığı *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* başlıklı kitapları, kültürel çalışmalar için temel metinler olarak değerlendirilmektedir.

İlk olarak bakıldığında Hoggart ve Williams edebiyatçı, Thompson ise tarihçidir. Ancak merkezin ilgi odağı, zamanla içerisinde iletişimin büyük bir ağırlıkta olduğu kültürel sorunlara doğru gelişecektir.

Bu açıdan, kültürel çalışmaları bir disiplin ya da disiplinler kümesi olarak görmemek gerekir.

“Kültürel çalışmalar belirli dert ve yöntemlerin örtüştüğü disiplinler arası bir alandır; bu örtüşmenin faydası, hali hazırdaki disiplinlerin açıklayamadığı olgu ve ilişkileri anlamamıza yardımcı olmasında yatar. Lakin Kültürel Çalışmalar bütünlük arz eden bir alan değildir. Tüm bunlarla birlikte kültürel çalışmalar bazı ortak öğelere sahiptir: İlkeler, motivasyonlar ve kuramsal kategoriler” (Turner, 2016: 21-22).

Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin yöneticiliğini Richard Hoggart'ın ardından 1969 yılından itibaren Stuart Hall üstlenmiştir. Turner'a göre Hall'un kuramsal ilgileriyle Kültürel Çalışmalar ekolünün tarihi birlikte düşünülebilir. Çünkü Hall yönetici olduğu on yıl boyunca bu ekolün kuramsal ve entelektül gelişimine eşlik etmiştir (Turner, 2016:88). Hall'un çalışmaları merkezin ilgisinin odağında yer alan popüler kültür çözümlerinde Hoggart'ın düşünömsel ve özgürleştirici hiçbir boyut taşımadığını düşündüğü kitle kültürüne daha farklı

yaklaşılmasına neden olur. Özellikle kitle kültürünü tüketenlerin sadece amorf ve biçimsiz bir homojenlikte eriyen edilgen bir kütle olarak bakılmaması gerektiği vurgulanır. Hatta Hall 1968 Mayıs'ı sırasında Sorbonne Üniversitesi'nin duvarlarında gördüğü ütopyacı sloganı izleyerek, gündelik yaşamın dönüştürülmesi yönündeki eğilimini dile getirir. Hall'un aktardığına göre üniversite duvarında 'Sanat öldü. Bırakın gündelik hayatı yaratalım' şeklinde bir yazı vardır.

1990'lardan itibaren ise merkez üyelerinin kariyerlerini başka yerlerde devam ettirmeleri ve ortak fikriyattan ve çalışma motivasyonlarından uzaklaşmaları, kültürel çalışmaların bir okul olarak varlığını devam ettirmesini zorlaştırmıştır. Ayrıca, İngiltere'de köklü bir politik ve toplumsal dönüşüm yaratan neo-liberal Thatcher iktidarının bitmesi de kültürel çalışmaların motivasyonunu azaltan bir etki yaratmıştır. Çünkü neo-liberalizmin işçi sınıfı ve köylülerin hayatlarında yarattığı derin tahribat, merkez üyelerinin ilgisini çeken başlıca konulardan olmuştur. Bunun yanı sıra, okulun çalışmaları arasında 1980'lerin ortalarından itibaren kadın çalışmaları konusunda bir gelişme olduğu da bu bilgilere eklenmelidir" (Kirel, 2010: 2012,364).

Hoggart'ın eserlerinde de yer alan kadınların popüler kültür ürünleriyle ürettikleri anlamlara gösterilen özen, okulun diğer temsilcileri tarafından da sürdürülür. Özellikle kültürel çalışmaların alt kültürler konusunda yaptığı araştırmalarda ve verdiği eserlerde kadınların da bir alt kültür kategorisi dâhilinde kültürle bağları incelenmeye başlanır. Kültürel çalışmalar alanına feminist perspektiften araştırmalar da dâhil oldu.

"Feminist araştırma da kadınların kültürel tabiyet süreçlerini incelerken, bu alt kültürel yaklaşımın bazı uygulamalarından faydalandı. Kadınlara ait alt kültürler üzerine incelemeler ve izlerkitlelerin popüler televizyondan kendi anlamlarını ve hazlarını nasıl devşirdiklerine dair çalışmalar, 'dişilik' ve televizyon hakkındaki görüşlerimizi yeniden şekillendirmemize yardımcı olacak bir zemin sundu" (Turner, 2016:96).

Kültürel çalışmalarda popüler kültür ile kadınların bu kültürden ürettikleri anlamlar üzerine en bilinen çalışma Tania Modleski'nin hazırladığı *Eğlence İncelemeleri Kitle Kültürüne Eleştirel Yaklaşımlar* başlıklı kitap 1986 yılında

basılmıştır. Kitapta yer alan popüler kültür ile kadın okur ya da izleyici arasında bağ kuran yazılar son derece ilginçtirler. Patricia Mellencamp durum komedilerini Freudyen bir perspektifle incelemiş, Judith Williamson dişilik ile sömürgecilik arasındaki bağları çözümlenmiş; Jean Franco Kuzey Amerika ile Meksika’da yayımlanan popüler anlatıları kadınların temsili açısından değerlendirmiş; Kaja Silverman moda olgusuna değinmiş ve bilinen yazar Andreas Huyssen ise kadını modernlik projesinin ötekisi olarak koyutladığı yazısında kadını bir kitle kültürü olgusu olarak ele almıştır.

Huyssen sanayi toplumuyla birlikte güçlenecek olan kadınların seçkin kültür alanından dışlanmasını incelediği yazısında bu süreci şu ifadelerle dile getirir:

“Burada beni özellikle ilgilendiren, on dokuzuncu yüzyılda kendine zemin edinen bir anlayış; gerçek ya da sahici kültür erkeklerin ayrıcalığı olarak kalırken kitle kültürünün bir biçimde kadınla ilişkili olduğu anlayışdır. Kadınların ‘yüksek sanat’ alanının dışında bırakılması geleneği kuşkusuz ilk kez on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmadı, ama endüstri kültürü ve modernleşme çağında yeni yan anlamlar kazandı. Stuart Hall kitle kültürü tartışmasının gizli öznesinin tam da ‘kitleler’, yani onların siyasi ve kültürel özlemleri, mücadeleleri ve kültürel kurumlar aracılığıyla edilgen hale getirilmesi olduğuna işaret ederken tümüyle haklıdır. Ama on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyıl başında Hall’un ‘kapıda patırtı çıkaran’ kitleler tehdidi yardıma çağırılıp (yine kitle kültürünün neden olmakla suçlandığı kültür ve uygarlığın çöküşüne ağıt yakılırken, burada bir başka gizli özne daha vardı. Avrupa’daki yeni doğan sosyalizm ve ilk önemli kadın hareketi Çağında kapıyı çalan, Erkek egemen bir kültürün kapısını çalan kitleler aynı zamanda kadınlardı. Yüzyıl başlarında geleneksel olsun modern olsun yüksek kültür erkek etkinliklerinin ayrıcalıklı alanı olarak kalırken, siyasi, psikolojik ve estetik söylemin kitle kültürünü nasıl ısrarla, saplantıya varacak bir biçimde dişil olarak sınıflandırdığını gözlemek gerçekten çarpıcıdır. (Modleski, 2016:261).

Kültürel çalışmalara feminist popüler kültür incelemelerinin girişinin bu çalışmaları zenginleştirdiğini *Kadınlar Karşı Çıkıyor* başlıklı derlemede de açıkça görmek mümkün:

“Kendisini açıkça Kadın Özgürleşmesi hareketiyle aynı safa koyan bu derleme (*Kadınlar Karşı Çıkıyor*), kültürel çalışmaları direniş ve sınıf kimliği meselelerinden uzaklaştırıp kültürel tüketimin, kültürün ‘kişisel’ boyutlarını ve ‘dişilik’ sorunsalının daha yakından bir çözümlenmesine yönlendirmiştir (Shiach 1991:42). Bununla

başlayarak kültürel çalışmalar içinde pek çok yeni tartışma ortaya çıktı: Haz ve tüketimin işlevi, fail ve televizyon izlerkitlesinin soruşturulması ve kimlik, cinsellik ve bedenle ilişkili geniş bir yelpazede çeşitli meseleler (Turner, 2016:287).

Bu türden feminist çalışmalarında içine dahil olduğu kültürel çalışmalar alanındaki incelemeler öncelikle Frankfurt Okulu'nun bilinç endüstrisinin yekpare bir güçle tüketicilerin bilincini yönlendirdiği şeklindeki vurguya hepten karşı çıkarlar.* Kültür endüstrisinin içeriklerinin farklı toplumsal, etnik, dini, siyasi ya da cinsiyet kimliklerine göre farklı anlam çerçeveleri doğacak şekilde alımlanıyor olduğunun altını çizerler. Bunu sadece alımlama çalışmaların da değil, aynı zamanda metnin söylemsel inşasının yapısını çözümlerken de metnin içerdiği söylemsel değişkelerde de görülebileceğini savunurlar.

2.2.2. Kültürel Çalışmaların Araştırma Alanları

Kültürel çalışmalar, insanların yaşamlarını, kültürel ve toplumsal bir bağlamda biçimlendirme ve deneyimleme biçimlerini incelemektedir. Ancak burada yaşamları biçimlendirilen kişiler, aynı zamanda biçimlendiren kişilerdir. Bu yaklaşıma göre insanlar, sadece kendilerine sunulan içerik ve ürünlerin edilgen bir tüketicisi değil, aynı zamanda yeni değerlerin, tarzların, dillerin ve kültürel biçimlerin üreticileri olarak değerlendirilir (Bourse ve Yücel, 2017: 7).

Aynı bakış açısı iletişim alanında da uygulanmaktadır. ABD'de gelişen ve kaynak – araç – alıcı şeklinde tanımlanabilecek çizgisel iletişim kuramlarının aksine, kültürel çalışmalara göre anlam yalnızca değiş tokuş edilebilir hazır göstergelerden oluşmaz, gönderilen ve alımlanan ileti arasındaki etkileşimin ürünü ve gönderici kadar alıcıyı da işin içine sokar, anlamlandırma işinde alıcı da aktiftir. Ancak Amerikan iletişim araştırmalarının da iletişim içeriklerinin hedeflediği kitlenin aktifliği konusunda iddiaları olduğunu da unutmamak gerekir. Liberal toplum anlayışının içinde biçimlenen ve demokrasiye katılımı demokratik rejimin güvencesi olarak düşünülen seçmenler olarak yurttaşların siyasi tercihlerini yaparken sınıfsal ve kültürel kimlik kodlarının önemi bu araştırmalarda vurgulanır. Farklı hedef kitlelerin

* Bu fikre varmak için Tania Modleski'nin Eğlence İncelemeleri (2016) Başlıklı Kitaba yazdığı sunuş ile kitabın birinci bölümüne bakmak yeterlidir.

ister ürünün ister bir siyasi sistemin pazarlanması olsun, seçmenlerin ya da tüketicilerin özgür tercihler yapabilen aktif bireyler olduğu var sayılır. Kültürel çalışmaların aktif alımlayan anlayışı ise, bu liberal iletişim araştırmalarının aktif alımlayan anlayışından farklıdır. Kültürel çalışmalar egemen ve geleneksel duyma, düşünme, hissetme ve tutum değişikliği yaratma çabasındaki kitle iletişim düzeninin muhalif ve farklı olanı nasıl bastırıldığına bakar. Bir de altı çizilmesi gereken konu, kültürel çalışmalardaki aktif alımlayan kavrayışının gerisinde kitle iletişim düzeninin ürettiği kültür içeriklerini alımlayanların amorf, homojen ve hiçbir şeye tepki vermeyi bilmeyen kütleler gibi düşünülmesine karşı çıkış yatar.

Eğlence İncelemeleri Kitle Kültürüne Eleştirel Yaklaşımlar kitabının “Sunuş” kısmında kültürel çalışmalar ekolüne dahil araştırmacıların, Frankfurt Okulu’nun kitle kültürünün özgürlüğü ve bireyi yok edici olduğu tanısı ile kitle kültürünün özgürleştirici ve bireyleştirici olduğu iddiası arasında bir konumdan kitlesel kültürün üretimi ve tüketimine yaklaştıkları vurgulanır. Şu satırlar kültürel incelemeler yapan kuşağın kitle kültürüyle ilişkisini anlamak açısından açıklayıcıdır:

“Günümüzde kendilerini politik olarak sola yerleştiren yeni bir kitle kültürü çözümlenecileri kuşağı, yukarıda ana hatlarıyla anlatılan iki uç konum arasında bir denge kurmaya çalışıyor. Çok farklı geleneklere sahip farklı bir ülkeden gelen ve kendilerini yabancı bir kültür içinde bulan Frankfurt Okulu üyelerinin tersine, yeni kuşak kitle kültürü içinde büyümüş -Teodor Adorno’yu caz ritmine ayak uydurmuş çılgınca dans eden bu “bu böcekler”i nasıl yeniden erkek ve kadın haline dönüştüreceğini düşündürtecek kadar üretken – “standartlaştırılmış” müzikle gerçekten dans etmiş insanlardan oluşuyor. Bu çözümlenmeler Frankfurt Okulu’nun Eleştirel Kuramının keskinliğini korumalarına rağmen, Frankfurt Okulu’nun aşırı basitleştirmesi olarak gördükleri şeyi, özellikle de kitle kültürünün tüketicilerini nasıl “manipüle ettiği”, onlara “ sahte ihtiyaçlar” ve “sahte arzular” dayattığı, kendi çıkarlarını anlamalarını engellediği vurgusunu reddederler. Bu konuda Frankfurt Okulu’na karşı çıkan ilk denemelerden biri, 1970’te Hans Magnus Enzensberger tarafından yazılmıştı. Enzensberger “*Constituents of a Theory of the Media*” (*Bir Medya Kuramının Bileşenleri*) adlı yazısında soluni kitle kültürünün kitlelere sahte bilinç ve sahte ihtiyaçlar dayattığı iddiasında yanıldığını ileri sürüyordu. Ona göre, kitle kültürünün stratejileri insanların gerçek ihtiyaçlarına ve arzularına seslendikleri ölçüde başarılı olabilirdi, her ne kadar bu ihtiyaçlar ve arzular kaçınılmaz olarak “bilinç endüstrisi” tarafından çarpıtılmış da olsa. Enzensberger’in başlama işaretini izleyen Fredric Jameson ve Richard Dyer gibi kuramcılar, o günden bu yana onun geliştirdiği

temel görüşü daha da geliştirecek kitle eğlencesinin istisnasız her örnekte ütöpk bir öge içerdiğini göstermeye çalıştılar” (Modleski,2016:11)

Alt sınıf ya da popüler halk kesimlerinin kültür üretimlerine ve biçimlerine bakmasının kültürel çalışmaların ayrıksı ve etkili bir okul olmasını sağlayan en temel özelliğı olduğunu belirtmek gerekir. Kültürel çalışmalar sosyal ve beşerî bilimlerin ortaya çıkışından itibaren hem ana akım bilim insanlarının hem de Marksist bilim insanlarının kültür tanımına dahil etmedikleri alt kültürlere, popüler kültüre ve medyatik kitle kültürüne dahil eder. Pembe dizilerden, futbol kültürüne, Rastafaryanizmden, Punk kültürüne kadar birçok olgu bu kümenin içerisinde sayılabilmektedir (Bourse ve Yücel, 2017: 8).

Turner’ın (2016: 105) dediğı gibi “kültürel çalışmaların geliştirdiğı en tanınmış ve muhtemelen en önemli kuramsal strateji kültürel ürünleri, toplumsal pratikleri ve hatta kurumları metinler olarak okumaktır”. Bunda Fransız yapısalcılarının büyük bir payı vardır. 20. yüzyılın ortalarında gelişen göstergebilimin anlam oluşumunda okura verdiğı önemli rol, kültürel çalışmalar üyeleri tarafından kültürel alanın bütününe dahil edilmiştir.

Bu alanda Kültürel Çalışmaları derinden etkileyen bir eser Roland Barthes’ın 1957’de yayımlanan *Çağdaş Söylenler* başlıklı kitabıdır. Barthes bu kitabında, Fransız toplumunun kültürel ve toplumsal yapısını, yaygın söylenler üzerinden çözümlenmeye çalışmaktadır. Bu söylenler reklamlar, magazin haberleri, yemek tarifleri, politik demeçler ve astrolojiye uzanacak kadar geniş bir alanı kapsamakta, bunların hepsi birtakım örtük anlamlar barındırmaktadır. Barthes’e göre bu söylenler egemen sınıfın ideolojik amaçlarına hizmet eden karmaşık ve yapılanmış anlam dizgeleridir.

Barthes’ın ilgi alanlarıyla ve çözümlenmeye yöneldiğı kitle kültürü ürünleri ile kültürel çalışmaların ilgi alanları ve kültür çözümlenmeleri arasındaki koşutluğun önemli bir ortak yönünü Barthes’ın *Çağdaş Söylenler*’de yaptığı Fransız milliyetçiliğı analizlerinde ortaya çıkar. Barthes Fransız milliyetçiliğinin sömürgeci geçmişini ehlileştiren kültür ürünlerini çözümlerken, milli kodların hala sömürgeci

hafızada sömürenin kendisinin imgesel ya da hayali kuruluşunu sürdüren bir işlevle kullanıma sokulduğunu açık bir şekilde göstermiştir. Ancak Barthes'ın kitle kültürü çözümlerinde her ne kadar göstergebilim yaklaşımıyla hareket etse de, burjuva kültürel kodlarını çözümlerinde kendisine yol gösteren kitle kültürünün özgürleştirici boyutlar da taşıyabileceğini düşünmemiştir.

Barthes'ın eserlerinde burjuvazinin egemen kodlarına burjuva kamusal alanında dolaşmasıyla yaygın bir bilinirlik ve meşruluk kazandıran mitlerin toplumsal yaşamın inşasının sağlam taşlarına nasıl dönüştüğünü görürüz. Kültürel çalışmalar ekolünün aksine Barthes kitle kültürü metinlerinin açık uçlu okumalara elverişli olduğu savına asla katılamayacak bir düşünürdür. Yapıtlarının çoğunda bir antropolog gibi toplumsal yapının hangi sarsılmaz kodlarla mitler aracılığıyla sürekli yeniden inşa edildiğini çözümlmeye çalışır. Modern kitle toplumlarının ve tüketim toplumunun mitlerini birer birer kitle kültürü içeriklerinden söküp alır ve ideolojik işlevlerini, tüketimci burjuva modern toplumunu nasıl ayakta tuttuklarını ifşa eder. Barthes'ın bu anlamda göstergebilimsel bir yaklaşımla metinlerin temel mitsel yapılarını çözümlerine, kültürel çalışmaların kitle kültürü ürünlerinin araştırılmaya değer olduğu savıyla birlikte düşünülebilir.

Kültürel çalışmaları etkileyen diğer bir kitap ise Michel Foucault'un 1966 yılında yayımlanan *Kelimeler ve Şeyler* ve 1969'da yayımlanan *Bilginin Arkeolojisi* başlıklı kitaplarıdır. Yazar bu kitaplarında söylem kavramı üzerinde durmaktadır. Foucault'ya göre, söylem tarihin koşullandırdığı, bilgi ve anlam üreten bir sistemdir. Maddeye dayalı olan söylem, sistematik bir biçimde, üzerinde konuştuğu nesnelere kuran bir pratikler toplamı olarak ifade edilebilir. Foucault bir söylemin tarihsel gelişiminin izinin sürülmesini soy kütüğü olarak nitelemektedir. Söylemler, iktidarın toplumsal düzen içerisinde dolaşımını sağlarken, aynı zamanda öznelerin kendileri ve ötekiler hakkındaki bilgiye şekil verdikleri bir yoldur (Wayne , 2006: 203).

Foucault açısından söylem aynı oluşum sisteminden kaynağını alan, yani birlikte işlerlik kazanacakları kurallara boyun eğen sözcelerdir. Söylem bu anlamda nesnelere, sözcemeleme biçimleri, kavramlar ve tematik tercihler arasında bir işleyiş kuralının olduğu benzer bir dağılım sistemine gönderme yapar. Öyle ki söylemin bu

işleyişini belirleyen bir düzen, bağlantılar, konumlar, düzenin işlevleri ve dönüşümleri sözcelerin inşa edilmiş tarzında gözlemlenebilir.

Foucault *Bilginin Arkeolojisi*'nde sözce/sözceleme ya da ifade/ifade etme şekliyle bağlantılı olarak söylemin düzenine dair şu önermeleri dile getirir:

“Bir cümleden ya da işaretler serisinden bir ifade meydana getiren ve onlara belirli bir bağlama, özelleşmiş temsili bir içeriğe sahip olma olanağı veren ortak alan karmaşık bir yapıyı oluşturur. Bu alan ilkin, ifadenin kendilerinde kayıtlı bulunduğu ve kendilerinin bir elemanını (bir karşılıklı konuşmayı, bir yandan öncülleri öte yandan sonucuyla sınırlanmış bir kanıtlamanın yapısını, bir anlatıyı oluşturan doğrulamaların seyrini biçimlendiren bir replikler oyunu) meydana getirdiği başka ifadeler serisi tarafından kurulur. Yine bu alan bazen tekrar etmek, bazen değiştirmek ya da uyarlamak, bazen birbirlerinin karşısına koymak, bazen sırası geldiğinde haklarında konuşmak için ifadenin (kapalı ya da açık olarak) kendilerine başvurduğu dile getirmelerin bütünü tarafından kurulur; başka dile getirmeleri; (bir anlatıdaki törensel elemanları; bir kanıtlamada önceden kabul edilmiş önermeleri; bir karşılıklı konuşmadaki uyuşmsal cümleleri’ şu ya da bu biçimde yeniden güncelleştirmeyen ifade yoktur. Yine bu alan, ifadenin başka olanağını kullandığı ve bu olanaktan sonra onun sonucu veya doğal gelişimi ya da replikli olarak gelebilen dile getirmelerin bütünüyle de kurulur(bir düzen aksiyomatik önermelerle ya da bir anlatının başlangıcıyla aynı ifade olanaklarını ortaya koymaz.) Nihayet bu alan söz konusu ifadenin aralarında çizgisel düzene dikkat edilmeksizin yerini aldığı, onlarla birlikte ortadan silineceği, ya da tam tersine onlarla birlikte değerlendirileceği, muhafaza edileceği, kutsallaştırılacağı ve mümkün nesne olarak gelecek bir söyleme verileceği dile getirmelerin toplamından oluşur(bir ifade << edebiyat>> olarak, ya da büsbütün unutulmaya mahkum temelsiz söyleşi olarak yahut her zaman için elde edilmiş bilimsel doğruluk olarak veya peygamberane söz olarak, vs. kazabildiği statüden ayrılabilir değildir.) (Foucault, 1999:128).

Kültürel Çalışmalar alanında metinlerin söylemsel analizi açısından Michel Foucault’nun anladığı anlamda bir söylem düzeninin çözümlenmesiyle karşılaşmak güçtür. Ama söylemin maddiliğinin Foucault’daki vurgusunu ve sözceleme ediminin kurumsal, hukuksal ve başka toplumsal oluşumlarda köklenmiş olduğu savını, kültürel çalışmalara yaslanarak yapılan araştırmalarda bir ön varsayım olarak buluruz.

İncelenen genellikle medya metinleri, romanlar, filmler ya da benzeri kitle kültürü ürünleri olduğunda tüm bu metinlerde ötekiliğin hangi söylem düzenlerinden

hareketle inşa edildiğini görmek üzere yapılan araştırmalardır. Bu ön bilgi olarak söylemin dilde, yapılarda ifade edilebilir olanın, tarihsel bir arkeolojiyle bağlantılı olduğunu, bir şeyin ifade edilebiliyor oluşunun bir tarihsel soy kütüğüne sahip olduğunu ve varlığını kurumlarla ve kendisinin ön koşulu olan bilginin üretilme ve uygulanma alanlarıyla kazandığını önceden varsayar.

Kültürel çalışmaları etkileyen diğer isimler ise Mihail Bakhtin ve Umberto Eco'dur. Bakhtin'in söyleşimsellik kavramı, bu noktada önemli bir yerde durmaktadır. Söylemin her zaman "öteki" dikkate alınarak oluşturulduğunu söyleyen Bakhtin, söylem üreten herkesin, sadece ötekinin dil yapısını, dil bilgisini ve kapasitesini düşünerek söylemini oluşturmadığını, buna ek olarak onun uslamsal yapısını da göz önünde bulundurarak ve onun muhtemel sorularına cevaplar üreterek, ondan gelebilecek her türlü itirazı da öncelediğini ileri sürmektedir. Bakhtin'e göre ötekinin henüz oluşmamış sorularına yanıt önceleyen bu sistem diyalog değil, olsa olsa bir monologtur. Aynı şekilde, her söylem, tam bağımsız bir özneliği değil, ötekinin gölgesinin kaybolmadığı bir söyleşimi imlemektedir. "Her söylem bir şeye yanıt verir, reddeder, doğrular, karşı çıkışları önceler, bir destek arar" (Bourse ve Yücel, 2017: 58). Bakhtin'in metinlerarasılık ya da söyleşimsellik kavramlarıyla kastettiği, söylemin düzenine dair bir tarihsel ve kültürel yolculuğun içinde birleşmiş dilsel gösterenlerin eylem alanı olarak çok ses içeren metin anlayışıdır. Bu anlayış ile Foucault'nun söylemin düzenine dair sıkça dile getirdiği her birimiz daha konuşmaya başlamadan bir şey veya bir konum bizim adımıza konuşur deyişi arasında bir paralellik kurmak olasıdır. Hiçbir metin başka metinleri içermeden, onların arkeolojisi içinde yer almadan var olamaz. Ancak Bakhtin'in Foucault gibi iktidarın makro ya da mikro olsun toplumsal özne konumlarını nasıl ürettiği sorusuyla ilgilendiği söylenemez. Bakhtin perspektifinden bakıldığında kitle kültürü ürünlerinin bizatihi monologlar olarak nitelendirilmesi söz konusu olabilir, çünkü Bakhtin çokseslilikten ya da diyalojik metinlerden söz ettiğinde aslında yazarın kendi sesinin hiç baskılayıcı ve açıklayıcı bir ses olarak var olmadığı, roman karakterlerinin arasında söyleme dayalı bir hiyerarşinin kurulmadığı edebi metinleri örnek verir. Kültürel çalışmaların Bakhtin'in metinlerarasılık ya da söyleşimsellik kavrayışından ödünç aldığı, kültür ürünleri içeriklerinin oluşmasında daha önce kime ve niçin hitap edildiğine dair ön varsayımların belirleyici olması fikridir. Kitlesele mitinglerde konuşan kişinin kime hitap ettiğine dair bir fikri vardır. Haber

programlarında ise belli niteliklere sahip olduğu düşünölen bir halk kesimine sesleniliyordu; popüler filmler tüketicilerinin daha önceki kültürel tüketim alışkanlıklarında da işlerlikte olan ve içinde yetiştikleri geleneksel yapıların kodlarına göre anlam kazanan iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış normlara ve normların ihlallerine dair ön bilgilerle üretilir.

Göstergebilimin (kültürel çalışmaları derinden etkileyen) okura aktif ve etken bir konum bahşeden tezi, özellikle Eco'nun eserlerinde ön plana çıkmaktadır. 1962'de yayımlanan *Açık Yapıt* başlıklı kitabında Eco, tek bir gösterene bağılı birçok gösterilen olduğundan dolayı, sanatın (ve aslında bütün metinlerin) sonsuz yoruma açık olduğunu belirtmiştir. Eco'ya göre okuma eylemi, bitmiş bir ürünü edilgin bir biçimde tüketme eylemine indirgenemez. Örtük anlamlarla ve başlıklarla dolu metinler, aslında tamamlanmamış, henüz anlamlandırılmamış nesnelere (Bourse ve Yücel, 2017: 31). Anlam olarak açığa çıkmaları için okura muhtaçtırlar ve okuma eylemi sonunda ortaya çıkan anlamın, yazarın hedeflediğı anlam olacağı da kesin değildir.

Yani, anlamsal bütönlük ve tutarlılık olarak bir metin, ancak okurun metne müdahalede bulunmasıyla ortaya çıkabilmektedir. Okur, metnin üretici bir unsurdur.

“Eco metinleri yazarlarından özgürleştirerek açma/okuma yöntemini irdelediğı klasik eseri *Açık Yapıt*'ta 'yorumlama anı'nda yaşayan yapıtı inceler. 'Okura tek bir anlamın kendini zorla kabul ettirmesini önlemek gerekir' diyen yazar, estetik değeri olan metinlerin okunmasında yorumcunun etkin rolünü savunur ve metinlerin hakları ile yorumcuların hakları arasındaki diyalektiğı ele alır. *Açık Yapıt*'ta Eco sanat ürününün yoruma açık olduğu savını geliştirmiştir. Aynı şekilde herhangi bir sanat yapıtının alıcının (okurun, dinleyicinin, izleyicinin) özgürce müdahalesini bir ön gerçek olarak nasıl ortaya atılabileceğini anlamaya çalışmış ve okur ile metin arasındaki, yazarın söylemediğı ama var saydığı şeyleri çıkarmaya yönelik iş birliğini el almıştır (Rigel, 2009:88).

Yapısalcı dilbilimin kurucularından Ferdinand de Saussure da dilin halihazırda var olan ve nesnel olarak bulunan gerçekliğı adlandıran bir sistem olmadığını, aksine dilin işlevinin gerçekliğı düzenlemek ve inşa etmek olduğunu söylemektedir. Saussure'e göre gösteren ile gösterilen arasında bir neden ilişkisi

bulunmamaktadır. Bu nedenle dil ancak toplumsal bir uzlaşım sonucu var olabilmektedir:

“Birey kendi için düşünmeye başlayamadan evvel dili özümser: Aslında, dilin özümsemesi, bireyin kendisi için düşünebilmesinin asıl koşuludur. Birey toplumun ona açıktan öğrettiği belirli bilgileri reddedebilir, toplumun ona zorla dayattığı belirli inançlara karşı çıkabilir -fakat her zaman, bu bilgilerin ve inançların ona iletildiği kelime ve anlamları halihazırda kabul etmiştir bile (...) bunlar, bireyin içerisinde, hazmedilmemiş toplum parçası olarak var olurlar” (Turner, 2016: 26).

Yapısalcıların amacı, anlamları üreten yapı ve biçimlerdir. İnsan bilişinin sadece dilin yapısı ile sınırlı olduğunu, anlamı verenin insan değil, yapı olduğunu düşünmektedirler. Bu nedenle tarihsel olana karşı ilgisizdirler (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 322). Kültürel çalışmalar, yapısalcılığın bu yönüne karşı direnmiştir. Yapısalcılığın sınıfları, hatta bireyleri- yapının kendilerine yüklediği misyonlara göre sabitlemesine karşı, insanlara bir şans vermek istemişlerdir. Tarih ve ideoloji karşısında özneye alan açmışlar, insan etkinliğinin gücünü açığa çıkartmışlardır. Bu noktada, Althusser’in oldukça güç atfettiği devletin ideolojik aygıtları teorisine karşı da teorik mücadele vermişlerdir. Althusser’in, neredeyse mutlak bir belirleyen olarak betimlediği, din, medya, eğitim kurumları gibi devletin ideolojik aygıtları insanları suda balık misali kaçacak yer bırakmadan sarmalamaktadır. İnsanları “çağırarak”, onlara öznellik bahşederek sistemin bir parçası haline gelen bu ideoloji anlayışı, kültürel çalışmalar tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. “Yapısalcılık kurucu kültürel kodları okumak üzere bir dizi metinsel oluşumdan hareket ederken, kültürelciler bu metinlerin üretildiği siyasal, tarihsel, ekonomik ve toplumsal bağlamı” incelemiştir (Turner, 2016: 41-42).

İdeolojiye kadir-i mutlak bir vasıf yükleyen yapısalcı düşüncenin aksine, çok daha erken tarihlerde yazan Marksist bir düşünür, kültürel çalışmaların daha fazla ilgisini çekmiştir. Marksist geleneğin de dışarısına çıkarak, ideolojik mücadelelerin verildiği bir alan olarak sivil toplumu, ekonomik/sınıfsal çıkarların mücadelesine konu olan ekonomiden ayıran Gramsci, sivil topluma kültürel bir içerik kazandırmıştır. Gramsci’ye göre, sivil toplum ve politik toplum arasında da bir fark vardır. Bir siyasi iktidarı ele geçirmek, toplumun rızasını ele geçirmekle aynı şey

değildir ve iki alanda, birbirinden bağımsız olmasa da ayrı bir mücadele yürümektedir.

Sivil toplumda hegemonya, politik toplumda ise egemenlik için mücadele verilmektedir. Hegemonya, toplum üzerinde kültürel ve ideolojik bir rızanın ve ortak duyunun yaratılabilmesi anlamına gelmektedir. Siyasi iktidarı elinde tutan egemen bir sınıfın, alt sınıfların rızasını ve desteğini alabilmesinin yolu, bu alanda hegemonyayı elinde tutmasıdır. Egemenlik işlevi ise, kuralların aşılması ve güç kullanımıyla ya da baskı araçlarının kullanımıyla belirir. Seçimle, darbeyle ya da monarşik yollarla iktidarı kısa sürede alabilen bir güç, aynı sürede hegemonyasını sağlayamaz. Çünkü ideoloji düzeyindeki dönüşümler daha uzun sürmektedir. Bunun yanı sıra, okul, din, ulus ve hatta futbol gibi ideoloji alanları, egemenliği elinde tutanların, tamamen kendi lehine kullandığı alanlar olmaktan uzaktır. Bu alanların her birinde, iki sınıf arasındaki mücadele süreklidir. Tamamen iktidarın elinde olan medya alanı dâhi, alt sınıfların etkisine ve müdahalesine bir nebze de olsa açıktır. Gramsci'nin madunlara tanıdığı bu mücadele ve müdahale etme olanağı kültürel çalışmalar tarafından özümzenecektir (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 268).

Bu anlayışı popüler kültür üzerinde somutlaştıran kültürel çalışmalara göre, popüler kültür alanı, hegemonya kurmak isteyen iktidar sahiplerinin isteğine göre değil, iktidarın hegemonya kurma çabası ve bu çabaya karşı gelişen muhalefet ile birlikte oluşur. Bu nedenle, popüler kültür alanı, tek bir rengin veya gücün baskın olduğu bir alan değil, mücadeleden doğan, geçici bir, müzakere alanıdır. Bu alanda mücadele sürekli olduğundan, müzakere sonucu doğan yapı da sürekli değişmek durumundadır (Turner, 2016: 252).

Bu yaklaşımın tarih bilimindeki karşılığı Thompson'da cisimleşmiştir. Kahramanlarla ve büyük olaylarla örülü egemen tarihçiliği reddeden Thompson, yenilgiye uğramış kuşakların sesini duyuran bir tarihçilik anlayışı önermiştir. Bu tarih yazımında konuşanlar, kahramanlar, krallar, imparatorlar değil, sıradan insanlar, serfler, işçiler ve köylülerdir. Burada önemli olan ve tarihi sürükleyen yapı değil, sadece bireyler ve onların içerisinde olduğu (ve yine onların etki ettiği) süreçlerdir. Sınıf dâhi verili bir kimlik değil, inşa edilen bir kimliktir. Yani bir insan işçi ailesinde doğduğu ya da bir fabrikada çalıştığı için değil, kendi kimliğini politik bir

mücadele içerisinde kazandığı için işçidir. Bu kimliğin gerçek bir nitelik kazandığı yer de işçilerin kendi aralarındaki ya da mücadele ettikleri burjuvalar ile olan ilişkileridir. “Örneğin ünlü sınıf bilinci, yazara göre kesin bir biçimde belirlenmiş değildir, daha çok deneyimlerin kültürel terimlerle dile getirildiği anlatımlarda ve geleneklerde, değer dizgelerinde, düşüncelerde ve kurumsal biçimlerde belirmesidir. Sınıflar sürekli oluşum sürecindedirler (Bourse ve Yücel, 2017: 39).

Bütün bu arka planla birlikte kültürel çalışmalar, kültürel ürünlerin nasıl alımlandığı sorusunu araştırmak için alımlama çalışmalarına ağırlık vermiştir. İzlerkitle çalışmaları olarak da adlandırılan bu yöntem, temel olarak belli bir kültürel ürünü tüketen bireylerle yapılan görüşmelere ya da etnografik gözlemlere dayanmaktadır. Merkezin ilk dönem çalışmalarının önemli bir bölümü bu yöntem ile yapılmıştır.

Ancak bu yöntem, zaman içerisinde ciddi eleştirilere muhatap olmuştur. İletişim ve kültür alanında birçok akademisyen bu yönteme karşı konum almıştır. Bu isimlere göre, izlerkitle yöntemini kullanan araştırmacılar, kendilerine bir örneklem icat etmek zorunda kalmaktadırlar. Örneğin, Fi dizisi izleyicilerine yönelik bir araştırma için oluşturulan Fi dizi izleyicileri grubu, gerçekliği yansıtmayacak derecede rastlantısal bir grup olacaktır. Çünkü bu insanlar, hayatlarını Fi dizisi izleyicisi olarak sürdürmemekte, dizi izleyicisi olmak üzerinden diğer alanlarda davranış geliştirmemektedirler. Aksine, bu insanların davranışlarını belirleyen farklı kimlikleri vardır (sağcı, işçi, gay vs.) Üstelik 90’larda video kaydetme, şimdilerde ise internet gibi olanaklarla, izleyiciler diziyi aynı saatte ve aynı şekilde izlememektedirler. Bu tip eleştirilerin yaygınlık kazanması ile birlikte, izlerkitle yöntemi günümüz iletişim araştırmalarında daha seyrek şekilde kullanılmaktadır (Turner, 2016: 190).

2.2.3. Kültürel Çalışmaların öncü isimleri ve düşünceleri

2.2.3.1. Raymond Williams

Williams, Galler'de demiryolu işçisi bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Çocukluğundan itibaren sol düşüncenin etkisi altında bir ortamda büyümüş, 1930'ların sonunda ise Komünist Parti'ye katılmıştır. Üniversitede edebiyat eğitimi alırken, İkinci Dünya Savaşı ile eğitimine ara vermiş, savaşın ardından, işçi hareketine bağlı bir üniversite ağı olan Workers' Educational Association'da ders vermeye başlamıştır. 1956'da Komünist Parti'den ayrılan bir grup aydınla birlikte New Left Review'u kurmuştur. Bu dergi, dönemin Marksizm tartışmalarına etkin bir şekilde katılmış, zamanla referans düzeyinde bir yayın haline gelmiştir.

Williams, kültürü maddi, entelektüel ve ruhsal bütün bir hayat biçimi olarak tanımlamaktadır:

“Kültür belirli bir hayat biçimini tanımlar; sadece sanat ve öğrenimdeki değil aynı zamanda kurumlardaki ve sıradan davranışlardaki anlam ve değerleri ifade eder. Bu tanımdan hareketle kültür çözümlenmesi işi belirli bir hayat biçiminde ya da belirli bir kültürde örtük ve belirgin bir şekilde var olan anlam ve değerlerin açıklığa kavuşturulmasıdır” (Turner, 2016: 70-71).

Williams, kültürü sadece edinilen nitelikler ya da bir sermaye olarak edinilebilecek değerler olarak ele almaz. Williams'a göre kültür bir grubun ya da sınıfın iç uyumunu sağlayan tüm üretim biçimlerini ve anlam oluşumu ve dolaşımını kapsayan bir bütün olarak tanımlar. “Kültür tam anlam üretimi ve özdeşleşme süreçlerine yayılır” (Bourse ve Yücel, 2017: 104).

Williams, üç kültürel sistem belirlemektedir. Birincisi, egemen kültüre karşı direniş sergileyen, geçmiş toplumsal değerlerden beslenen tortusal kültürler; ikincisi topluma hegemonik bir kültürel çerçeve dayatma çabasında olan egemen kültürler ve üçüncü olarak var olan kültürel çerçeveye ve alımlama biçimlerine karşıt olarak yeni değerler ve biçimler ortaya koyan yeni oluşan kültürlerdir (Özbek, 1991: 81). Tortusal ve yeni oluşan kültürler, egemen kültüre karşı direniş sergileyen,

hegemonya mücadelesinde egemen kültüre karşı alt sınıflara kültürel bagaj sağlayan kültür biçimleridir.

Williams'ın, kendi adlandırmasıyla, kültürel materyalist çözümlemesi, kültürel ve entelektüel çalışmaların gelenekler ve toplumla ilişkisini ele alan tarihsel bir eleştiriyi de içermektedir:

“İcadın kendisi tek başına kültürel değişime yol açmaz; herhangi bir kitle iletişim teknolojisini anlayabilmek için onu tarihselleştirmemiz, belirli toplumsal çıkarlarla nasıl eklemlendiğini ve toplumsal düzen içerisinde nasıl konumlandığını anlamamız gerekir” (Aktaran Turner, 2016: 79).

Williams'ın en yenilikçi kavramı duygu yapısı kavramıdır. Williams bu kavramla her dönemin ve her toplumun kimi duyguları tadıp kimi düşüncelere sahip olmayı sağlayan bir kültürel iklim ürettiğini söylemektedir. Bu belirli bir çağın, sınıfın ya da grubun yaşama biçimlerinin damgasını vurduğunu, yaygın pratiklerle ortaya çıkan, etkisi bir süre devam eden ve bir tutarlılık içerisinde ilerleyen ortak hissetme, davranma ve düşünme biçimleridir. Bir dönemin duygu yapısı birbirleriyle ilişkiye geçme biçimini etkiler, hatta düzenler. Bir toplumun bireylerinde belirli bir duygu yapısı aynı ölçüde bulunmasa da bu yapı toplumun tüm üyelerinde oldukça yaygın ve derindir. Yine de her kuşak kendi yaşamını, önceki kuşaktan farklı algılar. Her kuşak yeni bir duygu yapısı üretir (Bourse ve Yücel, 2017: 21-22).

Williams *Uzun Devrim* başlıklı yapıtında kültür tanımı ile kültür ve medya alanı incelemelerinin önemi vurgularken şunları dile getirir:

“Topluluklarımızın biçimlerinden eğitimin örgütlenmesine ve içeriğine hatta aile yapısından sanat ve eğlencenin statüsüne değin bütün bir hayat biçimimiz demokrasiyle sanayileşmenin ilerleyişi ve etkileşiminden, ayrıca da iletişimlerinin yaygınlaşmasından derin bir şekilde etkilenmektedir. Bu daha derin kültürel devrim, kayda değer yaşam deneyimimizin büyük bir bölümünü oluşturur ve sanat ve düşünce dünyasında bu süreç çok karmaşık şekillerde yorumlanır ve bununla yine çok karmaşık şekillerde mücadele edilir. İşte tamda bu türden değişimleri siyaset, iktisat ve iletişim disiplinleri tarafından ele alınan değişimlerle ilişkilendirdiğimiz zaman bazı en zor ama aynı zamanda kimi en insani soruları keşfetmiş oluruz. (Williams, 1975:12'den aktaran Turner 2016: 70).

Williams'ın bu metninden iletişim alanında yapılan çalışmaların günümüz duygu yapısını incelemek için ne kadar elzem olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

2.2.3.2. Stuart Hall

Hall İngiltere'nin eski sömürgesi Jamaika'da doğmuş bir siyahtır. 1951'de öğrenim görmek için Oxford Üniversitesi'ne gitmiş, 1964 senesinde ise Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'ne dahil olmuştur. 1970'ten itibaren Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin yöneticiliğini yapmış, aynı zamanda *New Left Review* dergisini yönetmiştir.

Hall genel olarak popüler kültürler ve sömürge sonrası kültürü konusunda çalışmalar yapmıştır. Aslında Hall kendi yaşamından da yola çıkarak, kültürler arası etkileşimleri, çok-kültürlülüğü bir sorun olarak önüne koymuştur. Karayip Adaları'nda ortaya çıkıp, 1970'lerin İngiliz gençliğinin yaygın alt kültürü olan Ska'nın macerası ya da temel olarak bir siyah hareketi olan Rastafaryanizmin ve Reggae'nin beyazlar arasında nasıl yayıldığı Hall'un yanıtını aradığı sorular arasındadır. Hall, "kültürel bir olanak olarak hibridlik (karmalık) kavramını öne çıkarmış, kültürler arası etkileşim ve geçişliliği, demokratik bir kültürel ortam için olanak olarak görmüştür"(Bourse ve Yücel, 2017: 27).

Hall kültürel araştırmalarda iki eğilim ayırt edecektir: Kültürcü bir yönelim ve yapısalcı bir yönelim. İlki, öznenin anlam üretimindeki rolünü ortaya çıkartmakta, insanlarda kültür oluşturucu bir gücü potansiyel olarak kabul etmektedir. Ancak ikinci yönelimde, yapılar öne çıkmakta, insanlar bu yapılar tarafından düşünce ve anlam üretiminin en ince noktasına kadar tamamen belirlenmektedir. Hall burada birinci yönelimi sahiplenmekte, kültür üzerine olan çalışmalarında bu yaklaşımı benimsemektedir.

Hall her kültürün, kendi üyelerine pratik bilgilerinin verili olarak kabul edilen unsurlarını sunduğu kendi parçalı düşünme biçimlerinin olduğunu savunmaktadır. Hall'a göre bu ortak duygu nadiren açıkça ifade edilir ve aslında çoğunlukla

bilinçdışındadır, fakat o da kapsamlı bir ideolojik önermeler temeline dayanmaktadır” (Turner, 2016: 243).

Hall’un iletişim ve kültür alanına en önemli katkısı kodlama/kodaçımı teorisidir. Bu teoriye göre, bütün metinler bir kodlama sistemidir. Televizyon programlarından, gazete haberlerine, popüler romanlardan, sinema filmlerine kadar bütün metinler bir anlamsal kodlama ile üretilip, tüketicilere sunulmaktadır. Ancak, Hall bu kodlamaların, üreticilerin niyetleri doğrultusunda alımlanmadığını, izleyici/okur tarafından, kendi toplumsal, sınıfsal ve siyasi konumuna göre kod açımına uğratıldığını düşünmektedir. Ancak alımlama noktasında izleyici/okur tamamen özgür bir konumda da değildir. Örneğin televizyon söylemini kodlamak, kodaçımının içinde işleyeceği sınır ve parametreleri de belirlemek anlamına gelmektedir. Bu da bir düzeyde, en muhalif alımlamaların bile sınırını çizmek anlamına gelmektedir. Bir metni alımlayan izleyici/okur, karşısındaki metne üç şekilde yaklaşabilmektedir:

1) Hakim-hegemonik okuma/konum: Bu okuma biçiminde, izleyici/okur, hakim ideolojik değerler çerçevesinde metni alımlamakta, metni üretenlerin isteklerine yakın bir noktada ürünü tüketmektedir.

2) Müzakereci okuma/konum: Bu okuma biçiminde izleyici/okur, hakim ideoloji çerçevesini yıkıma uğratmayacak, ancak onun söylemini de tam olarak benimsemeyecek bir şekilde metni alımlamaktadır.

3) Karşıt okuma/konum: Bu okuma biçiminde izleyici/okur, metni tam da karşısında yer alarak, kendisine sunulan metnin kodlanma niyetlerini boşa düşürecek düzeyde muhalif bir konumda olarak alımlamaktadır (Turner, 2016: 111).

Kodlama/kod açımı teorisinin de gösterdiği gibi, Hall’a göre, kültür yekpare değildir ve birbirleriyle çatışan pek çok gruptan oluşur:

“Bu grupların her biri kendini kurumlarında (sözelimi motosiklet kulübü), toplumsal ilişkilerinde (iş ya da aile alanındaki özgül yeri), inançları ve göreneklerinde ve nesnelere ve maddi yaşamı kullanımında cisimleşen ayrık yaşam biçimiyle tanımlar. Tüm bu

anlam haritaları alt-kültürü oluşturur ve onu üyeleri için anlaşılır kılar”
(Turner, 2016: 131).

Genel olarak bakıldığında Stuart Hall’ın kültürel çalışmalar ekolü açısından önemini Marksist yaklaşımı bu çalışmaların içine yeniden ama bir yanlış bilinç olgusu olmadan incelenecek bir şekilde dahil etmiş olmasında bulabiliriz:

“Hall İngiliz Marksizm’inden beklenen devrimi gerçekleştirir. *Alman İdeolojisi*’nin altını çizdiği gibi kapitalizmin egemenliğinin hem işten hem de kültürden geçtiği Barthes ile Eco’nun çok iyi anlamış olduğu egemenlerin ideolojisinin göstergeler evreni aracılığıyla eğitimle ve medyayla taşındığı düşüncesini benimser. Ancak Gramsci ve Marx’ın tarih yazılarından etkilenecek genellikle bir çıkarlar maskesi, bir yanılsamalar örtüsü gibi düşünülen olguya antropolojik bir içerik verir: İdeoloji yalnızca bir strateji, aldananları aldatmaya yönelik bir kurnazlık değil, bir toplumsal grubun değerlerini dile getiren anlamlandırma ve pratiklerdir. Çelişki aynı biçimde toplumun tüm düzeylerinde şemaya girmiştir. Egemenlerin evreni bileşik değil, çatışmalıdır, sınıf bölünmelerinin dönemsel durumlarının bir araya gelmesine dayanır. (Maigret, 2011:189-190).

Demek ki kültürel çalışmaların bu önemli temsilcisinin ideolojiye yaklaşımı öncelikle iletişim alanında yapılan çalışmaların dikkatinin kültürün içinde meşruluk mücadelesinin nasıl sürdüğüne dair özel bir özen göstermelerini sağlama yönünde olmuştur.

3. BÖLÜM

FRANKFURT OKULU VE KÜLTÜREL ÇALIŞMALARDA KÜLTÜR VE İLETİŞİM

3.1. Frankfurt Okulu'nda Kültür ve İletişim

3.1.1. Kültür

Frankfurt Okulu'nun kültür tanımlaması, kültür endüstrisi kavramı üzerinden ilerlemiştir. Okulun önde gelen üyeleri Adorno ve Horkheimer, kitle kültürü sözcüğünden kasti bir şekilde uzak durmuşlardır. Çünkü bu terim, bir kitle tarafından biçimlendirilmiş bir kültüre gönderme yapmakta, kültürel beğeniler ve tercihler sanki kitle tarafından belirleniyormuş gibi anlaşılmaktadır. Oysa Adorno ve Horkheimer'a göre bütün toplumun kültürel beğenilerini ve tercihlerini kültür endüstrisi belirlemektedir. Burada insanlara herhangi bir tercih hakkı tanınmamaktadır (Behrens, 2011:122).

Kültür endüstrisi, burjuva kültürünün üretim bağlamının toplumsal, teknolojik, siyasal, psikolojik ve estetik unsurlarının kaynaşmasından oluşmaktadır. “Temel figürler standartlaştırma, hep aynı olanın yeniden gelişi, klişelerden yararlanılması ve sözde gerçekçiliktir. Kültür endüstrisi eğlenme işletmesidir, burada kültür eğlenceye, sanat oyalamaya dönüştürülür” (Behrens, 2011:135).

Adorno kültür endüstrisi tarafından üretilen kültürel ve sanatsal ürünlerin, doğal ortamlarından kopartılıp hayvanat bahçesinde sergilenen hayvanlardan farksız olduğunu düşünmektedir. Tıpkı bu hayvanlar gibi, kültürel ürünler de doğal bir yaratıcılık süreci olmadan, istatistik ve üretim koşulları sıkı sıkıya belirlenmiş bir standartlaşma içerisinde, yapay bir ilhamla üretilmektedir (Kulak, 2017: 14). Kültürel ürünlerin bu üretim koşulları, diğer sektörlerdeki (örneğin mobilya) üretim koşullarından farklı değildir. Kültür sektöründe de sürekli daha kapsamlı teknik donanımlar aranmakta, teknolojik yenilenme ile rakipler geride bırakılmaya çalışılmakta ve üretim büyük bir kültür işçileri ordusuna dayandırılmaktadır. Kendi talebini yaratması beklenen kapitalist ürünler gibi, kültür ürünleri de reklam ile müşteri bulmaya zorlanmaktadır (Kulak, 2017:89).

Kültür endüstrisi çağının en çok öne çıkan özelliği kültür düzleşmesidir. Bir başka deyişle, yüksek kültür ile düşük kültürü birbirinden ayıran çizgiler

silikleşmekte, kültür ürünleri, bütün kültürel düzeylerde yer alan içerikleri birbiriyle harmanlayarak standart hale getirmektedir. Bu koşullarda birey bir kültürel üründen diğerine geçerken içeriği asla yadırgamamaktadır. Böylece kalıplar ve klişeler bir süreklilik kazanmış olmaktadır. Her şey gibi sanat da tüketim tercihlerine uygun bir hale sokulmaktadır. Bir başka ifadeyle sanat sanat olmaktan çıkmaktadır. Yüksek kültüre özel bir hayranlık besleyen ve ilk bölümde gördüğümüz gibi, Alman **Kultur**'una nostaljik bir özlem duyan Adorno için bu kültürün tahrip edilmesi anlamına gelmektedir (Kang, 2015: 64). Oysa Frankfurt Okulu'yla oldukça yakın bağları olan Benjamin bu konuda Adorno'dan ayrılmaktadır:

“Teknoloji ve teknolojik bilincin kendisinin, eleştiriyi yarıda kesen, bastıran, tekbiçim ve değersiz kitle kültürü biçiminde yeni bir görüngü ürettiği savı kullanılır. (...) Benjamin'in mekanik yeniden üretim sanatı, seçkinci aurasını yıkmaya meylettiği ve gelenekte büyük bozulmaya yol açtığı ölçüde devrimci içerimlere sahip olduğunu düşünmektedir” (Bottomore, 2016: 23).

Kültür endüstrisinde her filmin nasıl biteceği, filmde hangi karakterin ne gibi şeyler yapacağı, ilk önce kimin öleceği, kimin cezalandırılıp, kimin ödüllendirileceği gibi unsurlar, en baştan bilinmek zorundadır. Aynı şekilde hafif müzikte de kulağı alışmış olan dinleyici, henüz ilk ölçüleri duyduğunda arkasında neyin geleceğini tahmin etmektedir, tahmini doğru çıktığında da ise sevinir, bu onun kültür endüstrisi tarafından ödüllendirilmesidir (Kulak, 2017: 134).

Bu dönemin öne çıkan kültürel ve sanatsal formu kitsch'tir.* Kitsch ürün iki temel özelliğe sahiptir. Birincisi, yapıtın belirli bir değişim aracı karşılığında

* Artun Ünsal'ın kitsch hakkında yaptığı açıklama şöyledir: “Modern sanat bağlamında *kitsch* anlamına gelebilecek bir tür jargona Baudelaire'in salon sergileri üzerine eleştirilerinde rastlarız. Onun tanımıyla *chic* ve *poncif* “her türlü hayal gücünü, yaratıcılığı ve dolayısıyla özgünlüğü dışlayan taklit veya eğreti işi” ifade eder. Ezbere, el alışkanlığına dayalı bir hünlerden bahsederken *chic* terimini; özellikle dramatik resme özgü bir takım klişe ve stereotiplerden bahsederken de *poncif* terimini kullanır. Örneğin zamanının en popüler ünlü tarihsel tablo ressamı Horace Vernet, Baudelaire'in gözünde bir *chic* ve *poncif* üstadıdır; “onun tabloları resim değil, aceleyle ve sık sık yapılan bir mastürbasyondur”. *Kitsch* terimine Benjamin'in “bütün mücadele ve düşüncelerimin sahnesi” dediği ve bitirmeden intihara sürüklendiği *Pasajlar* kitabında da rastlarız (1927-1940). Ona göre, “kitleler nezdinde sanatın yeri tüketim nesnelere arasındadır. Kitleler sanat eserinden içlerini ısıtan bir şey beklerler... Ne var ki, sanatın ısıtı onların yüreklerini

alınabilir ve satılabilir olmasıdır. Hatta günümüzde, yapıtın kendisi bir değişim aracı olarak kullanılmakta, zenginler koleksiyonlarını bir kasa gibi kullanmaktadır. İkincisi ise, bireyi toplumsal düzene ve egemen ilişki yapısına uyum sağlama yönünde ikna etme amacı taşımasıdır. Kitsch sanat*, her ne kadar biçimsel olarak muhalif görünse de iktidar eleştirisi dâhi iktidarın çıkarı için kullanacak ölçüde düzen içidir (Kulak, 2017: 12).

Kitsch'in genel geçer beğeni anlamında kullanımının dışında daha etik ve estetik bir eleştiriyi hak edecek şekilde toplum içinde yaşayan insanın yaşamıyla ve yaşadığı toplumla arasındaki ilişkiyi hiç sorgulamaması şeklinde ifade olunacak daha geniş bir anlamı vardır. Kitle toplumunun tek biçimci değerlerinin peşinden giden reklamcı, pazarlamacı, eğitimci, politikacı ya da akademisyen de bu anlamda kitsch terimiyle nitelenebilir:

ferahlatmadan diner. 'Yürek ferahlatma' tüketim için sanatı niteler. İşte *kitsch* yüzde yüz tüketime dönük sanattan

*Sanatın modernist işlevini günümüzde yitirmiş olması Adorno'nun kültür ürünlerinin üretim tarzının kültürel yoksunlaşmada yarattığı etkiyi daha da artırmaktadır. Rahmi Ögdül bu konuda sanatçının sanatıyla ilişkisi bağlamında şunları yazar: "Tuvalin yüzeyini terk edince kendini nesnelere dünyasında bulan sanatçı, büyük kavramlarla iş görse de cılız nesnelere bitişik cılız bir figür olarak duruyor. Sanatçının, tuvalin yüzeyinde bir imgeyi klişeye, tekrara düşmeden boyası ve fırça darbeleriyle kendince görünür kılmak için giriştiği bedensel mücadelenin izleri sanatta yok olunca, gerçek imgelerin ve nesnelere evcimenliği kaldı geriye. Sanatçı üreten değil, başkalarının ürettiklerini kendi ürünüymüş gibi sergileyen, kendi bedeninden kopmuş bir üst akıl gibi dolaşarak aramızda ve bizden, bu bedeni olmayan sanatçıya saygı göstermemiz bekleniyor. Bedensizleşen bir dünyada sanatçının da bedensizleşmesiyle, birer özne gibi böbürlenerek bize tepeden bakan nesnelere başka bir şey görmez olduk. Sanat, bedenlerde duygu ve düşünce üretmek istiyorsa, bedenleşmek zorunda... Sanatçı, kavramsal sanat sürecinde kaybettiği elini yeniden bulması gerekiyor ve yeryüzünü, el, beden ve zihin aracılığıyla dolaylandırmadıkça, duyumsayıp duyumsatamadıkça kör bir kuyunun içindedir. Bu haliyle sanat, ölü nesnelere ve imgeler üreten bir kadavra sanatıdır. Güncel sanatın kendini, dipdiri bir bedenle güncellemesi gerekiyor. Ve Adorno'nun "Auschwitz'den sonra şiir yazılmaz" dediği gibi, bu haliyle güncel sanatla da yaşadığımız felaketler dünyasında sanat yapılamaz. Felaketleri evcilleştirmekten öteye geçemiyor çünkü. Sanatın bir felaket gibi inmesi gerekiyor bedenlerin ve zihinlerin üzerine; iktidarın tasarladığı mevcut şeyler düzeninde, nesnelere kilitlenmiş zihinleri yıkan bir felaket. Yeni duyumsama ve algılama biçimleri yaratarak bedensel devrimlere yol açan, duyumsayan ve duyumsatan bir bedene dönüşmedikçe sanat, ölüdür" (Ögdül, 2017:skonacak)

“En yaygın ve popüler anlamıyla *kitsch* kitle sanatına işaret eder. Günlük dilde *kitsch* bir sanat eserinden ya da *kitsch* bir duygudan söz edilir. *Kitsch* sıkça zevk yoksunluğuna, göz kamaştırıcı ve çığırkan olana, turistik hatıra objelerine, havaalanlarında satılan eşyalara ve diğer plastik hemen her şeye gönderme yapar. öte bir şey değildir; anında ve mutlak tüketime dönük. Bu nedenle ifadenin kutsanmış formları çerçevesinde *kitsch* ve sanat tamamıyla karşıttır”. (Artun, 2010).Oysa estetik bir kategori olarak duygusal *kitsch* insan hafızasında kayıtlı temel ve paylaşılan imgelere başvurarak duyguyu abartır. *Kitsch* evrensel bir olgu olduğundan tüm kitle toplumlarında varlığını korur. Kitleyle bağı açısından *kitsch* en yaygın biçimine dinsel objede kavuşur. Din kendi yararına ve çıkarlarına uygun olarak estetik bir duyguyu hareke geçirerek geniş bir kitleye hitap etme imkânı kazanır. Bunu yaparken de kitlelerin en derinde yatan arzularını kışkırtır. Benzer bir şekilde *kitsch* kitlesel beğeniyi amaçlayan sanatsal objeyi de betimler. *Kitsch* sadece dinsel ya da sanatsal bir objeyi değil; onu bir yaşam tarzına dönüştüren kişiyi de imler. Kundera “*kitsch*’in kökeninde varoluşla kayıtsız şartsız bir uzlaşma yatar”der. Değişik *kitsch*’ler vardır: “Katolik, Protestan, Yahudi, komünist, faşist, demokratik, feminist, Avrupalı, Amerikalı, ulusal ve uluslararası” *Kitsch* ifadesini bu anlamıyla ilk defa yazar ve tiyatro yönetmeni Hermann Broch kullanır. *Kitschİnsan*’dan ve *kitsch* sanat ve felsefe biçimlerinden ilk defa söz eden de Broch’tur.*Kitsch* Herman Broch’a göre varoluşla kategorik her uzlaşmanın ideal estetiğidir. *Kitsch* idealin alanı ile gerçekliğin alanını birbirine karıştırır. İnsanın yanılmalarda evreninde kendinden hoşnut olmasını sağlar” (Tutal, 2017:69).

Kitsch hal ya da durum veya kültür ürünü sorgulamayan ve sorgulatmayan hal ve üründür. Masumane bir şekilde aşağı ya da değersiz kültür ürünü ya da bu kültür ürününü beğenenlerin yaşam stili değildir. Her anlamda etik ve ahlaki olandan azat olma haline *kitsch* hali denilebilir. Adorno ve Horkheimer’ın kültür endüstrisinin tüm dallarıyla gündelik yaşamdan bir kaçış vaat ettiği önermesini, kültür endüstrisinin *kitsch* var oluşu ilke edinmiş bir endüstri olduğu şeklinde okuyabiliriz. Üstelik vaat edilen kaçış da beklendiği üzere yine gündelik hayata çıkacak bir kaçıştır:

“Tüm dallarıyla kültür endüstrisi gündelik yaşamdan bir kaçış vaat eder; tıpkı bir Amerikan mizah dergisinde kızın evden kaçmasını gösteren karikatürde olduğu gibi: Karanlıkta merdiven tutan kişi babadır. Kültür endüstrisi aynı gündelik yaşamı cennet gibi sunar. Kaçma, tıpkı kocaya kaçma gibi, kişileri başlangıç noktasına geri götürmeye yazgılıdır” (Adorno ve Horkheimer, 2010: 189-190).

Kültür endüstrisi ürünleri, bireyin boş zamanını işe dahil ederken, aynı zamanda bu zamanı da metalaştırır. Boş zaman artık, kültür endüstrisi ürünleri içerisinde seçim yapıp, bedelini ödeme zamanı haline gelmiştir (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 273). Kültür endüstrisi, insana sahte mutluluk hali önermektedir. Bireyin içerisinde olduğu gündelik sorunlarından uzaklaşması ve kültürel ürünler aracılığıyla kendisine sunulan kurgusal yaşamları özümsemesi beklenmektedir.

Bireyin bütün beğeni, istek ve arzuları kültür endüstrisinin aklı tarafından belirlenmiştir. Bu nedenle bu sistem içerisinde yapılan bireysel tercihlerin, bireyselliği yanılsamadan ibarettir. Kültür endüstrisi, bireylerin kendilerine ait özgün fikirler üretme zahmetine katlanmasını engellemekte, herkesin içerisine girdiği istatistiklere uygun fikirler, kanaatler, beğeniler ve kimlikler tasarlamaktadır (Kejanlıoğlu, 2005: 187).

Frankfurt Okulu düşünürlerine göre, sadece kendisine gerçek diye sunulan hayatla arasına mesafe koyan bireyler bir direniş sergileyebilir. Kitle içerisinde erimiş ve kendisini toplumsal düzene teslim etmiş bir kişi ancak toplumsal mekanizmaların dayattığı biçimlerde alımlayabilir ve yaşadığı dünyadan başka bir dünyanın mümkün olduğunu tahayyül edemeyecek düzeyde direniş olanaklarından mahrum kalır (Özbek, 1991: 66).

Adorno, araçsal aklın egemen olduğu geç kapitalizm koşullarında kültürün iflas ettiğini söylemektedir: “Kültür insanın barbarlıktan arındırılması, insanın ham durumundan, bu durumu şiddete dayalı baskıyla süreklileştirmeden yükseltişi olarak kavranıyorsa, kültür başarısızlığa uğramıştır” (aktaran Kulak, 2017: 11).

3.1.2. İdeoloji

Frankfurt Okulu için ideoloji, kültür endüstrisinin mutlak egemenliği ile bağlantılı bir şekilde oldukça güçlü bir baskı, bilinç yönetimi ve şeyleştirme aracıdır.* Geç kapitalizm altında bireyler, metaların değerini nesnelere içkin

*Guy Débord *Gösteri Toplumu* kitabında Adorno'nun metalaşmaya bağlı şeyleşme olgusunu sadece metanın değil insanlar arası ilişkilerin de karakteristiğine dönüştüğünü gösterinin ne olduğunu tanımlarken şöyle açıklar: “Gösteri bir imajlar toplamı değil, kişilerin arasında var olan ve imajların dolayımından geçen toplumsal bir ilişkidir... Gerek enformasyon

görürlerken, değişim sırasında da insanların değil metaların birbirleriyle ilişki kurduğu, metaların içerisinde onlara özgü bir değer olduğu yanılmasına kapılmaktadırlar. Oysa metaların değişim değeri, kendilerine özgül niteliklerinden değil, üretilmesi için gerekli emek zamandan doğmaktadır. Metalara kendinde değer atfeden bu yanılısma, ideolojik olarak güçlü bir etki yaratmakta, bütün topluma yayılmakta ve toplumun tüm ilişkilerini belirler hale gelmektedir:

“Herkes kendiliğinden, önceden birtakım göstergelere göre belirlenmiş düzeyine uygun davranmalı ve kendi tipi için üretilmiş seri üretim kategorisini seçmelidir. Tüketiciler, araştırma kuruluşları tarafından çizilen ve propaganda için kullanılanlardan ayırt edilemeyen haritalarda kırmızı, yeşil ve mavi alanlarla değişik gelir gruplarına göre ayrılarak birer istatistik malzemesine dönüşür” (Adorno ve Horkheimer, 2010: 166).

Şeyleşmiş bir toplumda, algılardaki mutluluk asla gerçek mutluluk değildir. Kültür endüstrisi tarafından sunulan mutluluk tanımı ve biçimleri, bütün toplumu ele geçirmiştir. Bu tanım ve biçimler, kültür endüstrisinin ve genel olarak kapitalizm işleyişine süreklilik kazandıracak, kültürel beğeni ve tüketimi bu işleyişe tabi kılacak unsurlar içermektedir. Bu koşullar altında eğlenmek, gösterildiği yerde bile acıyı unutmak demektir. “Gerçekten de bu bir kaçıştır, ama eğlenmenin iddia ettiği fena gerçeklikten değil, onun insana bıraktığı son direniş düşüncesinden kaçıştır. Eğlenmenin vaat ettiği özgürleşme, olumsuzlama olarak düşünmeden özgürleşmedir” (Adorno ve Horkheimer, 2010: 193).

Hiçbir şey olduğu yerde, eskisi gibi kalmamalı, her şey sistemin ritmine uygun şekilde akıp gitmeli, gerekirse yeni bir ürünün ortaya çıkması için kendini feda etmelidir. Çünkü kapitalist üretim ve yeniden üretimin evrensel ritmi, sadece gün yüzüne çıkmayı hak eden ürünleri ortaya çıkartacağını vaat eder. Modası geçmiş ürünlerin piyasada yaşam hakkı yoktur (Adorno ve Horkheimer, 2010: 180). Kültür endüstrisi kendisine yapılan itirazlarla birlikte tarafsız biçimde kopyaladığı dünyaya yapılan itirazları da kesip atmaktadır.

ya da propaganda gerek reklam ya da doğrudan eğlence tüketimi biçiminde olsun bütün özel biçimleriyle gösteri toplumsal olarak hakim olan yaşamın mevcut modelini oluşturmaktadır. Aynı zamanda, tüm bireysel gerçeklikler, doğrudan doğruya toplumsal güce bağımlı olan ve onun tarafından biçimlenen toplumsal gerçeklikler haline gelmiştir. Bu durumda bireysel gerçekliğin ortaya çıkmasına ancak kendisi değilse izin verilir” (Dėbord, 1996:14).

Adorno'ya göre söz konusu koşullar altında halk kültürünün bir direniş alanı olması mümkün değildir. Hatta halk kültürünün varlığını sürdürmesi de oldukça zordur. Adorno'ya göre kültürel yapı yeniden kurulmalıdır. Ancak bu kuruluş, geleneksel kültürün ve halk kültürünün sönmelenmeye bırakıldığı bir süreci gerektirmektedir (Kulak, 2017: 44). Ayrıca, Adorno şeyleşmeye karşı direniş doğru yaşamın önkoşulu olarak belirlemektedir. Bunun için insanlara akıllarını kullanma cesareti göstermesini ister.

Aklın araçsallaştığı ve kapitalist işleyişe bağımlı kılındığı tüketim toplumunda eğitim ve kendini yetiştirmek en güçlü çözüm yoludur. Yani, Frankfurt Okulu eleştirilenlerinin sıklıkla dile getirdiği gibi, Adorno kültür endüstrisine ve ideolojiye büyük bir güç atfederken, ona karşı direniş toplumsal bir bağlamda düşünmemektedir.

3.1.3. Medya

Adorno'nun kültür ve ideoloji alanındaki kötümserliği, kitle iletişim araçlarına bakışını da belirlemektedir. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan televizyon, radyo gibi yeni iletişim teknolojilere eleştirel yaklaşan Adorno, bu araçların kültür endüstrisinin gücünü arttırmaktan başka bir anlam taşımadığını ileri sürmektedir.

Adorno televizyonu kültür endüstrisinin güçlü bir aracı olarak görmektedir. Bir televizyon formatı olarak reality şovların, diğer film ve programlar gibi kurgusal olmalarına rağmen, kurgu değil gerçek olma iddiasıyla daha güçlü bir yanılsama etkisi yarattığını dile getirmektedir. Bireylerin kurgu karakterlerin yaşamlarıyla kendi yaşamlarını özdeşleştirme noktasında bazen ikna olmadıkları anların olduğunu söyleyen Adorno, reality şovların sunduğu gerçeklik iddiasındaki kurgusal yaşamların, izleyicileri daha rahat aldattığını vurgulamaktadır.

Aynı zamanda usta bir müzisyen olan Adorno, müziğin endüstriyel üretimine karşı sert eleştiriler getirmiştir. Adorno kültür endüstrisi tarafından üretilen müziğin temelinde tekrarın olduğunu, bu şarkıların insanları her gittiği yerde gölge gibi takip ettiğini, bunun da hit kavramıyla yakından ilişkili olduğunu belirtmektedir. Hit şarkı, kesintisiz tekrara, kendisinden önceki hitleri taklide ve içkin sürekliliğe bağımlıdır.

Ancak bu kültür ürünleri, pazarda başarılı olmak için, benzerlik kadar, farklı olduğunu da ispat etmek zorundadır. Adorno'ya göre bu farklılık, sadece farklı olduğuna dair yanıltıcı bir forma sahip olmasından ibarettir (Kulak, 2017: 136).

Adorno belli bir müzik türünün hayranları için jitterbugs ya da fanatikler ifadesini kullanır. Fanatikler, hayran oldukları müziklerin her an onları hayattan koparmasını isterler, bu nedenle sadece müziği tüketmekle yetinmezler. Fan kulüpler oluşturur, müziğin tüketileceği mekânlara gider, tişört, poster vs. gibi müzikle ilgili yan endüstriyel ürünler alırlar. Adorno bu kişileri özerkliklerini bütünüyle yitirmiş kişiler olarak betimler. Fanatikler, hayran oldukları kültürel ürünler karşısında tamamen edilen ve bağımlıdır. Adorno ayrıca, klasik müzik dışındaki bütün müzik türlerini hafif müzik olarak nitelemektedir. Enstrümanların ön plana çıktığı müzik türleri, aletlerin müzisyenler üzerinde tahakküm kurduğu, böylece yaratıcılığı engelleyen türlerdir. Caz müzik bu türlerin başında gelmektedir. Adorno cazı, hafif müziğin ve kültür endüstrisinin sarih bir örneği olarak hep ön plana çıkartır ve onu eleştirir (Kulak, 2017: 143).

Adorno bir yeni iletişim aracı olarak radyoya da mesafeli yaklaşmıştır. Radyo herkesi demokratik yoldan aynı ölçüde dinleyiciye dönüştürerek, otoriter biçimde, herkesi farklı kanallardaki aynı içeriğe mahkûm etmektedir. Radyo dinleyicisinin, dinlediği içeriğe herhangi bir cevap veremediği dinleme edimi, dinleyiciyi bir bağımlılığa mahkûm etmektedir (Adorno, 2008: 49). Bunun yanı sıra, bir senfoninin radyoda yayımlanması, onun yeniden üretilmesi ve nitelik kaybına uğraması anlamına gelmektedir. Burada sanat eseri, bütün olarak alımlanmaz, parçalı olarak alımlanır. Adorno buna atomistik dinleme adını verir. Hafif müziğin kültürel egemenliği, bütün insanlara atomistik dinleme pratiğini aşılır (Adorno, 2008: 97).

Gördüğümüz gibi Adorno, kültür ve ideoloji alanında olduğu gibi, bunların bir aracı olarak gördüğü medya konusunda da karamsar görüşlere sahiptir. Adorno'nun arkadaşı ve Frankfurt Okulu'yla her zaman yakın olmuş, bazı durumlarda okul içerisinde sayılmış Benjamin'in bu konuda Adorno'dan ayrılan yönleri bulunmaktadır.

Benjamin'e göre, geçmişin yaygın pratiği olan hikâye anlatıcılığı roman ile birlikte yerini yazılı metinlere bırakmıştır. Romanın tartışmasız egemenliği, başı sonu belirli yapısı hikâyeleri ele geçirmiştir. Bu durum zamanla, hikayelerin yerini enformasyona bırakmasıyla sonuçlanmıştır. Artık gerçekleşen hiçbir olay, bize hikâyeler sunamamakta, her şey hızla, enformasyon haline gelmekte, biz bu enformasyonu anlamlandırmaya çalışırken, bir yenisi türemekte ve hızlı bir enformasyon akışıyla karşı karşıya kalmaktayız (Kang, 2015: 48).

Gazetenin yaygınlaşması, enformasyon temelli bilgilenmeyi başat hale getiren gelişmelerden birisidir. Her olayın, haber formatında, kısa ve özlü bir şekilde aktarıldığı gazetelerin okurları, artık bütün olayları bu kısa ve sabit formun çerçevesinde görmeye başlamaktadır. Ayrıca, gazete okurları, gazetelerde yayımlanan edebi parçalara üzerinden, edebiyatı bir eğlence aracı olarak alımlamaktadır. "Gazete okuru her an yazara dönmeye hazırdır. Gazetelerin mektup köşelerini açmasıyla, her okuryazarlar kitlesine katılma olanağı kazanmıştır. Böylece yazar ve izlerçevre arasındaki ayırım temel özyapısını yitirmeye yüz tutmuştur" (Benjamin, 2009: 67).

Gazete bir güç aracıdır. Sahip olduğu değeri, temsil ettiği şeyden değil hizmet ettiği gücün karakterinden ve yaptığı işten, yani bu gücün ifade edilmesinden alır. Gazete adlı kısa yazısında Benjamin, yazının çöküşü ile enformasyonun ticarileşmesi arasında kesin bir ilişki ortaya koymaktadır:

"Okuyucunun sabırsızlığı' her gün yeni bir heyecan vesilesiyle yeniden üretilmekte ve sahte bir okuyucu katılımı teşvik edilmektedir." [...] 'yazma eylemi, sanatın derinliğinden kaybettiklerini genişleyen kapsamıyla tamamladığı için, yazar ve halk arasındaki ayırım -gazeteciliğin yozlaşmış bir şekilde sürdürdüğü bir ayırımdır bu- hayranlık uyandırıcı bir şekilde aşılmaya başlamıştır.' [...] Gazeteler aracılığıyla sıradan insanların günlük hayatları tasvir edilmekte, haberleştirilmekte ve kamuya sunulmaktadır. Benjamin bu dönüşüme 'hayat koşulların edebileştirilmesi' adını verir" (aktaran Kang, 2015: 63).

Ancak, enformasyonun hâkimiyeti insanı hikâyeden kopartır, deneyimi güdükleştirir, yeni bir biliş şekli dayatırken, Benjamin burada madunlar için bir fırsat da görmektedir. Bu fırsat, yazarı fildişi kulesinden indirip, okura konuşma fırsatı

vermesidir. Ayrıca her gün sıradan insanların hayatları gazetelerde boy gösterir, Benjamin buna hayat koşullarının edebileştirilmesi der, ilk dönem modern romanın konusu burjuva yaşamı iken, sıradan insanlar edebiyatın sınırlarına girer. Bunun yanında yeni gelişen teknolojiler, kültürü düzleştirir, yüksek ve düşük kültür arasındaki sınırları ortadan kaldırır.

Benjamin aynı şeyi radyo için de düşünmektedir. Benjamin'in radyo modeli dinleyici katılımını sağlayan bir modeldir. En yakın arkadaşlarından birisi olan Brecht'in geliştirdiği epik tiyatroyu radyoya uyarlar. Radyo teknolojisinin o dönemdeki yetersizliklerine rağmen, dinleyiciyle diyalog halinde olmaya, dinleyiciyi yayına aktif olarak katmaya çalışır. Epik tiyatro, trajik kahramanın hayatını belirleyen yazgıyla özdeşleşme yoluyla duyguların boşalmasını öngören katarsisi reddeder. Empati değil hayret uyandırır. Kolektif bir izleyici/okur deneyimi yaratır. Epik tiyatronun görevi koşulları açığa çıkarmak veya bunları yabancı kılmak/seyirciyi yabancılaştırmaktır (Kang, 2015: 93).

Benjamin'in radyoculuğu, para kazanma amacıyla yapılan bir iş değil, bir medya aktivizmi olarak tanımlanabilir. 1920'lerin sonu Benjamin için Brecht'le birlikte, yeni iletişim teknolojilerden demokratik olanaklar çıkartmak, bu araçların potansiyelini sonuna kadar zorlamak ile geçecektir (Witte, 2002: 106).

Benjamin için önemli olan diğer bir yeni iletişim teknolojisi fotoğrafıdır. Fotoğraf, sanat eserinin mekaniğin olanaklarıyla yeniden üretilebildiği çağın simge bir buluşudur. Benjamin sanat eserleri üzerindeki auranın kaybolmasını, biricikliğin yitimini Adorno'nun aksine romantik bir hüznle değil, bir fırsat olarak değerlendirir:

“Fotoğrafçılık, ağır çekim ve büyütme araçlarıyla saklı olanı ortaya çıkarmaktadır. Tıpkı içgüdüsel bilinçdışını psikanalize keşfedişimiz gibi, görsel bilinçdışının gün ışığına çıkması da ilk defa fotoğraf marifetiyle olmuştur.” [...] Psikanalizin, gündelik yaşamdaki dil sürçmeleri, yapılan hatalar ve önemsiz mırıldanmalar biçiminde beliren ufak ayrıntılarla uğraşması gibi, fotoğraf da günlük hayatın ıvrır zıvrır, süprüntüleri ve tortularına el atar” (aktaran Kang, 2015: 120).

Benjamin sanatın ve sanatı olası kılan teknolojinin radikal eleştirmeni olarak görülemez. Adorno'dan farklı olarak Benjamin'in kültür üretimine beslediği umut, öncelikle kültürün bizatihi kendisine içkin olan bir umuttur. Kültür endüstrisi her ne kadar kültürü tüm yönleriyle hızla üretilip tüketilen bir metaya dönüştürse de direnen kültürel biçimleri üretmeye devam edecek sanatçının hepten yok olmasına yol açamaz. Bu demek değildir ki, Benjamin kitle kültürüne özgürleştirici bir yönelime sahiptir, sadece egemen kültürel baskıcı ve özgürlüğü yok edici kültürel üretim biçimlerinin yanında bireyin elinden alınan özgürlüğünün acısını dile getirecek ve bu şekilde bireye yeniden özgürlük imkânı sunacak sanat eserleri var olmaya devam edecektir. Brecht'in epik tiyatrosunda sanat ve sanatçı oluşmuş kodların ve şeyleri tüm sıradanlığıyla dile getiren gündelik sınırlarını jestlere başvurarak zorlar, dil var olanı uysal bir şekilde temsil etmenin değil var olanı olanca sahiciliğiyle ve temsili olmayan bir şekilde dışa vurmanın aracı olarak kullanılır. Benjamin'in sanatçıya ve sanatına duyduğu umut gibi iletişim araçlarının kültür endüstrisinin elindeki kullanımlarından farklı şekillerde kullanılabileceğine duyduğu güven, teknolojinin teknoloji olarak toplumsal yaşamı kötürümleştireceği yanların yanı sıra bu kötürümleştirmeye karşı bir panzehir olarak da kullanılabilme imkanına duyduğu bir güven olarak düşünülebilir.

3.2. Kültürel Çalışmalarda Kültür ve İletişim

3.2.1. Kültür

Kültürel çalışmalar yoksullaştırıcı kitle kültürü anlayışını eleştirir. Medya ile izleyicileri ve okurları arasında tamamen aldatıcı, tek taraflı uyuşturucu ve aptallaştırıcı bir ilişki yoktur. Popüler kültür ve kitle kültür alanları egemenliğin saf bir baskınlığı altında değilken, aynı şekilde tamamen özgür ve kendiliğinden bir gelişim içerisinde de değildir. Bu alanlar, sınıflar arasındaki mücadelenin sonucu olarak uzlaşmış, ancak çağdaş kapitalizm altında, egemen sınıfın lehine ilişkileri barındırmaktadır (Maigret, 2011: 192).

Kültürel çalışmalar üyeleri, kültür endüstrisi tezini elitist ve kitleleri hor gören bir bakış açısına sahip olmakla eleştirmektedirler. Yüksek kültüre sahip çıkıp, bunun dışındaki kültürel biçimlerin aldatmaya dayalı değersiz pratikler bütünü

olduğunu söylemek, üstelik her kültürel ürünün piyasa koşullarına göre kültür endüstrisi tarafından üretildiğini ileri sürmek, eğitimsiz ve yoksul insanlara çıkışsızlıktan başka bir seçenek sunmamaktadır. Buna karşılık kültürel çalışmalar toplumsal düzenek içerisinde en altta kalan, en fazla marjinalleştirilmiş toplumsal grupların kültürlerini araştırma konusu yapmaktadır.

Kitle kültürü ya da kültürel ürünlerin geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlayan teknolojik ve ekonomik gelişmeler, kültürel ve sanatsal alanda bir demokratikleşmeyi de beraberinde getirir. Kitle kültürü tüketicilere tek taraflı sunulmaz, onlarla birlikte, bir müzakere çerçevesinde oluşur. Sonuç olarak ortaya çıkan şey, muhakkak egemenlerin lehine bir ürün olsa dâhi, bu kültürle üretimin tek taraflı bir dayatma olmadığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Kitle kültürü ürünlerini tüketen bireyler, eğlence karşılığı ruhlarını satan, tamamen edilgen ve alıcı unsurlar değil, mesajlara ve içeriklere direnebilen, hatta içerikleri yeniden anlamlandırabilen aktif unsurlardır. Bu nedenle kültürel ürünlerin, üretim aşamasında üzerlerine işlenen işlevleri, alımlama aşamasında işe yaramak zorunda değildir. Anlamlar bozulabilir, değiştirilebilir, yeniden inşa edilebilir ve tersine çevrilebilir.

Kültür endüstrisinin ürünleri kesinlikle tek biçimli değil, çok çeşitli, iddialıdır ve insanların farklılaşmış estetik gereksinimlerini temsil ederler. Bu, en önce çağdaş kapitalizmin bir zorunluluğudur. Piyasada tutunmak isteyen bir kültürel ürün, belli oranda çeşitlilik, özgünlük, kişiye özgünlük taşımak zorundadır. Ayrıca şu da unutulmamalıdır ki, çağdaş kapitalizm, yekpare şirketler tarafından değil birbirleriyle rekabet halindeki şirketler tarafından yürütülmektedir. Bu rekabetin de kültürel alanda çeşitlilik sağladığı açıktır. Behrens'in dediği gibi:

“Eğlenme metalarının fetiş karaktere sahip oldukları, kültürün şeyleşmeyle sonuçlandığı ve bizzat toplumun yönetilen bir dünya olduğu kanıtlanmamıştır. Daha ziyade, özellikle tüketim davranışlarında, yani insanların metalarla doğrudan bağında, bir direniş momenti, özgür bir kendini güçlendirme olanağı, ya da en azından, verili koşullarda yaşamını düzenleme stratejisi görülür” (Behrens, 2011: 139).

Bu bağlamda kültürel çalışmaların post-yapısalcı düşüncenin etkisi altında öznelğin yapıların işleyişindeki özerklik olarak da var olabileceği savunusuna katılır. Toplumsal kodlar değişmez ve bir defa da ebediyete değin belirlenmiş olsaydı tikel yaşamların kendi tikelliklerini deneyimleyebilecekleri hiçbir ifade alanının var olamamış olması gerekirdi. Kültürel çalışmalar etkilerini olumlu anlamda incelemelerine kattıkları dilin sadece bir gramer sistemi gibi kapalı bir kutu olmaması, ama her kullanımında bir tikelliğin ifadesinin aracı haline gelmesini, bir şekilde kültür endüstrisinin çözümlenmesinde ilke edinmiş görünmektedir. Kültür endüstrisi her ne kadar anlamı çeşitliliğinde arındırmaya ve anlamlandırmayı sınırlar içine hapsetmeye çalışsa da en egemen kodları yeniden üreten bir kültürel içeriğin anlamlandırılması başka bir düşün ve deneyim alanı olarak biçimlenme imkanına sahiptir.

3.2.2. İdeoloji

Kültürel çalışmalar ideolojinin tanımlanmasında Althusser'den etkilenmiştir. Althusser için ideoloji kendi ifadesiyle “bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkiler”dir. Diğer yandan ideoloji gerçeğe kurulan simgesel ilişkiyi oluşturmakla, insanları öznelere dönüştürür. Gerçekte öznelere, dilsel ve psişik faktörler tarafından biçimlendirilirken, ideoloji insanları kendi hayatlarını kendileri yönlendiriyor ve belirliyor yanılması yaratır. Stuart Hall kitle iletişim araçlarını çağdaş kapitalizmin başlıca ideolojik unsurları olarak tanımlamaktadır (Stevenson, 2008: 70).

Ancak Hall Althusser'in ideoloji teorisiyle üç noktada ayrılır. Birincisi, Althusser devletin ideolojik aygıtlarını, devlet alanı içerisinde tanımlarken, Hall bunu sivil toplum alanı içerisindeki hegemonya mücadelesinin araçları olarak tanımlamaktadır. İkinci olarak Althusser'in ideolojinin üretimi ve alımlanmasına yönelik bütünsel bir açıklama sunduğunu söylemektedir. Hall burada ideolojik stratejilerin, değişken ve toplumsal yapısına vurgu yaparak, ekonomik ve siyasal mücadeleyi ön plana çıkartır. Hall'a göre ideolojinin söylemi doğalcı değil, doğallaştırılmış (doğaya dayanmayan, ama kendi hakikatinin bir tür garantisi olarak doğayı üreten) bir söylemdir (Hall, 2005: 101). Üçüncü olarak, Althusser'in özne olarak çağırma kavramı, kimlikleri statik ve bahşedilen bir çerçevede işler, oysa

Hall'a göre kimlikler sürekli oluşum halindedir ve politik mücadelenin bir alanıdır (Stevenson, 2008: 74).

İdeoloji, yalnızca alt sınıfları aldatmaya yönelik bir strateji değil, bir toplumsal grubun değerlerini dile getiren anlamlandırma ve pratikler bütünüdür (Maigret, 2011: 190). Hall'un kodlama/kodaçım teorisi de ideolojiye mutlak bir güç veren anlayışlardan ayrılmaktadır. Hall'a göre egemen okuma, ideolojiyi üretenlerin amaçları doğrultusunda bir alımlama biçimiyken, müzakereci ve muhalif okuma biçimleri ideolojik hedeflerin amacına ulaşmasını önleyen ve izleyici/okuyuculara aktif bir konum veren biçimlerdir.

Hall için Gramsci'nin hegemonya kavramı çok önemli bir yerde durmaktadır. Hegemonya bir yönetici sınıflar fraksiyonları ittifakının (tarihsel blok) alt sınıflar üzerinde bütünlüklü bir otorite kurması anlamına gelmektedir. Bu alt sınıflara karşı devlet aygıtları ile zor kullanılsa dâhi temel araç, bu alt sınıf kitlelerin rızasının kazanılmasıdır. Yönetici sınıflar bağımlı sınıfların rızasını biçimlendirmek ve kazanmak için aktif olarak örgütlenme şansına sahiptir. Böylece egemen sınıfların iktidarı, alt sınıflar tarafından hem doğal hem de meşru kabul edilecektir (Özbek, 1991: 81).

Hall'a göre, bir anlamın düzenli olarak üretilebilmesi için, bu anlama bir tür güvenilirlik, meşruluk ya da sorgulanmaksızın kabullenirlik sağlanması gerekmektedir. Bunun yolu ise, diğer anlam inşalarının marjinal kılınmasından, önemsizleştirilmesinde ve üzerlerindeki meşruluğun yok edilmesinden geçmektedir. Hall bu noktada, ideolojinin yapısını ve işlevini anlamak için iki soru sormaktadır: Birincisi, başat bir söylem nasıl oluyor da tek doğru ve gerçek açıklamanın kendisi olduğuna dair yetkiyi kendisine veriyor ve diğer söylemleri yanlış ve gayrimeşru ilan edebiliyordur? İkincisi ise, dünyada gerçekleşen olayları aktarma ve açıklamaktan sorumlu olan kitle iletişim araçları nasıl oluyor da başat söylemler tarafından yayılan ve sınırlandırılan anlamlar dizgesini sürekli kılmayı başarıyordur? (Hall, 2005: 89).

Hall'a göre bunun açıklaması, kadir-i mutlak bir ideoloji kavramından ziyade, karşıt sınıfların ve grupların mücadele ettiği bir sivil toplum alanında, bu mücadelenin sürekli olarak devam etmesiyle bulunabilirdi. Madunların ve alt

sınıfların, ideolojik kabulleri, biçimleri ve kalıpları sürekli zorlaması, egemenlerin de ideolojik araçları aralıksız bir şekilde çalıştırmasını getirmekteydi. Üstelik bu ideolojik araçlar tarafından yayılan içeriklerin, yüzde yüz oranında, beklenen etkiyi yaratmadığı, müzakereci ve muhalif okumalar tarafından boşa düşürüldüğü de göz önüne alındığında, ideolojik mücadelenin egemenler açısından da ne kadar hayati olduğu gözler önüne çıkmaktaydı.

3.2.3. Medya

Kültürel çalışmaların öncü ismi Raymond Williams dört iletişim modeli tasarlamaktadır: 1) otoriter 2) vesayetçi 3) ticari 4) demokratik.

Otoriter bir iletişim kurumu, sadece yöneticilerin ve iktidar sahiplerinin mesajların iletmekle yükümlüdür. Bu modelde, iktidar sahiplerinin dışındaki görüşler bastırılır ve susturulur. Williams burada reel sosyalist ülkelerin iletişim politikalarına işaret etmektedir. Vesayetçi iletişim, daha çok muhafaza etme ve kurulu biçimlerin devamlılığını sağlama üzerine kurulmuştur. Williams burada BBC örneğini vermektedir. BBC, büyük ölçüde İngiliz egemen sınıflarının ethos'unu ve beğenisini yansıtan yüksek standartların korunması amacıyla kurulmuştur. Ticari iletişim modeli, kültürel ürünlerin pazarda alınıp satılabilmesi noktasında belli miktarda özgürlük sunabilmektedir. Bu modele ABD örneği verilebilir. Bir miktar özgürlük olduğu doğrudur, ancak insanların mal ve hizmetlere gerçek gereksinimi ise, gereksinim yanılması arasındaki fark bu modele oldukça siliktir. Reklamcılık bu modelde en işlevsel araçlardan bir tanesidir. Demokratik iletişim modelinde, insanların beğeni ve tercihlerini özgürce yapabilecekleri ve burada sermayenin boyunduruğu tarafından sıkıştırılmayacakları bir model önerilmektedir (Stevenson, 2008: 32 ve 33).

Williams'a göre ilk soru televizyonun kültürel hayatlarımızın merkezine nasıl yerleştiği sorusudur. Williams'a göre, teknolojik determinist bir açıklama bunu anlamamızı sağlamayacaktır. Böyle bir açıklama çabası, toplumsal ihtiyaçları, amaçları ve pratikleri gözden saklayacaktır. Williams televizyonun gelişiminin, ekonomi, devlet ve özel mülkiyetçi anlayış tarafından üst-belirlendiğini söylemektedir. Radyo gibi televizyon da ev tabanlı tüketim olanağını son raddesine

kadar zorlayan bir ekonomik biçime uygun olarak gelişmiştir. İnsanların televizyon karşısında geçirdiği boş zamanlarını, bir meta haline getirip reklamcılara satabilmek, küçük, kolay taşınır ve kolay satın alınabilir bir araç olarak televizyonu şekillendirmiştir:

“Televizyon teknolojisi büyük ölçüde askeri araştırmalar tarafından şekillendirilmiş, sonrasında televizyon yeni iletişim biçimlerine doğru bir dönüşüm geçirmiş ve kamu hizmeti yayıncılığı ancak televizyon piyasada alınıp satılabilen bir metaya dönüştürüldükten sonra ortaya çıkmıştır” (Stevenson, 2008: 40).

Williams’ın iletişim modelleri günümüz toplumları düşünüldüğünde geçerliliğini koruyor, ancak genel bir eğilim de baş gösteriyor. Siyasi sistemler kitlesel oluşumlarla sağ ve baskıcı ideolojilerin egemenliği altına girdikçe, iletişim modellerinin de iç içe geçmeye başladığı görülmektedir. Yeni iletişim teknolojileri bir yandan piyasanın diğer yandan siyasi iktidarların kısılacı altında biçimlenen toplumsal iletişim imkanlarını bir yandan özgürleştirmeye imkân tanırken diğer yandan da hem piyasanın hem de iktidarın baskılayıcı ve denetleyici olma potansiyellerini de artırmaktadır. Bu durumda Williams’a başvuracak olursak yine de teknolojinin olası özgürleştirici kullanımları söz konusu olabilir mi sorusuna verecek cevabı da vardır:

“Tüm bunlar sürekli çaba ve zaman gerektirecektir. Mücadele toplumun her köşesine ulaşacaktır. Ancak burada, tam da neler olacağına bağlı olan şey, yeni bir evrensel erişilebilirliktir. Ticari reklamcılıktan başlayıp genel televizyondan merkezi bilgi ve işlem sistemlerine kadar uzanan mevcut ya da ulaşılabilecek olan teknoloji, tüm sosyal sürecimizi etkilemek, değiştirmek ve bazı durumlarda denetlemek için kullanılabilir. Ve teknoloji kullanımlarının böylesine aşın uçlardaki sosyal seçimleri sunması ironiktir. Ucuz, yerel tabanlı, ancak kısa süre önce hayal ürünü gibi görünen bir ölçekte, iletişim ve bilgi paylaşımını mümkün kılan uluslararası genişlikte televizyon sistemlerine sahip olabiliriz. Bunlar olgun ve katılımcı demokrasiye uzanan devrimin ve karmaşık kentsel ve endüstriyel toplamlardaki etkin iletişimin iyileştirilmesinin çağdaş araçlarıdır. Ancak bunlar, seçim ve rekabetten söz eden bir örtü altında, birkaç ulus-ötesi şirketin beraberlerindeki devletlerle ve ajanlarla birlikte, haberlerden psikolojik oyunlara, neredeyse programlı olasılıktan arasında sınırlanan bir seçimle çok farklı deneyim ve sorun türlerine, bireysel ve toplu tepkiye kadar yaşamlarımıza daha fazla girebildikleri ölçüde, kısa ve başarılı bir karşıt devrimin de araçları olabilir. Bu en kötü türdeki gelişmelere, çok insanın direneceğine inanmak için iyi

nedenler vardır, ancak etkin karar alan topluluklar çok fazla genişlediğinden ve birlikte çalışan ajansların ölçeği ve karmaşıklığı, bırakın mücadeleyi, tanımlamayı bile daha zorlaştırdığından, yol gösterilmeyen erdemlere güvenmek yeterli değildir. Gelecek bir iki yılda, bu yüzyılın geri kalan bölümünde, bu olası yollardan hangisini izleyeceğimizi büyük ölçüde belirleyecek biçimde kararlar alınacaktır ya da alınamayacaktır. Ancak, eğer şimdi harekete geçmek gerekliyse, bunun birincil koşulları, bu kitabın, küçük bir katkı ve umarız bir teşvik unsuru olarak sunulduğu, bilgi, analiz, eğitim ve tartışma alanlarıdır (Williams, 2003:125-126).

Kültürel çalışmalar ekolünün önemli ismi Williams da aslında umudun teknolojinin bizatihi kendine duyulan inancın ötesinde daha geleneksel ve klasik denilebilecek bilginin edinilmesi, tartışılması ve yaygınlaştırılmasına umut bağlamaktadır. Yeni iletişim teknolojileri bu umudu yeşertecek imkanlara sahiptir. Williams'ın henüz bu imkanlardan haberdar olmadığı dönemde verdiği eserlerinde iletişim araçlarının demokratik toplumun işleyişine olumlu anlamda katkıda bulunamaması hali bugünkü yeni iletişim teknolojilerinin piyasanın mantığına hiç zorluk çekmeden uyum sağlamasında da dile getirilebilecek eleştirilerdir. Ancak aynı iletişim teknolojileri ekonomik ve siyasi aktörlerin sınırlarını ideolojik olarak daralttığı dünyanın sınırlarını aşmak için de aracı olmaktan durumun farkında olan kullanıcılarının inisiyatifiyle geri durmamaktadır.

4.BÖLÜM

SONUÇ

4.1. Özet

Frankfurt Okulu düşüncesi, temel olarak 1917 Rusya'daki Ekim Devrimi ve Almanya'daki 1918 devrimci ayaklanmalarının ve ardından güçlenen Marksizmin etkisi ile Nazizmin Almanya'da zafer kazanmasının yarattığı sonuçlarla şekillenmiştir. Marksizm, felsefi ve politik düzeyde okul üzerinde oldukça etkilidir. Marksizmin ve Marksizmi etkileyen daha eski felsefi akımların ortaya attığı sorular, Batı Marksizmi tarafından 20. yüzyılda irdelenmeye devam edilmiştir. Özne-nesne ilişkisi, diyalektik, ahlak felsefesi gibi başlıklar, Frankfurt Okulu düşünürleri tarafından araştırılmıştır. Georg Lukacs, Karl Korsch, Ernest Bloch gibi Batı Marksizminin simge isimleri, okul düşüncesini derinden etkilemiştir.

Kültürel çalışmaları etkileyen koşullar ise 1968, post-kolonyal dönem, göstergebilim, kültürel çoğulculuk ve işçi sınıfının neo-liberal saldırıyla karşılaşmasıdır. 1968 yılı Fransa'dan, ABD'ye, Japonya'dan Türkiye'ye, İtalya'dan Meksika'ya birçok ülkede, özellikle gençlerin kurulu düzene karşı ayaklandığı ve kültürel/kimliksel yönü güçlü bir alt üst oluş yılıdır. Örneğin, siyahlar yıllardır sömürge düzeni altında ezildiklerini, Batı ülkelerinde ise katı ayrımcılıklara uğradıklarını söyleyerek mücadeleye başlamıştır. Kadınların, ikinci sınıf insan olmaya karşı getirdikleri itiraz, Feminizmin teorik ve politik olarak güçlenmesine ön ayak olmuştur. ABD'de Stonewall İsyanı ile ivme kazanan LGBT örgütlenmesi, zamanla büyüyerek güçlü bir kimlik mücadelesi haline gelmiştir.

İşte 1968'in bu unsurları, Frankfurt Okulu tarafından tanınmayan birçok alt kültürel grubun Kültürel Çalışmalar tarafından araştırma nesnesi haline getirilmesini, bu grupların kültürel değerlere sahip olduğunun teslim edilmesini sağlamıştır. Dick Hebdige ile kendisi de bir siyah olan Stuart Hall, özellikle Karayip kültürleri üzerine ön açıcı çalışmalar yapmışlardır. Oysa Frankfurt Okulu için bu kolonyal kültürlerden doğan ürünler, bir kültürel değeri haiz değildir.

Adorno'nun caz müziği kültür endüstrisinin niteliksiz bir türü olarak tanımlaması, cazda enstrümanların ön plana çıkmasının, müzisyenlerin yaratıcılıkları

öldürdüğünü söylemesi ve bu tür müziklerinin ritm planlı yapısının, Afrika'daki ayinlere dayandığını, pejoratif anlamda, söylemesi Frankfurt Okulu ile Kültürel Çalışmalar arasındaki farkı göstermektedir. Stuart Hall, geleneğin kültür açısından çok önemli olduğunu söylemektedir. Ancak, gelenek geçmişte ve bugünde sabit olarak taşınan bir miras değildir. Gelenek, kültür içindeki öğelerin birbirleriyle bağlanma ve eklenme yoluyla yeniden örgütlendiği bir alandır.

Frankfurt Okulu düşünürleri, yeni iletişim teknolojilerinin kültürü keskinleştirdiğini, onları kapitalist üretimdeki diğer ürünlerden farksız hale getirdiğini söylemektedir. Çalışmamızda gösterdiğimiz gibi, Adorno ve Horkheimer, sinema, televizyon ve radyo gibi yeni iletişim teknolojilerini, insanlığı kendi aklıyla düşünemeyecek duruma getirecek ve araçsal akla mahkûm kılacak derecede olumsuz etkileyecek gelişmeler olarak değerlendirmektedir. Herkesin kültürel ürünlere ulaşabilmesi ve hatta herkesin kültürel ürün üretimine katılabilmesi, bu düşünürler için sanat kavramını ortadan kaldıracaktır, kültür endüstrisinin niteliksiz ürünlerinin dört bir yanı sarmasına neden olacaktır. Burada Adorno ve Horkheimer, kültürel ürünlerinin aurasına özel bir önem vermekte, Alman *Kultur*'una özlem duyan bir romantik bakış açısını sahiplenmektedir. Bu aynı zamanda yüksek kültürün, gerçek kültür olarak değerlendirildiği anlamına da gelmektedir.

Kültürel Çalışmalar ise yeni iletişim teknolojilerinin, madunlar açısından yarattığı olanakları görmeyi tercih etmektedirler. Düşük bütçelerle küçük dergi ve gazete yayıncılığı yapılabilmesi, korsan radyolar kurulabilmesi bu açıdan önemlidir. Bunun dışında bu teknolojiler, alt kültürlerin daha kolay ve daha nitelikli olarak gelişebilmesine de olanak sağlamaktadır. Dick Hebdige'in reggae müzik üzerine olan araştırmaları, ses kaydetme ve işleme programlarının bu alt kültürün gelişmesinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Jamaikalı müzisyenler, birbirlerinin bestelerini mix yaparak, birbirlerinin melodileri üzerine yeni sözler ekleyerek ve büyük sound system toplantılarında bunları dinleyiciye sunarak, dünyada ciddi sayıda insanın hayranlığını kazanmış reggae müziği, deyim yerindeyse, kolektif olarak icat edip, geliştirmişlerdir.

Frankfurt Okulu düşünürlerinin endüstriyel standartlaşma ve niteliksizlik gördüğü yerde, kültürel çalışmalar bir kültürel değer görmektedir. Popüler kültür,

birtakım iktidar odaklarının halkı uyutmak, onları oyalamak için piyasaya sürdüğü ürünlerin toplamı değildir kültürel çalışmalara göre. Aksine popüler kültür, iktidar odaklarının da üretim yaptığı, ancak işçi sınıfı ve madunların da sürece katıldığı bir müzakere alanıdır. Bu alandaki müzakereler, çağdaş kapitalizm altında, son tahlilde egemen sınıfın düşüncelerinin lehine bir sonuç üretse de mücadele devam etmektedir ve madunların sözünün bu alanda yayılma olanağı vardır. Örneğin, son yıllarda popüler olan dizi sektörü, devasa prodüksiyonlarla dev şirketler tarafından yönetilse de insanları politik olarak etkileyecek, hatta çağdaş kapitalizmin ürettiği rızaya zarar verebilecek içerikleri de barındırabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Frankfurt Okulu'nun sabit bir algı yönetimi fabrikası gördüğü yerde, kültürel çalışmalar tersine bir olanak görmektedir.

Bunu, iki düşünce okulunun kültürel ürünlerin tüketicilerini ele alma tarzında da görebiliriz. Frankfurt Okulu, izleyici/dinleyici/okurları herhangi bir eyleme geçme kudretinden yoksun, tamamen edilgen insanlar olarak görmektedir. Hatta genel olarak teknik aklın egemen olduğu koşullarda, insan bireyliğini de kaybetmekte, sistemin basit bir dişlisi olmaktadır. Kültür endüstrisi, insanların kendi başlarına düşünmesini engellemek için her alanda ve her soruyu karşılayabilecek ürünler piyasaya sürmekte, böylece insanların ihtiyaçlarını, duygularını, arzularını da yönetmektedir.

Kültürel çalışmalara göre ise, insanlar kitle iletişim araçları tarafından kendilerine sunulan içerikleri, üreticinin hedeflediğinin çok dışında alımlayabilmektedir. Hall'un kodlama/kodaçım kavramı burada merkezi önemdedir. Hall'a göre, insanlar karşılıklarına çıkan metinlere karşı üç şekilde konumlanmaktadır: Hegemon konum, metinleri hegemonyanın düşünsel çerçevesi içinde, yani üreticinin hedeflediği şekilde alımlayan konumdur. Müzakereci konum ise, metnin içeriğini kendi inanç ve fikirleriyle tartışarak alımlayan konumdur. Muhalif konum ise, metnin içeriğini eleştirel bir şekilde alımlayan, kendi fikrini ve inancını tüketim sürecinde muhafaza eden konumdur. Açıkça görülebileceği gibi müzakereci ve muhalif konumlar, kültürel ürünler her ne kadar tek bir merkezden ve hegemonyanın devamını sağlamak için kurulsun da, tüketicilerin bunlara direnebilme olanağını ortaya çıkartmaktadır. Hall, insanların kültürel aptallar olmadığını söylemektedir.

Bu noktada, iki okul arasında görülebilen yaklaşım farkı, genel olarak ideoloji konusunda da kendisini göstermektedir. Frankfurt Okulu için ideoloji, kültür endüstrisi tarafından üretilen ürünlerle, tartışılmaz bir güçle tesis edilmektedir. Bu ortamda, bireyliğini de kaybeden insanın kaçabileceği bir yer yoktur ve ideolojik araçlar, herhangi bir müdahaleye açık olmaksızın, egemenlerin kontrolündedir. Marcuse'ye göre, teknolojik akıl, bu ideolojik etkiyi daha da sarsılmaz bir hale getirmiştir. Teknolojik rasyonalizm çağında, teknik ideolojisi bütün insanları ele geçirmiş, siyaseti imkânsız kılmış ve dönüştürücü muhalif bir güç olarak işçi sınıfını ortadan kaldırmıştır.

Kültürel çalışmalar ise, ideoloji konusunda Antonio Gramsci'nin etkisi altında kalmıştır. Onlara göre, ideolojik mücadele, devlet alanının dışında olan sivil toplum alanında gerçekleşmektedir. Siyasal iktidarı ele geçiren ve gücünü tesis eden odaklar, sadece egemenliği ele geçirmiş olmaktadır. İktidarlarını bütün topluma yaymak için başarımları gereken, sivil toplumda da üstünlüğünü tesis etmek, insanları zor kullanmadan kendi iktidarlarına razı kılmak, yani hegemonyayı kazanabilmektir. Oysa bu, egemenlik mücadelesinden çok daha uzun bir zaman alan bir mücadeledir. Hegemonyayı kazanabilmek için sivil toplum alanında karşı karşıya gelen sınıflar, uzun bir zamana yayılmış ve her iki tarafın organik aydınları eliyle yürütülen bir mücadeleye girmek zorundadır. Burada, örneğin ideolojik bir kurum olarak medya, özü itibarıyla bir sınıfa mündemiç halde değildir. İşçi sınıfı ve madunlar da, medya alanında güçlenebilir, o alanı ele geçirebilir ya da bu alandaki hegemon stratejileri bozguna uğratabilir. Frankfurt Okulu ile Kültürel Çalışmalar arasındaki ideoloji kavramı üzerinden ortaya çıkan fark, kendisini politik alanda da göstermektedir böylece.

Sonuç olarak, bu çalışmada gördüğümüz gibi Frankfurt Okulu ile Kültürel Çalışmalar arasında kültür, ideoloji ve medyaya yaklaşım noktasında oldukça keskin farklılıklar vardır. Neredeyse tamamı varlıklı ailelerden gelen ve iyi bir eğitim alan Frankfurt Okulu üyeleri için kültür, genel olarak 19. yüzyıl ve öncesinde üretilen klasiklerin çerçevesini çizdiği yüksek kültür ürünleridir. Okul düşünürlerinin aldıkları eğitim de, Alman romantizminin etkili olduğu kültürel iklime dayanmaktadır. Bu nedenle, kültürel ürünlerin, yeni iletişim teknolojilerinin de yardımıyla, seri üretilebilir hale gelmesi, okul üyelerince olumsuz bir bakış açısıyla

yorumlanmıştır. Kültürün demokratikleşmesinde, kültürün yok olması tehlikesini görmüşlerdir.

Kültürel Çalışmalar üyelerinin tamamı ise işçi sınıfı ailelerinden gelmektedir. Hall gibi bazı üyeleri ise bizzat İngiliz sömürgelerinde doğmuş olup, çeşitli alt kültürlerle ve ezilen kimliklere sahiptir. Kültürel Çalışmalar'ın bu yapısı, kültüre ve onun alımlanmasına dair alternatif ve daha içeriden bir bakışı olanaklı kılmıştır. Bunun sonucunda, kültürü sadece yüksek kültür olarak görmeyen, alt kültürlerle ve popüler kültüre kendinde bir değer atfeden ve yeni iletişim teknolojilerinde kültürü demokratikleştirme olanağını gören bir öğreti üretilebilmiştir.

4.2 Çalışmanın Literatüre Katkısı

Bu iki okula bugünden bakıldığında, Frankfurt Okulu düşüncesinin, çok radikal ve isabetli tespitleri kabul edilmekle birlikte, toptancı bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. İnternet başta olmak üzere yeni medyanın insan hayatı üzerinde tartışılmaz bir etkinlik kurduğu çağımızda, medya ve kültür eleştirisinin gerekliliği tartışılmaz bir gerçektir. Bu noktada kültürün endüstriyel üretimi, sanat eserlerinin bir değişim değeri haline gelmesi, insan aklının ve yaşantısının teknikleşmesi gibi eleştiri başlıkları sahiplenilmeli ve derinleştirilmelidir. Bunun örneklerine düşünsel alanda Frankfurt Okulu geleneğinin iletişim teknolojilerinin günümüzdeki belirleyiciliğini teknolojik determinizm nitelemesi gibi indirgeyici bir yaklaşımla baş ederek sorun eden felsefesi tartışmalarda rastlanmaktadır, ama henüz iletişim alanındaki çalışmalar teknolojiyi determinist perspektifin dışında ele almayı pek becerememektedir.

Bu bağlamdaki çalışmalara imza atan Bernard Stiegler Frankfurt ekolünün düşünsel mirasının yeniden literatüre kazandırılması ve öncül düşüncelerin derinleştirilmesi gereğini eserlerinde açıkça dile getirir.

Bernard Stiegler kapitalizmin bugünkü aşamasını Frankfurt ekolünün izinden giderek dikkat ekonomisi kavramıyla açıklamaya çalışır. Ekonomikleştirmek aslında özen göstermek, bir şey ya da kişiye dikkat etmek olmalıyken, kapitalizm bugün insanı insani kılacak bu dikkat gösterme, dikkat etme ya da özenli düşünme ve davranma yeteneğini yok etmektedir. Teknolojik buluşların üstüne gittikçe daha

sağlam bir şekilde yerleşen denetim toplumu aktörleri gezegenin geleceğini psikolojik iktidarın egemenliği altına almışlardır. 1920’li yıllarda radyo, 1950’li yıllarda televizyon ve 1990’larda ağ şeklinde dünyayı kuşatan sayısal teknolojiyle birlikte küresel olarak örgütlenen psikolojik iktidar dikkati sistematik olarak ele geçirmiştir. Dikkatin bu endüstriyelmiş psikolojik yöntemlerle imha edilmesi çok ciddi bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çünkü söz konusu olan libidinal enerjinin imha edilmesidir. Dikkat hem kişisel hem de toplumsal bir bireyleşme gerçekliğidir, bir şey ya da nesneye yoğunlaşma becerisidir, toplumsal ve bireysel olarak bir şey ya da kişiye özen gösterme kapasitesidir. Dikkat Yunanca *philia* (dostluk) sözcüğünde ifadesini bulduğu anlamda insanın medenileşmesinin adıdır, toplumsallaşmış libidinal enerjinin adıdır. Dikkatin imha edilmesi insani psişik aygıtın ve toplumsal aygıtın imha edilmesidir. Teknolojik araçlar bu iki aygıtı da denetim toplumunun hizmetinde yok etmektedir. *Philia*’yaya dayalı toplumsal ve kişisel dikkat ve özen yeteneği yok edilmesinin yanı sıra, yatırıma dayalı kapitalizm yok olmakta ve psikolojik iktidarın organı olan pazarlama finansallaşmış ve spekülatifleşmiş kapitalizmin ordu kanadı olarak hizmet görmektedir (Stiegler, 2010 :129-130).

Kapitalizmin üç sınırı:

Kapitalizm sanayileşme sürecinde ilk olarak bir sınırla, karın düşme eğilimi belirlediğinde karşılaşır. Buna çare olarak *the american way of life* ifadesinde somutlaşacak bir tüketici figürü icat edilmesi gerekir. Tüketici tüm reklam ve pazarlama teknikleriyle üretim fazlasını eritmeye çağrılır. Kişisel libidonun sistematik olarak tüketime yönlendirilmesi tüketicilerin yaşam bilgilerini peyderpey ellerinden alır. Dikkat ekonomisinin ilk imha ettiği dolayısıyla tüketicinin yaşam bilgisidir. Bu aynı zamanda tüketicilerin kendi arzularının da yok edilmesi sonucunu doğurur. Arzunun imha edilmesi, yani dikkatin ve özenin yok edilmesi, dürtüsel bir ekonominin icat edilmesi anlamına gelir. Kapitalizm bu aşamada ikinci sınırıyla karşılaşır, çünkü dürtüsel ekonomi yıkıcı bir ekonomidir. Üretim fazlasıyla üretim tarzında gelinen sınırın yanına, bu kez tüketim tarzında ortaya çıkan bir sınır eklenir. Çünkü *way of life* olarak tanımlanan tüketim tarzı peyderpey psiko-iktidara dönüşmüş olan biyo-iktidardır.

Kapitalizmin üçüncü sınırı ise, 19. ve 20. yüzyıldan miras alınan sanayiye odaklı yaşam tarzının gelişiminin günümüzde hem zihinsel/tinsel ve libido düzleminde hem de jeo-fizik ve biyolojik düzlemlerde zehirleyici bir boyut kazanmış olmasıyla ortaya çıkar. Bu sınıra karşı ancak ekonomikleştirmenin, özen göstermek ve dikkat etmek olan yönünün geliştirilmesi ve teknolojinin ve teknolojiye bağlı iletişim sistemlerinin dikkati ve özeni sistematik olarak denetim toplumunun hizmetine koşan stratejileri yerinden edilerek mücadele edilebilir (Stiegler, 2010: 139-140)

Bu açıdan bakıldığında, Bernard Stiegler'in düşünsel yöneliminde Frankfurt ekolünün iki önemli temsilcisinin hiç vurgulamadığı teknolojinin zehir olduğu gibi panzehir de olabileceği vurgusunu ön plana çıkmış görürüz. Çünkü teknoloji denetimin olduğu kadar denetime direnişin de bir imkânıdır. Örneğin yeni medya insanlara düşüncelerini ifade edebileceği, sanatsal yeteneklerini bedelsiz olarak internet üzerinden diğer insanlara ulaştırabileceği, kültürel ürünlere anında erişebileceği ve kendini her alanda geliştirebileceği bir alan da sağlamıştır.

Kuşkusuz, kültürel çalışmaların vurguladığı gibi, yeni medya da egemen sınıf ile işçi sınıfının, yoksulların ve madunların mücadele ettiği bir alan olarak öne çıkacaktır. Facebook, Google gibi dev şirketler internet alanını tekellerinde tutmaya çalışır, bir milyardan fazla insanın kişisel bilgilerini depolarken, alternatif internet platformları da bu tekelleşmeye karşı mücadele etmektedir. İnternetin alımlanması ve kullanım alışkanlıkları gibi konularda yapılacak araştırmalarda kültürel çalışmalar mirasının katkısı olacağı kuşkusuzdur.

Bu çalışmanın literatüre katkısı bu genel sunumda gösterdiğimiz gibi medya ve iletişim çalışmalarında iki ekolün düşünsel ve metodolojik yönelimlerinin yeni araştırma sorunsallarının kararlaştırılmasında birlikte dikkate alınmasının medya ve iletişim çalışmaları alanındaki araştırmaları zenginleştirebileceğini göstermeye çalışmak olmuştur.

4.3. Araştırma Kısıtları

Bu araştırma Frankfurt Okulu ile kültürel çalışmalar ekolünün düşünsel ve yöntemsel yönelimlerinin medya ve iletişim çalışmaları alanına katkılarının betimleyici ve karşılaştırmalı bir Şekilde diyalojik olarak okunmasına dayanmaktadır. Araştırmanın kısıtlarından biri aslında bu çalışmanın yapılabilmesini de mümkün kılan bir kısıttır. Şöyle ki hem Frankfurt Okulu hem de kültürel çalışmalar ekolü farklı tarihsel dönemlerde ve çok değişik alanlardan düşünsel olarak beslenen sayısız ve saygın birçok düşünüre kucak açmıştır. Sadece ekollerin bilinen isimleri değil, bu isimlerin beslendikleri düşünsel literatürde çok derin ve geniş bir literatrdr. Felsefeden psikolojiye, ekonomiden sosyolojiye ve oradan edebiyata, sanat ve estetiğe birçok ismi bu ekollerin içinde düşünceleriyle yer aldıklarını belirtmek gerekir. Düşünsel zenginliği ve derinliği açısından medya ve iletişim çalışmaları alanında ön plana çıkan iki ekolün düşünsel temsilcilerinden en belirgin olanlarının ele alınması bir yandan çalışmanın gerçekleştirilebilmesini sağlamış diğer yandan da çalışmanın kısıtını oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (2008). *Kültür Endüstrisi, Kültür Yönetimi*, çev. Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Adorno, W. Theodor(1990). *Eleştiri Toplum Üstüne Yazılar*, çev. M. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları.

Artun, Ünsal (2010) “Kitsch Patlaması ve Eleştirinin Anlamsızlaşması”, içinde *Çağdaş Sanatın Örgütlenmesi – Estetik Modernizmin Tasfiyesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Behrens, R. (2011). *Adorno Sözlüğü*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Versus Kitap.

Benjamin, W. (2009). *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bernstein.M.J.(2011). “Sunuş”, içinde *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, Theodor W. çev. Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bottomore, T. (2016). *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul: Say Yayınları.

Bourse, M. ve Yücel, H. (2017). *Kültürel Çalışmaları Anlamak*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Débord, Guy (1996). *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, çev. Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Duran-Gasselin, Jean-Marc (2012). *La naissance de la Théorie Critique*, Paris:Gallimard.

Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2010). *Öteki Kuram*, Ankara: Pozitif Matbaacılık.

Foucault, M. (1999). *Bilginin Arkeolojisi*, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Geuss, R. (2009). *Eleştirel Teori*, çev. Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gülenç, K. ve Arıtürk, M. H. (2014). “Teknoloji Çağında Rasyonalite, Deneyim ve Bilgi: Sorunlar ve Eleştiriler”, *Kaygı*, Sayı: 22, ss. 114-131

Hall, S. (2005). “İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü”, içinde *Medya, İktidar, İdeoloji*, der. Mehmet Küçük, çev. Mehmet Küçük, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Jay, M. (2001). *Adorno*, çev. Ünsal Oskay, İstanbul: Der Yayınları.

Jay, M. (2014). *Diyalektik İmgelem*, çev. Sevgi Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kang, J. (2015). *Benjamin ve Medya*, çev. Deniz Gedizlioğlu, İstanbul: Kafka Kitap.

Kejanlıoğlu, B. (1995). *Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Bir Uğrağı: İletişim ve Medya*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Kırel, S. (2010). *Kültürel Çalışmalar ve Sinema*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Koçak, O. (2008). “Önsöz”, içinde *Akıl Tutulması*, Max Horkheimer, çev. Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları.

Krogh, T. (2005). “Frankfurt Okulu'nun Kültür Analizi”, içinde *Medya, İktidar, İdeoloji*, der. Mehmet Küçük, çev. Mehmet Küçük, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Kulak, Ö. (2017). *Theodor Adorno: Kültür Endüstrisi Kıskaçında Kültür*, İstanbul: İthaki Yayınları.

Lunn, E. (2011). *Marksizm ve Modernizm*, çev. Yavuz Alogan, Ankara: Dipnot Yayınları.

Maigret, E. (2011). *Medya ve İletişim Sosyolojisi*, çev. Halime Yücel, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mengü, S. Ç. ve Mengü, M. (2009). “Birmingham Okulu: İngiliz Kültürel Çalışmalar”, içinde *Metin Çözümlemeleri*, der. Yasemin G. İnceoğlu, Nebahat A. Çomak, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Modleski, T. (2016) *Eğlence İncelemeleri Kitle Kültürüne Eleştirel Yaklaşımlar*, Çev: Nurdan Gürbilek, İstanbul: Metis Yayınları.

Oktay A. (1993). *Türkiye’de Popüler Kültür*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özbek, M. (1991). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Rigel, Nurdoğan (2009). “Umberto Eco ile Metin Okuma. Metinde ‘Tutuklu Anlamı’ Özgürleştirme Yöntemi”, içinde *Metin Çözümlemeleri*, derl. Yasemin G. İnceoğlu ve Nebahat A. Çomak, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Slater, P. (1998). *Frankfurt Okulu*, çev. Ahmet Özden, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Stevenson, N. (2008). *Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi*, çev. Göze Orhon, Barış Engin Aksoy, Ankara: Ütopya Yayınları.

Stiegler, Bernard (2010). *Ce qui fait que la vie vaut la peine d’être vecue. De la Pharmacologie*, Paris: Falmmarion.

Tutal, Nilgün (2017). “Kitsch Hükümranlığı”, içinde *Varlık Dergisi* sayı:1313, İstanbul: Varlık Yayınları, s.69-73.

Tural Cheviron, Nilgün (2007). “Görüntü ve Etnografik Anlatım”, içinde *Medya Okur Yazarlığı*, derl., Nurçay Türkoğlu ve Melda Cinman Şimşek, İstanbul: Kalemus Yayınları.

Tzvetan, Todorov (1981). *Mikhaïl Bakhtine. Le principe dialogique. Suivi de : Ecrits du Cercle de Bakhtine*, Paris: Seuil.

Wayne, M. (2006). *Marksizm ve Medya Araştırmaları*, çev. Barış Cezar, İstanbul: Yordam Kitap.

Williams,R.(2003)*Televizyon, Teknoloji ve Kültürel Biçim*, Ahmet Ulvi Türkbağ, Ankara:Dost Kitabevi.

Witte, B. (2002). *Walter Benjamin*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ADI VE SOYADI: Sevdije TEKER

DOĞUM YERİ VE TARİHİ: İSTANBUL/1986

MEDENİ HALİ: BEKÂR

E-MAIL:sevdiyeteker@hotmail.com

TELEFON CEP: 0 (535) 248-08-51 **İŞ:0** (212) 462-87-99

EĞİTİM DURUMU:

2017- İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ Aöf Sosyoloji

2015-TEMMUZ İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ Medya ve Kültürel Çalışmalar Tezli Yüksek Lisans Programına Başladım.

2015-2014 İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ Hayef Pedagojik Formasyon Eğitimi

2013- İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ Gazetecilik Tezli Yüksek Lisans Özel Öğrenci Statüsünde Başladım Yabancı Dil Nedeniyle Asıl Öğrenci Statüsüne Geçemedim.

2010-2006 İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ Gazetecilik Lisans Eğitimini Onur Öğrencisi Statüsünde Tamamladım.

2004- ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Sanat Tarihi

İŞ TECRÜBESİ:

2010-2011 arası dönemde **En Son Haber** internet sitesinde editör olarak görev aldım.

2011 yılının ilk yarısı **TRT Stadyum Pazarda** program asistanı olarak görev aldım.

2011 Temmuz itibarıyla **Final Eğitim Kurumlarında Rehber Öğretmen** olarak göreve başladım.

2016 yılında **Rehberlik ve Tanıtım Bölüm Başkanı** olarak **Rehber Öğretmenliğe** devam etmekteyim.